

НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА

2023

Олександр АВРАМЕНКО
Зара ТИЩЕНКО

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

УКРАЇНЬСЬКА
МОВА

Олександр АВРАМЕНКО
Зара ТИЩЕНКО

6

6

Олександр Авраменко, Зара Тищенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

КИЇВ
«ГРАМОТА»
2023

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— спостереження;

— творче завдання;

— ключ-відповідь;

— робота в парах;

— робота в групах;

— культура слова;

— словник;

— домашнє завдання.

Авраменко О.

А21 Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Зара Тищенко. — Київ : Грамота, 2023. — 224 с. : іл.

ISBN

У підручнику подано матеріали для повторення та узагальнення вивченого в попередніх класах, а також розділи «Лексикологія. Фразеологія», «Словотвір. Орфографія» та «Морфологія. Орфографія» (за Модельною навчальною програмою «Українська мова. 5–6 класи: для закладів загальної середньої освіти»; авт. колектив: О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова).

УДК 811.161.2(075.3)

Дорогі шестикласники й шестикласниці!

У цьому році ви продовжите вивчати українську мову. У виданні подано такі розділи: «Вступ», «Повторення та узагальнення вивченого», «Лексикологія. Фразеологія», «Словотвір. Орфографія», «Морфологія. Орфографія», «Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі».

Підручник складається з параграфів, у яких чітка типова будова:

- 1) вправа для спостереження над мовним матеріалом, який вивчатимете на уроці;
- 2) теоретична частина з правилами, прикладами й поясненнями (правила не завжди треба вчити напам'ять, їх можна переказувати своїми словами);
- 3) усна вправа, яку потрібно виконати колективно;
- 4) письмова вправа, яку треба виконати індивідуально або колективно;
- 5) завдання в тестовій формі;
- 6) творча вправа (це завдання підвищеної складності);
- 7) рубрика «Культура слова», яка навчає правильно добирати й наголошувати слова;
- 8) вправа для виконання вдома.

Якщо уважно й старанно опрацьовувати запропоновані завдання, то ви підготуетесь до дорослого життя, зможете успішно спілкуватися в колективі та родині, з друзями. За допомогою слова ви переконуватимете однолітків, ділитиметесь з ними думками й враженнями, даруватимете тепло близьким і рідним.

Цей підручник призначений розвивати у вас навички грамотного письма й говоріння, вміння читати та сприймати інформацію на слух, писати творчі роботи й переказувати тексти українською мовою.

Вивчення української мови — це цікава мандрівка, у якій будуть труднощі й перемоги, що допоможуть вам стати грамотними громадянами та громадянками нашої Батьківщини.

Успіхів вам!

З повагою — автори

ВСТУП
Краса та багатство
української мови

§ 1

МИЛОЗВУЧНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Розгляньте світлини птахів, прочитайте їхні назви та виконайте завдання.

синиця

акроцефалус

соловей

вальдшнеп

пухівка

дендрокопос

- А. Прочитайте швидко назви птахів.
- Б. Яких пернатих підписано власне українськими словами, а яких — запозиченими?
- В. За якими ознаками ви розподілили птахів на дві групи?

Українська мова *милозвучна, мелодійна, співуча* та *дзвінка*. У ній голосні й приголосні розміщені послідовно: *соловей, тато, небо*. Збіги приголосних трапляються рідше: *пухівка, сестра, сонце*.

Коли нагромадження приголосних незручно вимовляти, то один із його звуків вилучаємо — не пишемо, не вимовляємо: *честь — чесний* (не *честний*), *тиждень — тижневий* (не *тиждневий*). За допомогою чергування *у-в, і-й, з-зі, під-піді* уникаємо незручної вимови: *брат у Львові* (не *брат в Львові*), *соловей і синиця* (не *соловей й синиця*), *піді мною* (не *під мною*). Завдяки цьому досягаємо *милозвучності*.

Зауважте!

Як правильно вимовити й написати: *вона в школі* чи *вона у школі*? Краще збіг приголосних, аніж збіг голосних: *вона в школі, клени й берези*.

2. Перепишіть народні вислови, вибравши з дужок потрібні службові слова.

1. Краще синиця (у/в) руках, аніж журавель (у/в) небі. 2. Бджола мала, а (і/й) та працює. 3. Коли почав орати, то (у/в) соплку не грати! 4. Хто (у/в) роботі, той (і/й) в турботі. 5. Сонце світить на добрих (і/й) злих (*Нар. тв.*).

3. Прочитайте вислови про мову та виконайте завдання.

1. Мова — це наша національна ознака, у мові — наша культура, сутність нашої свідомості (*І. Огієнко*). 2. Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики та квіткових пахощів — скількома епітетами супроводяться визнання української мови (*Олесь Гончар*). 3. Мова — утілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! (*М. Рильський*).

- А.** Перекажіть своїми словами кожний вислів.
Б. Визначте вислів, у якому йдеться про милозвучність української мови.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть словосполучення з пропущеними в них службовими словами.

Словосполучення	Службове слово
1 згодна ... тобою	А у
2 заблукати ... лісі	Б в
3 зошит ... клітинку	В з
4 вітаю ... святом	Г зі
	Д із

5. Знайдіть в інтернеті та послухайте пісню «Квітка-душа» у виконанні Н. Матвієнко. Чому українську мову називають *солов'їною*? Висловіть свої міркування (*усно*).

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

розмовляти на українській мові
 вимова голосних букв
 опанувати українською мовою

Правильно

розмовляти українською мовою
 вимóва голосних звуків
 опанувати українську мову

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Хлюпає одвічними сплесками (у/в) кам'янистий берег Чорне море. Білі чайки літають над синіми хвилями. Над безмежним херсонським степом (у/в) тихому врочистому небі виспівують жайворонки, вітаючи новий день. (У/В) вишневих садах Полтавщини витьохкують невгамовні солов'ї. Шумлять таємничі ліси над Десною. (І/Й) розкотистий клич трембіт лунає над зеленими полонинами Карпат (*І. Цюпа*).

- А.** Перепишіть текст, вибравши з дужок потрібні службові слова. За потреби скористайтеся правилами чергування **у-в, і-й** (див. форзац).
Б. Підготуйте розповідь про одного зі згаданих у тексті птахів, використавши інтернет (*усно, чотири-п'ять речень*).

1. Прочитайте прикмети та виконайте завдання.

1. Рано бузько прилетів — буде тепле літо. 2. Лелека починає непокоїтися — на погану погоду. 3. Бусел стоїть на одній нозі — треба чекати похолодання. 4. Гайстер активно тріщить увечері дзьобом — завтра буде сонячний день. 5. Перед тим як здійметься вітер, черногуз довго кружляє біля свого гнізда (*Нар. тв.*).

- A. Визначте, скільки різних птахів згадано в народних прикметах.
- B. Як називають групу слів, що пишуться по-різному, але однакові або близькі за значенням?

Багатство української мови виявляється:

- *у великій кількості синонімів: лелека — боцюн, черногуз, бусел, гайстер, бузько та ін.;*
- *у різноманітні фразеологізмів: куди ворон і кісток не занесе, де Макар телят пасе, за тридев'ять земель, у чорта на болоті, на краю світу;*
- *у різноманітних суфіксах і префіксах: кіт, котик, котичок, котяра, котюга; заїхати, під'їхати, в'їхати, переїхати, поїхати;*
- *у чіткості й гнучкості граматики: друг, друга, другові, другом, друже.*

Українською мовою можна:

- *передати найтонші відчуття: зворушити до щему в серці; забриніло в душі;*
- *написати красиву поезію: не дивися так привітно, яблуневоцвітно...;*
- *створити наукову працю: інфінітив може виконувати будь-яку синтаксичну функцію;*
- *скласти документ: прошу надати мені планову відпустку згідно з раніше затвердженим графіком... та ін.*

2. Виберіть потрібний варіант слововживання та запишіть речення.

1. *Горизонт, небокрай.* Визначте лінію ... й зобразіть її схематично. Зоря зійшла на ..., сіяє тихо з висоти. 2. *Музичний, музикальний.* Моя доня стане піаністкою: у неї ... пальці. У ... школі зазвичай навчаються від трьох до п'яти років. 3. *Собаченя, собацюра.* Настане ніч — не засну: до другої години ... гавкотить! Яка краса: ... милує око білою пухнастою шерстю й чорними, як гудзики, оченятами. 4. *Валерію, Валеріє.* ..., ти сьогодні був

на тренуванні? Дорога ..., бажаю тобі приємного відпочинку, лагідного сонечка, теплового моря!

3. Доберіть і запишіть приклади до кожного слова за критеріями багатства української мови.

Синоніми: *іти* — ... ; *хоробрий* —

Фразеологізми: *посваритися* — ... ; *досвідчений* —

Різноманітні суфікси: *мама* — ... ; *чистий* —

Гнучкість граматики: *хлопець* — ... ; *заможний* —

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть синоніми.

Слово	Синонім
1 говіркий	А лінгвістичний
2 мовознавчий	Б промовистий
3 красномовний	В кривомовний
4 недорікуватий	Г мовленнєвий
	Д балакучий

Зауважте!

Мелодійно звучать слова, у яких немає незручних для вимови приголосних звуків, порівняйте: *полонина, лелека, мелодія і спектр, скотч, птеродактиль*. У милозвучних словах багато голосних звуків.

5. Колективно доберіть поетичні, мелодійні слова й заповніть ними намальований на дошці потяг.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Новій, черговій, чарівній.

- Складіть із ними вірш так, щоб закінчення цих слів римувався.

7. Поєднайте слова та запишіть їх (за зразком). За потреби скористайтеся словником.

Зразок. Соловей щебече.

Струмок, перепел, соловей, коник, молодята, бджола, жаба.

Підпадьомкувати, кумкати, гомоніти, дзижчати, сюрчати, щебетати, дзюрчати.

§ 3

СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ
ВІДПОВІДНО ДО
СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

1. Складіть і розіграйте діалог у трьох групах із використанням етикетних формул (по п'ять-шість реплік).

1-ша група — вітання з адміністратором спортклубу та з'ясування основних правил поведінки в залі.

2-га група — знайомство з однолітками в таборі відпочинку й розмова про плани на літо.

3-тя група — пропозиція допомогти літній людині з важким пакунком біля супермаркету.

Етикетні формули		
вітання	знайомство	допомога
Привіт! Вітаю! Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір! Бувай(-те)! До побачення! Мое вам шанування! Скільки літ! Вітаннечко!	Дозвольте представитися. Хочу познайомити вас із Дуже приємно. Як тебе (вас) звати? Приємно було познайомитися. Як ся маєш? Як ваші справи?	Чим я можу вам допомогти? Ви мені дуже допомогли. Будьте ласкаві Якщо ваша ласка Радий (рада) вам допомогти!

2. Складіть і розіграйте в парах діалог за однією із ситуацій (безпека спілкування).

1. Вам телефонує незнайома людина й просить сказати, де працюють ваші батьки й коли повертаються з роботи додому.

2. Вам незнайома людина написала в інстаграмі про те, що ви виграли приз (мобільний телефон) і треба прийти за вказаною адресою, щоб забрати його.

3. Розглянувши комікс, розіграйте діалог у парах (усно). Використайте по три-чотири репліки до кожного кадру.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 4

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

о сьомій годині
кілька вправ
контрастним душем

Я прокидаюся о сьомій годині.
Виконую кілька фізичних вправ.
Потім загартовуюся контрастним душем.

- А. За допомогою записів якої колонки легше передати думки?
Б. Визначте, у якій колонці записано словосполучення, а в якій — речення.

Словосполучення складається щонайменше з двох самостійних слів, одне з яких головне, а друге — залежне: *прокидаюся (коли?) рано; пишуся (чим?) успіхами.*

Підмет із присудком, а також рівноправні слова не вважаємо словосполученнями: *я снідаю; день і ніч.*

Речення — це одне або кілька слів, що виражають відносно закінчену думку: *Я щодня прокидаюся рано.* У реченні є граматична основа, що складається з одного або двох головних членів: *Сонячний ранок. Ми вирушаємо в похід.*

Речення за метою висловлювання

розповідне	питальне	спонукальне
<i>Олег тренується.</i>	<i>Олег тренується?</i>	<i>Олеже, тренуйся!</i>

У кінці речення ставимо розділовий знак — крапку, знак питання, знак оклику або три крапки.

2. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Нарешті ми зустрілися ...
— Може, разом сходимо поплавати ... запитала Інна.
— З радістю ... вигукнула Оля.
— Я чекатиму тебе біля великого басейну.

- А. Перепишіть діалог, поставивши на місці крапок потрібні розділові знаки.
Б. Випишіть з останнього речення три словосполучення. Визначте в них головне й залежне слово.

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

На паркову стежку падає пожовкле
листя. Пихата гава порпається в ньому.

На паркову стежку по-
жовкле. Пихата в ньому.

- А. Визначте, у якій колонці записано речення.
Б. Без головних чи другорядних членів не може існувати речення?

2. Перепишіть приказки й підкресліть у них члени речення.

1. Навченого пса нічим не підкупиш. 2. Старий звір ніколи не дримає.
3. Кожна корова своє теля лиже. 4. Коневі овес не тяжкий. 5. Погане по-
росятко й у жнива мерзне (*Нар. тв.*).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Зараз черепаха не мала ніякого клопоту. Її діти вночі повилуплювали-
ся з ячок і розлізлися на всі боки. Та й раніше весь її клопіт був у тому,
щоб десь на річковому схилі, на пригріві, викопати зручну ямку в піску.
Це вона зробила вправно своїм хвостиком і задніми лапками. Туди че-
репаха відклала восьмеро біленьких ячок і присипала їх злегка піском.
Далі вже сонце вигрівало ячка, аж поки з них вилупилися черепашки.
Вони народились уже в справжніх панцирах і були цілком самостійними
(*За В. Іваненко*).

- А. Випишіть виділені речення та підкресліть у них головні й другорядні члени.
Б. Ще раз прочитайте текст і перекажіть його (*усно*).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Виділене слово	Член речення
1 Вранці білченятко встало, хмизу в'язку назбирало.	А підмет
2 Понесло його до хати підстелити й подрімати.	Б присудок
3 Червонясту шубку має, по гілках вона стрибає.	В додаток
4 Хоч мала вона на зріст, та великий має хвіст.	Г обставина
	Д означення

5. Відтворіть і запишіть текст, додавши другорядні члени речення. Підкресліть у перших двох реченнях другорядні члени.

Як песик ковбасою пташенятко годував

... пригода сталася песик потягнувся до ... й дістав
(яка?) (де?) (коли?) (який?) (чого?) (що?)
 Він вибіг ... й наблизився Воно лежало ... і попискувало. Песик по-
(куди?) (до кого?) (де?)
 клав ... і ... повернувся
(що?) (де?) (як?) (куди?)

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

навчатися математиці
знущатися над кимось
опанувати мовою

Правильно

навчатися математики
знущатися з когось
опанувати мову

7. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Чорногуз поклонився лугам і садам. 2. Великі хмари холодом нагусли. 3. Ростуть опеньки у тумані серед сосонок та беріз. 4. Біля яру, біля стежки одягла верба серезжки. 5. Вночі за вовчими ярами зайці давали телеграми (Л. Костенко).

А. Підкресліть члени речення.

Б. Доберіть і запишіть синоніми до виділеного слова.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Зараз, на жаль, піде дощ.

Зараз, на щастя, піде дощ.

- А. За допомогою яких слів передано протилежне ставлення до природного явища?
Б. Чому ці слова виділено комами?

Вставні слова виражають ставлення мовця до сказаного, а саме:

- (не)впевненість: *може, мабуть, очевидно, здається, звісно, без сумніву;*
- емоційну оцінку: *на жаль, як на зло, на лихо, на щастя, на радість;*
- джерело інформації: *кажуть, по-моєму, вважаю, бачу, на думку ... ;*
- привернення уваги: *до речі, уявіть собі, не повірите, знаєш;*
- зв'язок між думками: *по-перше, по-друге, наприклад, отже.*

На письмі вставні слова відокремлюємо **комами**: *Чужа душа — то, кажуть, темний ліс* (Л. Костенко).

2. Перепишіть речення та розставте в них розділові знаки.

1. Кажуть мудрість приходить з роками (*Олександр Олесь*). 2. Може серце моє розтривожили чари весняні (*Д. Луценко*). 3. До речі у моїй родині завжди шанували народні традиції (*І. Кононенко*). 4. Отже у нашій школі карантин скасують із понеділка (*З розмови*). 5. Вода на лихо повиходила з берегів і затопила обійстя (*І. Паливода*).

Обійстя (діал.) — садиба, двір.

Звертання — слово або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких спрямоване мовлення: *Иди, іди, дощику, зварю тобі борщику* (Нар. тв.). Для звертання використовуємо форму кличного відмінка. На письмі звертання відокремлюємо **комами**. За допомогою знака оклику передаємо окличну інтонацію: *Юрчику! Ти де?!*

Однорідні члени речення відповідають на те саме питання, поставлене від одного слова: *Питай (кого?) не старого, а бувалого* (Нар. тв.). Згадайте правила вживання розділових знаків за такими схемами (О — однорідний член речення; УС — узагальнювальне слово): 1) О, О, О; 2) і О, і О, і О; 3) О, але О; 4) О і О, О і О; 5) УС: О, О, О; 6) О, О, О — УС.

Зауважте!

Вставні слова й звертання не бувають членами речення.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. З лісу з поля з сивого болота тихо підкрадається зима. 2. Краснобоке літечко зів'яло яблуком скотилось за поріг (*В. Геращенко*). 3. Зоре моя вечірняя зійди над горою (*Т. Шевченко*). 4. А осінь надихає підносить дух у самі небеса (*Н. Красоткіна*). 5. Спасибі предки за духовний спадок (*Л. Костенко*).

- А.** Перепишіть речення та розставте розділові знаки.
Б. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між пунктограмою та прикладом її використання.

Пунктограма (кома)	Приклад
1 відокремлення звертання	А Уві сні сміються вишні, сиплють квітом.
2 відокремлення вставного слова	Б Ось схопилась хуртовина, закурилася долина.
3 між однорідними членами речення	В Зійди, ясен місяцю, на синєє небо. Г Здавалось, загримів десь на небі грім.

5. Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Слова, які затримують увагу співрозмовника» (автор *О. Авраменко*). Напишіть для однокласника/однокласниці привітання з днем народження. Використайте в ньому звертання, вставне слово й однорідні члени речення.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова

Бéшкет, борóдавка, бурштинóвий.

7. Перепишіть речення та розставте розділові знаки.

1. Листопадові вітряні ночі нам здавалось короткі були (*Д. Луценко*). 2. Красива осінь вишиває клени червоним жовтим срібним золотим (*Л. Костенко*). 3. Запахла осінь в'ялим тютюном та яблуками та тонким туманом (*М. Рильський*). 4. Лети моя пісне лети над горами ген-ген до верхів'я гори (*Д. Луценко*). 5. Там кажуть з гір усю країну видно (*Леся Українка*).

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Ліс гомонів про те, що стихне він без птахів, адже вони полетять у вирій.

Ліс гомонів про настання тиші через відлітання птахів.

- А. Визначте види речень за кількістю граматичних основ (просте чи складне).
- Б. Яким видом речення думку передано гнучкіше й детальніше?

Складне речення має не менше двох граматичних основ: Дзвенить у зорях небо чисте, палає синім льодом шлях (Д. Павличко).

Складне сполучникове речення	Складне безсполучникове речення
частини поєднано за допомогою сполучників та інтонації	частини поєднано без сполучників, а лише за допомогою інтонації
<u>Моєму серцю сниться ти, як морю сняться урагани</u> (Л. Костенко).	<u>Грає море зелене, тихий день догора</u> (Д. Луценко).

Між частинами складного речення ставимо **розділовий знак**, здебільшого **кому**.

2. Доведіть, що подані нижче речення складні, визначивши в них граматичні основи (*усно*).

1. Коня кують, а жаба лапку підставляє. 2. Коза з вовком тягалася, тільки шкура й зосталася. 3. І собака чує, хто її годує. 4. Собака бреше, а вітер несе. 5. Заснула щука, та зуби не сплять (*Нар. тв.*).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Інки розводили лам, вони могли досить довго обходитися без води та їжі. Їх використовували як в'ючних тварин. Окрім цього, лами давали вовну й смачне м'ясо. Їхнє молоко дуже корисне, його часто вживали інки. М'ясо ж альпаки, навпаки, не цінували, проте її вовна мала величезний попит. З неї виробляли найтонші тканини. Інки використовували для виготовлення тканин також пір'я птахів (*В. Пащук*).

- А. Випишіть складні речення та підкресліть у них граматичні основи.
- Б. Визначте та надпишіть над кожним виписаним реченням його вид — сполучникове чи безсполучникове.

Альпака — свійська тварина з родини лам.

В'ючний — призначений для перевезення вантажів на спинах тварин.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сходить сонце — земля набирає золоті барви. Першими прокидаються пернаті, і їхній щебет заливає весь простір. Але одна пташка тільки збирається спати...

- А. Перетворіть складне сполучникове речення на безсполучникове й навпаки. Запишіть їх.
- Б. Придумайте продовження історії про пташку, яка вдень спить (*кілька речень*). Розкажіть її (*усно*).

5. З'ясуйте за словником значення слів *драглистий, вѣтхий, запопадливий*. Запам'ятайте їх.

6. Прочитайте речення та виконайте завдання (*розділові знаки пропущено*).

1. За горою луна відгукнулась наче десь із-за гір на перон напливала гроза. 2. Серце чарує синява неба зникла холодна зима (*Д. Луценко*). 3. Натягне дощ свої осінні струни торкне ті струни пальчиком верба (*Л. Костенко*). 4. Котики муркочуть на вербичці, і не спиться під снігами річці (*І. Жиленко*).

- А. Перепишіть речення та поставте кому між його частинами.
- Б. Підкресліть граматичні основи; надпишіть над кожним реченням його вид — сполучникове чи безсполучникове.
- В. Знайдіть і випишіть два приклади персоніфікації.

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

У крамниці музичних інструментів:

- Чи є у вас трембіта?
- Так, є, — відповіла продавчиня.
- Скільки вона коштує?
- Дев'ять тисяч гривень.

Відвідувач крамниці музичних інструментів поцікавився, чи є в продажу трембіта й скільки вона коштує. Йому відповіли, що є і вартість її — дев'ять тисяч гривень.

- А. У якій колонці за допомогою мовних засобів краще передано атмосферу й динаміку живого спілкування?
- Б. Визначте, завдяки чому досягнуто такого ефекту.

Прямá мóва — це точно передане висловлення певної особи: *Покупець запитав у продавчині: «Чи є у вас трембіта?»* Згадайте правила вживання розділових знаків за схемами (П — пряма мова, А — слова автора):

А: «П». А: «П?» А: «П!» «П», — а. «П?» — а. «П!» — а.

Діалóг — це розмова двох осіб.

Перед кожною реплікою ставимо *тире* (див. приклад у вправі 1). Вони можуть супроводжуватися словами автора — у такому разі використовуємо ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

2. Перепишіть речення та розставте в них розділові знаки.

1. Трембіту виготовляють із смереки у яку влучила колись блискавка зауважив музейний працівник. 2. Потім науковець додав їй має бути не менше ніж сто двадцять років. 3. Яка довжина цього інструмента запитала відвідувачка. 4. Близько трьох метрів вигукнув хтось із нашої групи.

3. Визначте, які розділові знаки потрібні для оформлення діалогу (*усно*).

Скільки коштує квиток у партері на виставу «Снігова Королева» запитала я в касі.

Від ста до трьохсот гривень залежно від ряду долинуло з віконечка каси. Тоді мені два квитки з місцями в сьомому ряду.

З вас п'ятсот гривень чомусь вигукнула, а не спокійно сказала касирка. Будь ласка візьміть гроші.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть речення з його схемою.

Речення (розділові знаки пропущено)	Схема
1 Неначе в ракеті вигукнула Аля	А «П?» — а.
2 Як це сховати спитала Недопопелюшка	Б «П!» — а.
3 Раптом Недороль вигукнув Еврика	В «П», — а.
4 Недороль попросив Допоможи мені	Г А: «П».
	Д А: «П!»

5. Складіть усне висловлення на тему «Моя залежність від соціальних мереж/комп'ютерних ігор» або «Залежність мого/моєї знайомого/знайомої від соціальних мереж/комп'ютерних ігор». Використайте пряму мову й невеликий діалог.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

зійти з розуму
втратити свідомість
приходити в голову

Правильно

з'їхати з глузду
знепритомніти, зомліти
спадати на думку

7. Перепишіть речення та розставте в них розділові знаки.

1. Цар Плаксіє велів сердито Хай із ними день при дні плачуть всі в країні діти! (В. Симоненко). 2. Невже я нічого не дізнаюся про себе засмутилася Аля (Г. Малік). 3. Нащо ти це зробила Нащо погодилася розсердився Северин (З. Мензатюк). 4. Сіроманець сам собі сказав Я вовк (М. Вінграновський). 5. Доброго ранку непосидо усміхається мати (За М. Стельмахом).

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

СТОЯТИ! НЕ МОЖНА ЙТИ ДАЛІ!

СТОЯТИ НЕ МОЖНА! ІДИ ДАЛІ!

- А.** Визначте, як місце виділеного розділового знака впливає на зміст написаного.
Б. Чому важливо знати правила вживання розділових знаків?

б, п, в, м, ф і р ' я, ю, є, ї

АЛЕ: свято, медв'яний

2. Запишіть слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Кав..яр, зв..язані, цв..яшок, зів..янув, лижв..яр, духм..яна, Дем..ян, бур..як, мавп..ячі, п..янке, потьм..янів.

З останніх букв вписаних слів складіть назви міст.

ь після *д, т, з, с, ц, л, н* **АЛЕ:** Умань — Уманщина, кінь — кінський

3. Випишіть слова, у яких потрібно писати м'який знак на місці крапок.

Красун..чик, сніжин..ці, перукар..ський, білесен..кий, тон..ший, граеш..ся, іскрит..ся, мен..ший, американс..кий, стежин..ці, рибал..чин, тітон..ці, лял..чин, він..чати, операторс..кий, нен..чин.

З перших букв вписаних слів складіть назву зимового виду спорту.

стн — сн стл — сл ждн — жн здн — зн

АЛЕ: контрастний (бо іншомовне)

4. Випишіть слова, у яких на місці крапок не треба вписувати букви.

Шіс..надцять, аген..ство, зап'яс..ний, улес..ливий, жаліс..ливий, гус..нути, особистіс..ний, радіс..ний, гіган..ський, облас..ний, доблес..ний.

З перших букв вписаних слів складіть назву українського міста.

5. Перепишіть текст, розставивши пропущені розділові знаки.

Друже чи знаєш ти як виник одяг? Людина здавна змушена була захищатися від холоду снігу дощу сонця. Для цього наші пращури використовували листя кору дерев і шерсть тварин. Поступово люди навчилися переплітати волокна кактусів бананів кропиви й гірського бука. А ще пізніше

навчилися виготовляти тканини з окультурених рослин льону конопель бавовнику (*Л. Климук*).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Віпадо́к, на́скрі́зний, прине́сті.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Л..ти моя пісне л..ти над горами ген-ген до верхів'я гори. 2. Може серце моє розтр..вожили чари в..сняні. 3. Ж..вою казкою т..плом і ласкою у полі цвів багрянй мак (*Д. Луценко*). 4. Чому ж не спомин а ч..кання щодня в душі моїй тр..мтить? 5. Пр..гадайте мамо те прощання край воріт де сяяла роса (*Д. Павличко*).

- А.** Перепишіть речення, уставляючи пропущені літери **е** та **и**.
- Б.** Розставте розділові знаки.

1. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

У різну пору дня лютневий сніг цвіте по-різному, проте зараз розцвів чи не найяскравіше. Коли сонце хлюпнуло донизу потоками світла, під їхньою чародійною силою сніги в полі зацвіли, забуяли рясним сяйвом (Є. Гуцало).

Сніг утворюється, коли мікроскопічні краплі води в хмарах притягуються й замерзають. Утворені кристалики льоду, що спочатку не перевищують 0,1 мм у діаметрі, падають і ростуть у результаті конденсації на них вологи з повітря (З інтернету).

А. Визначте стиль і тип мовлення кожного тексту (за потреби скористайтесь матеріалом форзацу).

Б. За якими ознаками ви визначали стиль текстів?

2. Знайдіть у шкільних підручниках і выпишіть приклади художнього, розмовного й наукового стилів (по два-три речення). Доведіть належність кожного виписаного прикладу до конкретного стилю (усно).

Офіційно-діловім називають стиль мовлення, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадянському й економічному житті.

Ознаки: офіційність, чіткість, точність формулювань, логічна послідовність, використання слів у прямому значенні, канцелярська лексика (*ужити заходів, здійснити контроль, покласти відповідальність на ... , доводжу до вашого відома, зобов'язуватися* та ін.).

Сфера використання: законодавство, дипломатія, адміністративно-господарська діяльність.

Офіційно-діловий стиль використовують для укладання **ділових паперів (документів)**, а саме: *заяви, оголошення, протоколу, автобіографії, доручення, довідки* та ін.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Розписка

Я, Червінська Ольга Ігорівна, учениця 6-Б класу, отримала в шкільній бібліотеці 3 (три) примірники «Словника наголосів» Миколи Погрібного для уроків української мови. Книжки зобов'язуюся повернути до 17 жовтня 2023 року.

10 жовтня 2023 р.

Підпис

- А. Визначте, з якою метою створено текст.
- Б. Доведіть, що цей текст написано в офіційно-діловому стилі.

Оголошення — це документ, що містить повідомлення для широкого загалу.

Ознаки: стислість формулювань, компактність, інформативність.

Будова оголошення: заголовок; інформація про подію, дату, час і місце її проведення; контакти (телефон, адреса, сайт чи електронна пошта того, хто проводить захід).

ОГОЛОШЕННЯ

15 жовтня на шкільному стадіоні відбудеться футбольний матч між збірними командами 10-х та 11-х класів. Початок о 15:00.

Інформацію про склад команд і суддів матчу розміщено на шкільному сайті.

Заступник директора з виховної роботи

- 4. Складіть і запишіть оголошення про очікувану подію: екскурсію; поїздку до музею; відвідання театру.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Планую працювати у сфері **сервісного** обслуговування. Тож зараз шукаю **вільну** вакансію.

У своїй автобіографії я вказав усі дані.

- А. Поміркуйте, чому виділені слова потрібно вилучити.
Б. Через що автор тексту припустився цих лексичних помилок?

За походженням слова поділяють на власне українські й іншомовні.

Власне українські слова виникли на українському ґрунті: *дім, сизий, сім, мити, разом, над, і, навіть*.

Іншомовні слова запозичено з різних мов: • з англійської: *баскетбол, дизайн*; • із грецької: *музей, театр*; • з італійської: *акорд, тріо*; • з латинської: *клас, аудиторія*; • з німецької: *бутерброд, солдат*; • із французької: *пальто, пюре* та ін.

Більшість іншомовних слів (але не всі) можна розпізнати за характерними ознаками:

- початкові *а, е, і*: *аналіз, ефект, історія*;
- важкий для вимови збіг приголосних: *скотч, спектр*;
- збіг голосних: *аудіо, зоопарк*;
- наявність букви *ф*: *естафета, фото*;
- незмінність іменників на голосний: *відео, таксі*;
- буквосполучення *кс, пс*: *ексчемпійон, Олександр, елікс, психолог*.

Запозичена лексика становить приблизно 10 % від усього словникового складу української мови. Більшість іншомовних слів мають власне українські відповідники: *аргумент — доказ, кастинг — відбір, менеджер — керівник*. З'ясувати значення та походження запозичених слів можна в *словнику іншомовних слів*.

2. Прочитайте речення та замініть виділені іншомовні слова власне українськими відповідниками, використовуючи довідку.

1. На **горизонті** полягли сизими хмарами ліски та гаї (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Командирам коштувало зусиль стримувати бійців від передчасного виступу, від **екстреної** атаки на Перекоп (*Олесь Гончар*). 3. Греки Східної імперії називали себе **легітимними** спадкоємцями Риму (*С. Скляренко*). 4. Торг завжди був чинником **прогресу** й культури — фінікійці, греки, Рим... (*Б. Антоненко-Давидович*).

Довідка. Законний, негайний, обрій, поступ.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) власне українські; 2) іншомовні.

Учитель, жито, Осло, джентльмен, гілка, еліпс, основа, ранок, саксофон, околиця, добробут, антилопа.

З перших букв виписаних слів складіть назви українських міст.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть іншомовне слово з його власне українським відповідником.

Іншомовне слово	Власне українське слово
1 інтелект	А захоплення
2 фактор	Б виховання
3 бюст	В погруддя
4 хобі	Г чинник
	Д розум

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Нічого у світі немає смачнішого за молозиво. Ось миска на столі, а в ній — грудка молозива. «Гостинець від нашої Снігурки», — усміхається мати. Той **гостинець подібний** до сиру, він крихкий і **ніздрюватий**. Мати нарізає тоненькі скибочки. Діти не ковтають, а смакують поживу, що аж тане в роті (*За В. Близнецем*).

А. Поміркуйте, як зміниться сприйняття тексту, якщо виділені слова замінити на іншомовні *презент, аналогічний, мікропористий*.

Б. Прочитайте текст ще раз. Перекажіть його (*усно*).

Зауважте!

Іншомовні слова поширені в науковому стилі: *інфінітив, трапеція, екватор*. У розмовному, художньому та публіцистичному стилях потрібно віддавати перевагу власне українським словам.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

прейскурант цін
вільна вакансія
пам'ятний сувенір

Правильно

прейскурант
вакансія
сувенір

7. Доберіть до іншомовних слів власне українські відповідники, використовуючи довідку, і запишіть їх (*за зразком*).

Зразок. Лінгвістика — мовознавство.

Азарт, голкіпер, гуманність, дефект, деградація, дискусія, домінування, ілюмінація, ліміт, момент, толерантність, тротуар.

Довідка. Вада, воротар, занепад, запал, людяність, мить, обговорення, обмеження, освітлення, панування, терпимість, хідник.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Як довго ще чекати на подорож до моря?
 — Неділю?
 — Як? Один день залишився? Я не встигну зібратися!
 — Не один, а сім днів! Так що встигнеш...

- А. Визначте, через яке слово сталося непорозуміння.
 Б. Яка причина цього непорозуміння?

До лексичних помилок належать:

- **тавтологія** — уживання того самого слова або спільнокореневих слів в одному чи в сусідніх реченнях: *Використання екологічно чистих продуктів корисне для здоров'я*;
- **калькивання** — слово або вислів, утворений механічним перекладом з іншої мови: *на рахунок роботи (щодо роботи), задавати питання (ставити питання)*;
- **росіянізми** — використання російських слів (суржик): *год, лучче, получається*;
- **уживання слова в невластивому для нього значенні**: *корисливі продукти (корисні продукти), установити пам'ятку на честь героя (пам'ятник)*.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Навколо школи школярі садять квіти. 2. Георгіни — улюблені квіти моєї мами. 3. Багаття все більше й більше розпалювалося. 4. Скільки стóять жовті тюльпани? 5. Приємного апетиту! 6. Кияни святкують День Києва в останню неділю травня.

- А. Знайдіть лексичні помилки та виправте їх.
 Б. Визначте вид кожної помилки (*усно*).

3. Відредагуйте речення та запишіть їх. Підкресліть у них головні й другорядні члени.

1. До канікул лишилося дві неділі. 2. Яких тільки товарів не пропонує на ярмарку! 3. У тексті зустрічаються лексичні помилки. 4. Я з однокласниками переписуюся в соцмережах. 5. Ми іноді запізнюємося через пробки на дорогах.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Лексичної помилки НЕМАЄ в словосполученні

- А вірна відповідь
- Б приймати участь
- В приходити в голову
- Г уживати належних заходів

2. Лексичної помилки НЕМАЄ в реченні

- А Я не пам'ятаю, коли я востаннє був у парку.
- Б Щодня долаємо по десять кілометрів суходолу.
- В Ми перемогли, не дивлячись на перешкоди.
- Г Щомісяця буваємо в книжному магазині.

3. Музикальним (-ою) може бути

- А школа
- Б інструмент
- В родина
- Г конкурс

5. Знайдіть в інтернеті та перегляньте експрес-урок «Про зайві слова» (автор О. Авраменко). Розгляньте рекламні вивіски та виконайте завдання.

- А. Виправте лексичні помилки.
- Б. Створіть рекламу (для радіо) до однієї з поданих вивісок (два-три речення). Озвучте в класі.

6. З'ясуйте значення слів *зглянутися*, *збиткуватися*, *скандзюбитися* за словником. Складіть із ними речення.

7. Відредагуйте речення та запишіть їх.

1. Дані досліджень не співпадають. 2. Не вмішуйтеся в справи незнайомих людей. 3. У кінці року ми будемо здавати іспит із математики. 4. Ліпше не лікувати хворобу, а попередити її. 5. Дбаймо про чистоту оточуючого середовища.

1. Прочитайте надписи на продуктах і виконайте завдання.

- А. Знайдіть помилки в надписах.
- Б. Які це помилки: орфографічні, лексичні чи граматичні?

Букви *и*, *і* в іншомовних словах

Літеру *и* пишемо між *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* і буквою, що позначає приголосний звук: *тирамісу, чизкейк, чипси*. Порівняйте: *таксист — таксі (і, бо не перед приголосним), фізика — фізіологія (і, бо не перед приголосним)*.

За інших умов пишемо *і*: *візит, лабіринт, кібернетика*.

Винятки: *гиря, єхидна, імбир, кинджал, кипарис, лимон, миля, нирка, спирт, химера*.

Перед *я, ю, є* завжди пишемо *і*: *місія, гієна, малярія*.

Також букву *и* пишемо у власних географічних назвах *Єрусалим, Китай, Пакистан*. Ці винятки треба запам'ятати.

До речі...

Написання *и* в іншомовних словах називають **правилом дев'ятки**. Запам'ятати дев'ять приголосних, після яких пишемо *и*, допоможе опорна фраза: «**Де ти з'їси цю чашу жиру?**»

2. Прокоментуйте вживання *и* та *і* в іншомовних словах відповідно до правил (усно).

Аж..отаж, асоц..ац..я, Ваш..нгтон, в..там..н, д..зель, єх..дна, каз..но, к..пар..с, кор..да, Корс..ка, м..грень, М..лан, Мекс..ка, патр..от, с..туац..я, ч..пси, ц..стерна, шн..цель.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з *і* на місці крапок; 2) з *и* на місці крапок.

Хаск.., бравіс..мо, мюз..кл, арх..пелаг, бр..танець, п..ан..но, маркет..нг, аг..татор, х..мера.

З останніх букв виписаних слів складіть імена київських князя й княгині.

М'який знак в іншомовних словах

М'який знак пишемо між **д, т, з, с, л, н** та **я, ю, є, ї, йо**: *ательє, каньйон, консьєрж, Ньютон*. А також після **л** перед приголосним **і** в кінці слів за м'якої вимови: *Альпи, фільм, Чарльз, шніцель*.

М'який знак не пишемо перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення м'якого приголосного з **а, у**: *нюанс, резюме, рюкзак*.

4. Перепишіть слова, уставивши на місці крапок, де потрібно, м'який знак.

Пал..ма, шприц.., шифон..ер, куп..юра, б..юро, ностал..гія, сен..йор, грав..юра, вол..ер, фл..юс, кан..йон, міл..ярд, п..юре, м..юслі, Мол..ер, бул..йон, він..етка, деб..ют, кур..йозний, міл..йон, ал..батрос, ра..йон.

5. Випишіть слова, у яких на місці крапок має бути м'який знак.

Конферанс..є, н..юанс, л..юстра, мад..яр, т..юрбан, апел..син, куп..юра, монпанс..є, рез..юме, сер..йозний, бул..йон, кур..йоз, р..кзак, манік..юр, офтал..молог, дос..є, жен..шен.., р..юш, ал..янс.

З перших букв вписаних слів складіть назву екзотичної країни.

6. З'ясуйте значення слів *конферансьє, курйоз, резюме* та складіть із ними коротке оповідання про пригоду (*усно*).

Апостроф в іншомовних словах

Апостроф пишемо між **б, п, в, м, ф, р, ж, ч, ш, г, к, х** та **я, ю, є, ї**, якщо вони позначають сполучення звука [й] із голосним: *кур'єр [курйєр], миш'як [мишйак], п'єдестал, прем'єра, Рейк'явік*, а також у словах: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Якщо **я, ю, є** позначають звуки [а], [у], [е] і пом'якшену вимову попереднього приголосного, то апостроф не пишемо: *бювет [б'увєт], кювет [к'увєт], манікюр, пюре*.

7. Перепишіть слова, уставивши на місці крапок, де потрібно, апостроф.

П..едестал, об..ектив, деб..ют, прем..єра, кур..єр, миш..як, інтер..єр, ад..ютант, грав..юра, бракон..єр, суб..єкт, інтерв..ю, дос..є, кутюр..є, кеш..ю.

8. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть слова з їхніми лексичними значеннями.

Слово	Лексичне значення
1 ад..ютант	А тропічне дерево
2 кутюр..є	Б перший виступ на сцені
3 деб..ют	В військове звання
4 кеш..ю	Г лікарська спеціальність
	Д художник-модельєр

Подвоєні букви в українській мові пишемо лише у власних назвах і в загальних, що від них походять: *Оттава* (фр. *Ottawa*) — *оттавський, оттавець*; *Голлівуд* (англ. *Hollywood*) — *голлівудський, голлівудець*. У загальних назвах подвоєні букви не передаємо на письмі: *каса* (іт. *kassa*), *маса* (латин. *massa*), *бароко* (іт. *barocco*), *хобі* (англ. *hobby*).

Винятки: *алло, брутто, ванна, вілла, тонна, мадонна, манна, мірра, нетто, панно, пенні*.

Також подвоєння відбувається внаслідок збігу однакових букв на межі префікса й кореня: *контрреволюція* (*контр* + *революція*), *імміграція* (*ім* + *міграція*), *інновація* (*ін* + *новація*).

9. Запишіть українські назви зображених предметів.

 англ. trolley-bus	 англ. tennis	 ест. Tallinn	 нім. Wanne
 іт. villa	 англ. London	 іт. pizza	 англ. dollar

10. Запишіть слова у дві колонки: 1) з подвоєними буквами; 2) без подвоєних букв.

Мадон..а, лібрет..о, ал..о, тон..а, ап..етит, Вал..енсія (*ісп. Valencia*), ас..истент, новел..а, Ін..а, От..ава, Лозан..а (*фр. Lausanne*), Андор..а (*кат. Andorra*), діаграм..а, агрес..ор.

 З перших букв вписаних слів складіть назви квітів.

 11. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, букви *и, і* або м'який знак. Поясніть значення виділених слів (*усно*).

Шп..нат, Ч..нг..схан, кор..дор, к..нджал, Корс..ка, Ш..ллер, банк..р, Ч..лі, фальс..ф.катор, пр..ор..тетний, порт..ера, медал..йон, Д..юма, манік..юр, сер..йозний, б..юджет, кан..йон, батал..йон, шифон..ер, б..юлетень, конфіт..юр.

12. Розкрийте й запишіть значення іншомовних слів-винятків *алло, бонна, брутто, ванна, вілла, тонна, мадонна, манна, мірра, нетто, панно, пенні* (за зразком). Скористайтеся інтернетом або тлумачним словником.

Зразок

Алло́ — вигук, який використовують у телефонній розмові, що має значення «слухайте», «слухаю».

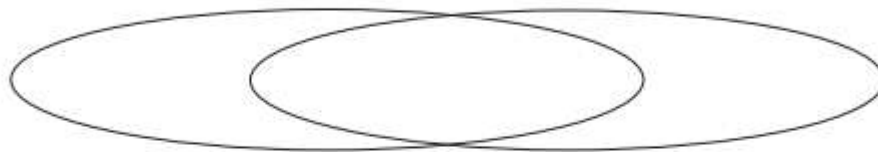
Бру́тто — вага товару разом з упаковкою.

1. Зобразіть перетнуті кола в зошиті (на дошці) і заповніть їх словами *гуглити, вода, скайп, ланіти, спати, ректі*. У перше коло впишіть слова, які використовував Ярослав Мудрий, у друге — ті, що вживають ваші однокласники, а в перетин кіл помістіть слова, котрими послуговувався колись Ярослав Мудрий, а тепер використовують ваші ровесники.

Ярослав Мудрий

ровесники

Активна лекси́ка — це часто вживані слова: *весна, чистий, ти, сім, мріяти, пізно*. Їх використовують мовці в різних сферах життя.

Пасивна лекси́ка — це слова, які вживають рідко, вони відомі не всім мовцям. До цієї групи лексики належать застарілі слова та неологізми.

Застарілі слова		Неологізми
історизми	архаїзми	
назви зниклих предметів та явищ людського життя: <i>жупан, кольчуга, очіпок, половеці, печеніги, боярин</i>	застарілі назви, на зміну яким прийшли нові слова: <i>чадо</i> (дитина), <i>ректі</i> (промовляти), <i>рамено</i> (плечі), <i>тать</i> (злочин)	нові назви предметів та явищ: <i>акаунт, блогер, вебінар, профайл, провайдер, хіді</i>

Застарілі слова в тлумачному словнику мають маркування *заст.*

Неологізмами зазвичай стають слова, запозичені з інших мов: *ютуб, нік, омбудсмен*.

Із часом неологізми можуть стати загальноновживаними словами. Наприклад, іменники *трактор, автомобіль, ліфт, телефон* на початку ХХ ст. вважали неологізмами, а тепер вони загальноновживані, належать до активної лексики.

Є неологізми, які створюють письменники: *хмарошкріб, сніговёрт* (Олесь Гончар); *акордитись, блискотінь* (П. Тичина). Вони додають художньому твору емоційності.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Чи зважусь я свої персти несмілі до золотої ліри простягти? (П. Грабовський). 2. Якби мені крила, крила соколині, полетіла б я за милим, за

дружиною (Т. Шевченко). 3. На прю ми стали проти царства тьми. 4. Хвала безсмертним Жовтим Водам, огням козацьких корогов! 5. Уже тополі гордовиті, з рамен стрясаючи імлу, радіють ранкові й теплу (М. Рильський).

- А. Визначте застарілі слова.
- Б. З'ясуйте лексичне значення застарілих слів за тлумачним словником.

Зауважте!

Письменники використовують застарілі слова для створення давнього колориту або урочистого тону.

- 3. Перепишіть вислови, уставляючи пропущені застарілі слова. За потреби скористайтеся довідкою.

1. Як нікудишній сам Микита, не допоможе йому й гарна 2. Не мірай всіх під свій 3. Убрався в ... і думає, що пан. 4. Коли з грязі та вийде в ... , то доброго не буде. 5. Не той ... , що поборов, а той, що вивернувся (Нар. тв.).

Довідка. Аршин, жупан, князь, козак, свита.

- 4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Увідповідніть групу лексики з прикладами.

Група лексики	Приклади
1 архаїзми	А софт, контент
2 історизми	Б перст, вражий
3 неологізми	В чулість, ошатність
	Г древліани, кошовий

- 5. Колективно укладіть словник неологізмів (не менше десяти слів), пов'язаних із соцмережами, інтернетом і комп'ютером. Розмістіть слова за алфавітом, розкрийте їхнє лексичне значення.

- 6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Зубо́жіння, зібра́ння, зру́чний.

- 7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Це твоя коро́гва, Україно, наді мною кл..коче (Ю. Лука). 2. Хоч ятрились тут гл..бокi рани, гнались полонянки у ясир, та в душі не вбили яничари відзвуки козацької яси (С. Бурлаков). 3. Чути було лише, як р..тмічно цокають в..ликі дзиґарі на стіні біля буфета (Ю. Смолич). 4. Козаку лучче проміняти шаблю на в..р..тено, ніж напасти вдвох на одного (Нар. тв.).

- А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви **е, и**.
- Б. Визначте застарілі слова й над кожним із них надпишіть — архаїзм чи історизм.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Ми беремо на себе відповідальність, коли приручаємо кота чи собаку.

Руденьке кошеня зіщулилося, помітивши чорного розлюченого собацюру.

- А. У якому реченні слова мають емоційне забарвлення?
Б. Виберіть і прочитайте ці слова.

За вживанням слова поділяють на загальноживані та стилістично забарвлені.

Загальноживані слова мають нейтральне значення, ними послуговуються в усіх стилях: *будинок, білий, він, десять, мити, високо*. Ці слова становлять основу кожного стилю мовлення.

Стилістично забарвлені слова вживають обмежено: або в окремих стилях мовлення, або лише в одному з них: *інфінітив, знаменник, синтезувати* (науковий стиль); *реєстрація, протокол, вищезгаданий* (офіційно-діловий стиль); *бомбезний, велик, мобілка* (розмовно-побутовий стиль).

Стилістично забарвлену лексику поділяють на *розмовну, суспільно-політичну, наукову й офіційно-ділову*.

2. Запишіть слова у дві колонки за вживанням: 1) загальноживані; 2) стилістично забарвлені.

Папір, автобус, возити, піаритися, еліптичний, легко, торговельно-економічний, радіус, один, показувати, оновити, лівий, очманіти, деструктивний, операційний, рудько, озонувати, удвох, шопінг, багато, осінній, евфемізм, нік, кукурудзище, обертон, третій, огірок, кожний.

З перших букв вписаних слів складіть імена українських гетьманів.

3. Відновіть речення, дібравши з довідки потрібні слова.

1. Нині поширені електронні прилади, що ... різні виробничі процеси (*Із журналу*). 2. «Тихо! Увага! — закликав до порядку батько. — Не всі разом! Годі ...!» (*Л. Юхвід*). 3. З хащі висувається вовча морда, здоровенні два ряди зубів ... (*Д. Бедзик*). 4. Як почне тебе ... , будеш знати, як дратувати (*Б. Грінченко*). 5. Відділ моніторингу вчасно ... про зміни в попиті на продукти спортивного призначення (*З документа*).

Довідка. Гамселити, контролювати, вишкіряться, горлати, повідомляти.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть групи стилістично забарвленої лексики з прикладами.

Група лексики	Приклади
1 розмовна	А прем'єр-міністр, посвідчення
2 наукова	Б відфутболити, ледащо
3 суспільно-політична	В зимовий, шістнадцять
4 офіційно-ділова	Г префікс, фотосинтез
	Д вибори, преса

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Притча про жабу

Жаба живе в болоті. Щоправда, інколи вона вилазить із нього на берег, щоб ухопити ковток свіжого повітря та природою помилуватися, — і шубовсь знову в болото. Тільки там вона почувається добре, затишно — там її стихія.

А я кличу Жабу до нового життя, на мій погляд, кращого. З болота кличу до зірок піднятися (*О. Никоненко*).

- А.** Знайдіть і назвіть стилістично забарвлені слова.
- Б.** Повторно прочитайте текст і перекажіть його (*усно*). Доповніть переказ своїми думками про те, як ви розумієте зміст останнього речення.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

піднімати питання
відмінити рішення
підводити підсумки

Правильно

порушувати питання
скасувати рішення
підбивати підсумки

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Науковці на конференції теревенили про наслідки від глобального потепління. 2. Прогулюючись парком, ми з подружками порушили питання розваг на найближчі вихідні. 3. Підмет відповідає на питаннячка хто? що? 4. Над полем стояла веселка, ніби барвистий мостик... Як же мені **хочеться** пройтися по її спектральних дугах! 5. Згідно з правилами дорожнього руху, переходити дорогу на червоненький колір світлофору суворо заборонено.

- А.** Відредагуйте й запишіть речення, замінивши недоречно вжиті слова.
- Б.** Зробіть звуковий запис виділених слів.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Писанка розводить руками:

- На важку роботу не хочеш, то йди на легку.
- І на легку не бажаю: на легкій **ніц** не зароблю.
- О напасть! — чухає потилицю Писанка. — То куди ж мені тебе послати?

— Хмиз палити пошліть, ще я там не була. Я люблю **ватри** розводити (Олесь Гончар).

- А. Визначте, які слова свідчать про те, що героїня родом із Гуцульщини.
- Б. Що означають виділені слова?

Діалектизми — слова, які використовують у своєму мовленні жителі певної місцевості: *вагані* — ночви (Запорізька й Дніпропетровська обл.); *барабóля* — картопля (Тернопільська й Івано-Франківська обл.); *бузькó* — лелека (Житомирська, Рівненська й Волинська обл.).

Діалектизми мають відповідники в літературній мові: *вúйко* — дядько, *кóгут* — півень, *чíчка* — квітка.

Їх використовують у розмовно-побутовому стилі. У художніх текстах, послуговуючись ними, передають місцевий колорит: *Теплим весняним ранком Іван ішов у полоніну. Ліси, що дихали холодками, гірські вóди шуміли на скóках, а плай радісно підіймався вгору поміж воринням... По далеких горбах самотіли тихі гуцульські осéдки* (М. Коцюбинський).

Використання діалектизмів в офіційно-діловому та науковому стилях вважають лексичною помилкою.

У тлумачному словнику діалектні слова маркують позначкою *діал.*

2. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте уривок із твору М. Коцюбинського (див. у теоретичній частині) й увідповідніть діалектизми з лексичним значенням.

Діалектизм	Лексичне значення
1 полонина	А річкові пороги
2 скоки	Б стежка в горах
3 плай	В оселя в гуцулів
4 оседки	Г річкове каміння
	Д безлісе місце в горах для пасовиська

3. Прочитайте речення та знайдіть діалектизми. Доберіть до них літературні відповідники (за потреби скористайтеся довідкою).

1. Наш Федір зробив си таку файну флойру та й як заграє... (М. Коцюбинський). 2. Чи гайстер то, чи то баклан далеко чорнів (Д. Мордовець). 3. Виходив вуйко вранці по суниці, солодкі в дуплах вибирають меді (Л. Первомайський). 4. Узяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває (В. Стефаник). 5. Коли б ти знав, як я скучив за простою козацькою стравою... за кулішем... Ого! Оце їдло так їдло! (О. Ільченко).

Довідка. Гарний, дядько, їжа, лелека, лопата, сопілка, ся.

Просторічні слова вживають лише в усному побутовому мовленні. До них належать **росіянізми**: *понімаю, канєшно, вкусний; слова з відтінком згрубілості*: *ника, нікчема, витріщатися; перекручені слова*: *калідор, тудю, сюдою*.

Просторічну лексику використовують у художніх текстах для негативної характеристики персонажів або надання твору жартівливого забарвлення. У словниках просторічні слова маркують позначками *розм., зневажл.*

4. Відредагуйте речення, замінивши просторічні слова на загальноживані.

1. Мій син почав їздити на лісапеті з трьох років. 2. Підкажіть, яким транваєм можна доїхати до цирку. 3. Я не раз тобі казала: «Не ляпай язиком зайвого на людях!» 4. Я абажаю каклети з гавядіни.

5. Випишіть просторічні слова.

Веселка, мобілізація, мистецтво, ізяцний, перекладати, горлянка, загострювати, накип, осточортіти, задум, мишка, світання, різниця, перестраховатися.

 З перших букв вписаних слів складіть ім'я київського князя.

6. **Гра «У кого найкраща пам'ять»**. Поділіть клас на групи за кількістю рядів. Двічі прочитайте короткий словник діалектизмів (дві-три хвилини). Згорніть підручники й доберіть літературні відповідники до запропонованих учителем/учителькою діалектизмів (усно). Яка група дасть найбільше правильних відповідей, та й переможе.

Короткий словник діалектних слів

Андру́ти — торт із вафельних коржів	баю́ра — калюжа
бамбе́тель — ліжко-лавка	вар'я́т — божевільна людина
банітува́ти — лаяти когось	весéлик — журавель
баня́к — каструля	вуйко́ — дядько
барабо́ля — картопля	га́зда — господар

ґаздіня — господарка
 гебета — дівчина
 гліва — груша
 драґлі — холодець
 захцянка — забаганка, бажання
 знімка — світлина
 зу́па — суп
 калапу́цькати — перемішувати
 клюва́к — дятел
 кобі́та — жінка
 ко́гут — півень
 кру́мплі — картопля
 ле́гінь — юнак, парубок
 маржі́на — худоба
 мельдува́ти — доводити до відома
 ме́шти — черевики
 не́ньо — батько
 обі́йстя — садиба, двір
 о́брус — скатертина
 оре́ля — гойдалка
 пате́льня — сковорода

пацьо́рки — намисто
 п'е́ц — піч
 пля́чок — пиріг, картопляник
 потя́ — пташеня
 пу́тня — діжка, відро
 ру́ра — труба
 сіверко — холодний вітер
 сло́ік — банка
 спо́дні — штани
 тлу́стий — огрядний
 тра́фити — влучати, потрапляти
 трафу́нок — випадок
 труска́вка — полуниця
 рискáль — лопата
 вага́ні — ночви
 ро́вер — велосипед
 фа́йний — гарний
 фризу́ра — зачіска
 чі́чка — квітка
 шпа́цирува́ти — прогулюватися
 шуга́й — хлопець

7. Розгляньте карту та виконайте завдання (с. 38).

А. Визначте, у яких областях України вживають позначені на карті діалектизми. За потреби скористайтеся географічною картою України.

Б. Уявіть, що ви познайомилися з ровесником/ровесницею з іншого регіону. Складіть діалог на тему «Цікаве в моєму регіоні» (запитайте про тваринний і рослинний світ, про клімат, кухню та ін.). Використайте в діалозі один-два діалектизми з тих, що проілюстровано на карті (*усно*).

8. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

ведмежий барліг
прейскурант цін
вільна вакансія

Правильно

барліг
прейскурант
вакансія

9. Випишіть діалектизми та розкрийте їхнє значення, скориставшись довідкою або ресурсами мережі «Інтернет».

1. Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка (*М. Коцюбинський*).
2. Сплять в кошарі вівці на горі, а в колибі чорні вівчарі (*О. Маковей*).
3. Вівці мої, вівці, ніжна моя маржино, не поколіть собі губи у чорну ожину (*І. Малкович*).
4. Блакитні очі у царівен і золоті ґердани (*І. Малкович*).
5. Гоц було чути здалеку, він нагадував великий водяний стовп (*О. Кусенко*).

Довідка. Водоспад, житло чабанів і лісорубів, парубок, прикраса з бісеру, худоба.

10. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. А парубки копиці клали, та, знай, на сонце позирали, та нісенітницю верзли (*Т. Шевченко*).
2. А то з панночки, ти думаєш, буде помічниця? Тільки тринькатиме добро, зароблене моїми руками (*Панас Мирний*).
3. «У мене нічого не получається», — із сумом у голосі промовив Марко (*І. Коваль*).
4. Стара мати кидається тудою і сюдою, шукає ліків (*Марко Вовчок*).

Довідка. Неощадливо, нерозумно витратити гроші, майно; насміхатися з когось, кепкувати; говорити нісенітницю, вести пусті балачки; тією стороною, дорогою, тим шляхом; ставати розв'язаним, завершеним.

А. Знайдіть просторічні слова й розкрийте їхнє значення (*за потреби скористайтеся довідкою; усно*).

Б. Створіть тестове завдання на встановлення відповідності між просторічним словом та його лексичним значенням. Запишіть у зошиті.

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

палата	щогла	апеляція
обхід	палуба	адвокат
щеплення	вітрило	позов

- Визначте, за яким принципом згруповано слова.
- Люди яких професій використовують слова, записані в колонках?
- Значення яких слів вам не відоме?

Професійні слова — це лексика, яку використовують люди певної професії: *інтерв'ю, монтаж, стаття* (з мовлення журналістів); *сівалка, ґрунт, добриво* (з мовлення агрономів).

Існує професійна лексика лікарів, учителів, художників, трактористів, політиків, бухгалтерів, юристів, акторів та ін.

2. Згрупуйте професійну лексику за спеціальностями (*усно*).

педагоги	будівельники	продавці	кухарі
й педагогині	й будівельниці	й продавчині	й кухарки

Цегла, раціон, бетон, касовий апарат, педрада, гриль, мангал, переоблік, розпродаж, кельня, кран, тушкування, урок, семестр, контрольна робота, чек.

Серед професійної лексики виокремлюють **терміни** — спеціальні слова, якими позначають певні поняття з якоїсь галузі знань: *інфінітив, анафора* (наука); *адажіо, дієз* (мистецтво); *ампер, електричне поле* (техніка). Терміни використовують переважно в науковому й офіційно-діловому стилях. У художніх творах послуговуються професійними словами (і термінами зокрема) для точного відтворення життя й праці людей різних професій.

У тлумачних словниках їх маркують позначками *ел., грам., бот., хім.* та ін.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Зі свого інструмента я примудрився видобувати не тільки мелодійні українські переливи, а й джазові дисонанси та навіть гостре стакато (*Брати Капранови*). 2. Треба звернути увагу на конденсатори, де пара мастила стає рідиною (*Ю. Шовкопляс*). 3. Трапеція — чотирикутник, у якому

дві протилежні сторони паралельні, а дві інші — не паралельні (*З підручника*). 4. Якобі сконструював реостат — прилад для регулювання сили струму в ланцюгу (*Із журналу*). 5. Близько стола висіла на стіні запилена скрипка й смичок над пюпітром із розгорнутими нотами (*Леся Українка*).

- А.** Укладіть словник термінів, виписавши їх за алфавітом у колонку (за зразком).
- Б.** Укажіть, у якій галузі ними послуговуються (наука, мистецтво, техніка).

Зразок. Дисонанси — мистецтво.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Професійним є слово

- А** хліб **Б** цукор **В** молоко **Г** калорійність

2. Терміном є слово

- А** світлина **Б** картина **В** фотосинтез **Г** споглядання

3. Загальноживаним словом є

- А** партитура **Б** мегагерц **В** бемоль **Г** небо

5. Напишіть невеликий роздум (*п'ять–сім речень*) на тему «Я вибираю професію...».

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Куліна́рія, ма́ркетинг, металу́ргія.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

На кораблі порожньо: люди, збудувавши його, пішли геть. **Гойдаються** стиха реї. Паруси всі змотано. Грот-мачта зовсім гола: гафель не піднято. Палуба пахне смолою. Кормовий якір лежить під бортом. Борти похитуються. Усе пахне живим деревом і лісовою нудьгою... Під **щоглою** — бронзова фігурка дівчини (*За Ю. Яновським*).

- А.** Знайдіть професійні слова й терміни, з'ясуйте їхнє значення за словником.
- Б.** Укладіть короткий тлумачний словник із виписаних слів (за зразком).

Зразок. Ре́я — круглий брус, який прикріплюють до щогли, залишаючи його рухомим.

- В.** Зробіть звуковий запис виділених слів.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Богданчику, чому ви з Рексом так швидко повернулися з прогулянки?
 — Рекс замерз, надворі дуже морозно.
 — Як замерз? Що ти таке кажеш? Він же живий!

- А. Поміркуйте, чим відрізняються слова *змерзнути* й *замерзнути*.
 Б. Як називають слова, що близькі за звучанням, але різні за значенням?

Зауважте!

Замёрзнути — холонути, застигаючи, стати твердим, перетворитися на лід.

Змёрзнути — відчути холод.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Десь собачатко тут взялося, кудлате, миршаве, мале, загавкало і аж зайшлося, — таке було на (вдачу, удачу) зле (*С. Воскрекасенко*). 2. На врожайність полів позитивно впливає також заселення лісових смуг (корисливими, корисними) птахами, які знищують шкідливих комах і мишей (*Із журналу*). 3. Зосереджений, стриманий, він не виголошує гучних промов, не стає в (ефектну, ефективну) позу (*В. Собко*). 4. Наприкінці першого року життя дитини у зв'язку з розвитком (сердечного, серцевого) м'яза ударний об'єм серця зростає більше, ніж у чотири рази (*Із журналу*). 5. Весела (компанія, кампанія) з піснями й музикою зупинилася біля острова (*О. Бойченко*).

- А. Перепишіть речення, вибравши з дужок потрібні слова.
 Б. Підкресліть прикметники хвилястою лінією.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Серед степу в мареві літнього дня стоїть село Богданівка. Обабіч дороги, на луках під рясним сонячним промінням ростуть запашні степові квіти. Ми з товаришем рвали ці квіти й не помітили, як опинилися біля хати, до якої так поспішали. А ввійшовши, немов зачаровані, застигли на порозі. Усю красу степу, якою ми тільки-но захоплювалися, було наче зібрано тут, у цій хаті, наповненій ароматом любистку, м'яти, багатьма тонкими та

ледь відчутними ніжними пахоццями степових трав. Ми ознайомилися з господаркою хати, авторкою чудових картин — Катериною Білокур (І. Корнієнко).

К. Білокур. Квіти біля паркану. 1935 р.

- А. Знайдіть недоречно вжитий паронім. Яким словом його треба замінити?
- Б. Повторно прочитавши текст, перекажіть його. Доповніть свою розповідь описом картини К. Білокур «Квіти біля паркану» (усно).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Пароніми записано в рядку

- А високий — низький
- Б сміливий — хоробрий
- В посмішка — усмішка
- Г коса (зачіска) — коса (знаряддя)

2. Пароніми записано в рядку

- А вправа — управа
- Б вчитель — учитель
- В ввечері — увечері
- Г вночі — уночі

3. НЕМАЄ паронімів у варіанті

- А ожеледь — ожеледиця
- Б багатир — багатир
- В агенція — агентство
- Г ділянка — дільниця

5. З'ясуйте значення паронімів *приводити* та *призводити* на прикладі наведених речень. Складіть і запишіть діалог (три-чотири репліки), використавши в ньому ці пароніми.

<i>приводити</i>	<i>призводити</i>
Наполегливість приводить до успіху. Детальне вивчення проблеми приведе вас до істини.	Неуважність призводить до аварії. Куріння призводить до погіршення здоров'я.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

дякуючи наполегливості
улетіти в теплі краї
привести приклад

Правильно

завдяки наполегливості
полетіти у вирій
навести приклад

7. З'ясуйте за словником значення паронімів *дружний* — *дружній*, *мимохіть* — *мимохідь*, *гривна* — *гривня*. З кожним паронімом складіть і запишіть по одному реченню.

§ 22

УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ
ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО
ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО
ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ
РОЗДУМУ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Ознаки художнього стилю записано в рядку

- А** суспільно-політичні терміни, емоційно забарвлена лексика, повтори
- Б** наукові терміни, логічність викладу думок, чіткість, нейтральна лексика
- В** художні засоби, емоційно забарвлена лексика, образність, фразеологізми
- Г** нейтральна лексика, канцеляризми, лаконічність, чіткість, реквізити

2. Прочитайте частини тексту та виконайте завдання.

Коли долаємо різні життєві негаразди, ми набуваємо досвіду. У майбутньому вже знаємо, як чинити в подібних ситуаціях, уникаємо помилок.

Труднощі загартовують людину.

Отже, складні життєві обставини роблять нас сильнішими.

Наведу приклад. Якось біля річки я не зміг допомогти дівчинці, яка, не розрахувавши сили, не могла дістатися до мілини й кликала на допомогу. На жаль, не вмів плавати... Бідолашну врятували. Але я того дня не міг довго заснути: мене роз'їдали докори сумління. Тож було ухвалено рішення навчитися плавати. Минули роки — і сьогодні я чемпіон школи з плавання.

- А.** Відновіть текст, розмістивши його частини в правильній послідовності.
- Б.** Визначте тип мовлення (розповідь, роздум, опис).

Роздум має таку будову: теза — аргумент — приклад — висновок.

Іноді в текстах інших типів мовлення введено *елементи роздуму*.

У такому разі оповідач може наводити лише тезу й один аргумент. Тоді тип мовлення такого тексту визначаємо як *розповідь з елементами роздуму* або *опис з елементами роздуму*.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Жили-були маленькі жабенята. Вони вирішили організувати змагання, хто вибереться на вершину башти. Зібралось багато глядачів, які хотіли подивитися на ці змагання й посміятися з їхніх учасників... Змагання розпочалися. Ніхто не вірив, що жабенята зможуть забратися на вершину.

З усіх боків лунало:

- Це дуже складно!!! Вони ніколи не досягнуть вершини.
- Башта для них занадто висока.

Маленькі жабенята одне за одним почали падати. Хтось із них намагався підстрибнути якнайвище. Але юрба все одно кричала: «Жодний не зможе цього зробити». Ще більше жабенят падало з висоти на землю. Тільки одне піднімалося дедалі вище. І, доклавши зусиль, воно єдине дісталось вершини.

Усім цікаво було дізнатися, як йому це вдалося. Де в нього знайшлися сили не впасти з висоти? Але жабеня-переможець виявилось глухим... Воно не чуло, що глядачі не вірили в його сили!

Ніколи не слухайте людей, що прагнуть передати свій песимізм і поганий настрій! Вони забирають віру у власні сили! Не забувайте про силу слова!!! Думайте лише про хороше! (*З інтернету*).

- А.** Визначте головну думку тексту й тип мовлення.
- Б.** Доведіть, що цей текст за типом мовлення є розповіддю з елементами роздуму.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Робінзон

Єдиного пасажера, який вижив після корабельної аварії, викинуло на безлюдний острів. З уламків корабля, що прибилися до берега, він збудував житло, заніс туди все, що викинуло море й могло стати йому в пригоді.

Чоловік подякував Богові за свій порятунок.

Минуло багато днів, але поряд з островом не пропливло жодне судно. Щоранку він обходив острів, шукаючи їжу. Якось під час такої мандрівки спалахнула пожежа — і полум'я знищило всі дерева навкруги. Житло чоловіка й усі його речі згоріли, тільки чорний дим піднімався до неба.

Повернувшись і знайшовши згарище на місці житла, бідолашний заволав до неба. Він нарікав на те, як Бог міг із ним таке вчинити й за що! Чоловік занепав духом, але раптом почув незвичний шум і побачив корабель, що наближався до острова. У моряків він поцікавився, як вони його знайшли, а ті відповіли: «Ми помітили вогнище, яке ти розклав».

Навіть у будь-яких неординарних подіях треба вбачати надію. Чорний дим на попелищі житла може бути сигналом для спасіння. Тож ніколи не треба втрачати віру (*З підруч.*).

- А.** Визначте головну думку тексту й тип мовлення. Знайдіть елементи роздуму.
- Б.** Колективно складіть складний план розповіді.
- В.** Прочитайте текст удруге й докладно його перекажіть (*усно*).

Неординарний — який вигідно чимось відрізняється від інших.

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

- А. Яка світлина ілюструє вислів *ніде яблуку впасти*?
 Б. Обґрунтуйте свій вибір.

Фразеологізм — стійка сполука слів, яка за значенням відповідає одному слову (рідше словосполученню): *пекти раків* — ніяковіти; *за царя Гороха* — давно; *яблуку ніде впасти* — велелюдно, дуже тісно. Фразеологізми не потрібно сприймати буквально: у наведених вище висловах не йдеться про раків як безхребетну прісноводну тварину чи про яблуко як фруктовий плід — тут мова про стан людини (ніяковіти) чи тисняву, велелюддя.

У фразеологізмах не можна вилучати чи замінити якесь слово, тому їх і характеризують як **стійкі сполуки слів**. Порівняйте: *ховати голову в пісок* і *ховати руки в пісок*. Перший вислів фразеологічного типу (*вдавати, ніби немає небезпеки*), а другий — звичайне словосполучення, його ми сприймаємо буквально (*занурювати руки в пісок*).

Значення фразеологізмів можна з'ясувати за *фразеологічним словником*.

2. Визначте та выпишіть із кожної групи сполуку слів, що є фразеологізмом.

Намилити шию, намилити руки, намилити ноги; варити воду, варити кашу, варити суп; з усіх кімнат, з усіх сил, з усіх відер; тягти козу за хвоста, тягти kota за хвоста, тягти kota за лапу; як миша в колесі, як бурундук у колесі, як білка в колесі; розбити глека, розбити тарілку, розбити миску.

3. Замініть виділені слова фразеологізмами (за потреби скористайтеся довідкою).

1. Річка в цьому місці **мілка** (І. Корнієнко). 2. Сестру не схитнеш, коли вона щось **надумала**. 3. Адам лежить, схиливши голову **набік**, **усміхається**.

ся (В. Близнець). 4. Он як ти заговорив! Ми ще подивимося, хто кому потрібний. **Забирайся геть!** (О. Жовна). 5. Сиділи б, діду, у таке свято дома: людей у церкві **багато**, мало вас не задавили! (М. Кропивницький).

Довідка. Світити зубами, як комашні, скатертю дорога, жабі по коліно, взяти собі в голову.

Зауважте!

Фразеологізми можуть утворювати антонімічні пари: *як кішка із собакою* (ворогувати) — *водою не розлити* (дружно жити).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть фразеологізми з протилежним значенням.

Фразеологізм	Фразеологізм
1 гнути спину	А бити байдики
2 вирватися з лап	Б скласти зброю
3 тримати в кулаці	В попускати віжки
4 розправити крила	Г співати дифірамби
	Д потрапити в тенета

Фразеологізм є одним членом речення:

підмет: Біла ворона — людина, яка різко виокремлюється серед інших своєю поведінкою чи зовнішнім виглядом (Зі словника);

присудок: Вартовий забив тривогу. Буде бій (В. Сосюра);

обставина: Гостро пахло дощем, хоч, може, він випав за тридев'ять земель (Л. Дмитерко);

додаток: Увесь день мотався, легку копійку здобував (Ю. Бедзик).

5. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Буває так, що індивідуальність п..р..кладача б..ре гору над індивідуальністю поета (М. Рильський). 2. Правда — це хв..левий настрій, що на кожному кроці робить нам в..дмежі послуги (Я. Качура). 3. На моє пр..вітання чоловіки відповіли в один голос (М. Коцюбинський). 4. Блудний син — людина, яка не підкоряється волі, традиціям кол..ктиву чи сім'ї (Зі словника). 5. Я бачив, що моя розповідь схвилювала дівчину, і жорстко картав себе за довгий язик (М. Трублаїні).

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви **е, и**.

Б. Визначте фразеологізми й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.

Зауважте!

Як і слова, фразеологізми можуть утворювати синонімічні ряди: *байдьки бити* (нічого не робити, ледарювати), *коровам хвости крутити*, *горобців лічити*, *пальцем не ворухнути*, *за холодну воду не братися*, *ловити гав*, *витрішки продавати*.

6. Колективно згрупуйте фразеологізми в синонімічні ряди (усно).

Аж кишить, світла голова, на краю світу, як маку, у тридев'ятому царстві, не в тім'я битий, ні проїхати ні пройти, де Макар телят пасе, хоч греблю гати, зірки з неба хапає, на воловій шкурі не списати, де козам роги правлять, має лій у голові.

За тридев'ять земель (далеко) — Кури не клюють (багато) — Мати голову на плечах (розумний) —

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Прочитайте речення.

*У тебе є свої діла! Сюди не мішайся й **тримай язик за зубами**.*

Виділений фразеологізм у реченні є

А підметом **Б** присудком **В** додатком **Г** обставиною

2. Прочитайте речення.

*— Юшка була холодна. **Задубіла**, — промовив Гнат **крізь зуби**.*

Виділений фразеологізм у реченні є

А підметом **Б** присудком **В** додатком **Г** обставиною

3. Фразеологізми-синоніми записано в рядку

- А** аби день до вечора — ні світ ні зоря
- Б** два чоботи пара — на один копил
- В** намотати на вус — і у вус не дути
- Г** одним махом — крок за кроком

Копіл — дерев'яне шевське знаряддя, що має форму ступні та яким користуються для виготовлення взуття.

8. Складіть речення з кожним фразеологізмом так, щоб він виконував зазначену в дужках синтаксичну роль. Запишіть речення.

Ловити гав (присудок), де козам роги правлять (обставина), залізна леді (підмет), золота середина (додаток).

9. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ситуацію, коли людина вважає, начебто досить змінити зовнішній вигляд або навіть лише поміняти вбрання — і відразу зміниться її суть,

росіяни характеризують приказкою *ворона в павлиньих перьях*. Невибагливі автори наших видань також пишуть *ворона в павиному пір'ї*. Однак в українській мові на цей випадок є оригінальна приказка: *убрався в жу-пан — і дума, що пан*. Як заголовок нерідко використовують фразеологізм *із вогню та в полум'я* (тобто з однієї скрути в іншу). Звичайно, це цілком український зворот, спільний із російським. Але, крім нього, маємо й інший, суто наш: *з дощу та під ринву*, який чомусь забувають.

При описі весни, коли водойми звільняються від криги або коли йдеться про настання чогось довгосподіваного, уживають фразеологізм-покруч *лід зрушився*. Це невдалий переклад рос. *лёд тронулся*. Замість нього в нас є *крига скресла*, що вживають у прямому й переносному значенні. В одній із радіопередач розповідали про невдалий захід, коли люди не дістали того, на що розраховували. Становище було охарактеризовано так: «Вони пішли, *не солоно сьорбнувши*» (рос. *не солоно хлебавши*). Натомість треба було вжити український вислів: «Вони пішли, *спіймавши облизня*» або ще коротше: «Вони *дістали (спіймали, схопили, скуштували) облизня*» (За О. Пономаревим).

- А. Складіть план тексту (письмово).
- Б. Перекажіть текст за планом (усно).

10. Відновіть і запишіть фразеологізми, дібравши з довідки пропущене слово в потрібній формі. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

Різати правду в ... , різати ... , кинути одним ... , колоти ... , куди не кинь ... ; довгий ... , прикусити ... , розв'язувати ... , ... **без кісток**, ... до Києва доведе; гаряча ... , кидатися сторч ... , посипати попелом ... , по ... ходити; брати голими ... , ... волю дати, з перших ... , у надійних ... , ... сверблять; **дивитися крізь** ... , і ... не зачепити, на ... можна порахувати, обвести довкола

Довідка. Палець (пальці), язик, око (очі), рука (руки), голова (голови).

11. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Тільки серце про щось заговорить і тривогу заб'є з глибини (В. Союра). 2. Це ж Гришка-хуліган **шибки** б'є, двері ламає, дітей обмазує в чорнило, до школи у свинячий голос приходить (Ю. Яновський). 3. Панас Саксаганський у ролі **дяка** викликав гомеричний сміх (І. Мар'яненко). 4. Дійсно **опришок** був красень. Сила тремтючим потоком переливалася в жилах, біла ключем (Г. Хоткевич). 5. Божа іскра — то тяжке прокляття, дикий і лютий пожар (Леся Українка).

- А. Визначте фразеологізми й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.
- Б. З'ясуйте значення виділених слів за словником (усно).

1. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

Бережи честь змолоду.
Батьків і батьківщину не вибирають.

Нарізей хліб рівними скибочками.
Полуницю миють холодною водою.

- А. Вислови якої колонки є усталеними?
Б. Аргументуйте свій вибір.

Джерела українських фразеологізмів:

- жива народна мова: *дати гарбуза, піймати облизня*;
- мова представників різних професій: *на відмінно* (з мови вчителів); *білими нитками шито* (з мови кравців); *як по нотах* (з мови музикантів);
- антична міфологія: *дамоклів меч, прокрустове ложе, золоте руно*;
- Біблія: *нести свій хрест, блудний син, земля обітована*;
- художня література: *гидке каченя* (із твору Г. Х. Андерсена), *послухали Лисичку і Щуку кинули у річку* (із твору Л. Глібова).

2. Розподіліть фразеологізми за джерелами їхнього походження (усно).

Ноїв ковчег, грати першу скрипку, мало каші з'їсти, фенікс із попелу, закручувати гайки, поцілунок Іуди, гордіїв вузол, стригти під один гребінь, гнути спину, каїнова печать, діогенова бочка, підкласти свиню.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Так важко зректися свого білого кольору білій гаві! (*К. Шукерт*).
2. Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, але спіймав од неї облизня (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Не зважайте на мої підозри, я, як завжди, у своєму репертуарі (*П. Панч*). 4. Ахіллесовою п'ятою нашого Мурчика були горобці: вони ніколи йому не давали спокою, мабуть, і ввісні до нього прилітали (*І. Онатій*). 5. А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з небес (*Д. Бедзик*).

- А. Знайдіть фразеологізми й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.
Б. Визначте та надпишіть джерело походження кожного фразеологізму.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть фразеологізм із джерелом його походження.

Фразеологізм	Джерело походження
1 входить в роль	А з мови ткачів
2 здавати позиції	Б з мови ковалів
3 розмотати клубок	В з мови артистів
4 між молотом і ковадлом	Г з мови рибалок
	Д з мови військових

Прислів'я та приказкі — різновиди фразеологізмів: *Бережи честь змолоду. Тихіше їдеш — далі будеш.*

Приказка відрізняється від прислів'я тим, що в ній немає висновку, повчання (другої частини вислову), порівняйте: *Решетом воду не носять* (приказка) і *Баба з воза — кобилі легше* (прислів'я).

До фразеологізмів належать також крилаті вислови й афоризми.

Крилатими називають вислови, що стали відомими завдяки своїй виразності: *Борітеся — поборете* (Т. Шевченко). *Слово, чому ти не твердая криця?* (Леся Українка).

Афорізми — стислі узагальнені думки: *Я мислю — отже, існую!* (Р. Декарт). *Не все те отрута, що неприємне на смак* (Г. Сковорода).

Приказки, прислів'я, афоризми й крилаті вислови інтонаційно завершені, вони є реченням, тому кожне слово виконує синтаксичну роль:

Ситий голодного не розуміє.

5. Випишіть приказки та прислів'я.

1. Руки потрібно мити не менше тридцяти секунд.
2. Перед розумом і сила поступається.
3. Персик росте лише в теплому кліматі.
4. Шоколад не варто зберігати в холодильнику.
5. І нести важко, і викинути шкода.
6. Щоб яйце вийшло крутим, варіть його десять хвилин.
7. До свого роду хоч через воду.
8. Кров не вода, а серце не камінь.
9. Віддавайте перевагу сезонним овочам і фруктам.
10. Один у полі не воїн.
11. Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка.
12. Зуби треба чистити щонайменше двічі на день.
13. Аби були пиріжки, то знайдуться і друзки.

🔑 З перших букв вписаних народних висловів складіть назву вірша І. Жиленко.

6. Прочитайте афоризми й поясніть, як ви їх розумієте.

З усіх утрат утрата часу найтяжча.
Лід на те й родиться, аби танути.
Бери вершину — і матимеш середину.

Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.

Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний (*Г. Сковорода*).

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть різновид фразеологізму з прикладом.

<i>Різновид фразеологізму</i>	<i>Приклад</i>
1 приказка	А Весна — тепла пора року.
2 прислів'я	Б З бика не надійш молока.
3 афоризм	В Кожна грубість починається зі слабкості (<i>Сенека</i>).
4 крилатий вислів	Г Не тим хороша, що чорноброва, а тим, що діло робить.
	Д Усі дорослі спочатку були дітьми, тільки мало хто про це пам'ятає (<i>А. де Сент-Екзюпері</i>).

8. Напишіть невелике есе, узявши за тему один із крилатих висловів.

Ми не маємо права споживати щастя, не продукуючи його (*Дж. Бернард Шоу*).

Більшість людей ніколи не чують одне одного (*Е. Хемінгвей*).

Усе в наших руках, тому їх не можна опускати (*К. Шанель*).

9. Запам'ятайте, у чому полягає відмінність між словами *належність* і *приналежність*.

Належність — літературне слово.

Приналежність — калька з російської мови (рос. *принадлежность*), тож уникайте її у своєму мовленні.

10. Визначте та вкажіть джерела фразеологізмів. Поясніть значення виділених сполук слів (за зразком, письмово).

Вусом не моргнути, **яблуко незгоди**, вавилонське стовпотворіння, коронний номер, передати куті меду, **канути в Лету**, терновий вінок, теревені правити, випити гірку чашу, не нюхати порошу, брати бика за роги, **гомеричний сміх**.

Зразок. Вусом не моргнути (жива народна мова).

11. Випишіть приказки та прислів'я. Підкресліть у них члени речення.

1. Не місце красить чоловіка, а чоловік місце. 2. Сіль — компонент багатьох страв. 3. Поле бачить, а ліс чує. 4. Птахи відлітають у вирій восени. 5. Цього року зима видалася морозною. 6. Ранні пташки росу п'ють, а пізні — сльози ллють. 7. Не всі люблять навчатися й працювати. 8. Свого горба ніхто не бачить.

§ 27

ТВІР-РОЗДУМ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

1. Визначте ознаки твору-роздуму з-поміж запропонованих.

- Слова *на мою думку, по-перше, по-друге, отже*; • загальне питання *який?* • опис ознак і властивостей предмета; • зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка; • загальне питання *чому?* • теза — аргумент — приклад — висновок; • міркування над проблемою; • розповідь про подію; • загальне питання *що відбувається?*

- *Твір-роздум про вчинки людей* складається з двох частин: • розповідь про вчинок (*що? де? коли?*); • роздум з оцінкою вчинку (*чому?*).

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

З кожною зупинкою людей в автобусі більшало, уже і яблуку ніде було впасти. Молодик сидів, слухаючи музику й поглядаючи у вікно, коли раптом жінка йому сказала: «У ваші літа я поступалася місцем старшим, а ви...» За дві-три хвилини на хлопця накинuliся всі пасажири.

Юнак не витерпів і сказав: «Я встану, але хай сяде на моє місце той, кому не буде соромно за свої слова». Хлопець дістав щось із-під сидіння, от з'явилася милиця, а потім друга, і він, спираючись, піднявся з місця.

Усі завмерли від здивування, а жінка, що наступала йому на ноги, тепер зрозуміла, чому він на це не звертав уваги. Хлопець їхав, стоячи на милицях, хоча й було важко, він стояв. Юнакові давало силу те, що його місце залишалося порожнім усю дорогу.

Самовпевненість і поспішність висновків часто стають для людини соромом. Саме толерантність і розсудливість убезпечать нас від негідних вчинків (*Нар. тв.*).

- А. Визначте тему тексту, його головну думку й стиль.
- Б. Виділіть частину, яка є розповіддю про вчинок.
- В. Визначте частину, у якій є елементи роздуму; тезу та доказ (*усно*).
- Г. Висловіть свої міркування щодо вчинків героїв розповіді, дайте їм оцінку. Використайте один-два фразеологізми.
- Д. Поясніть значення виділеного фразеологізму.

3. Напишіть твір-роздум у художньому стилі про вчинок знайомого/знайомої. Використайте в ньому щонайменше три фразеологізми.

Теми: 1. Чому треба берегти природу. 2. Який вчинок можна вважати героїчним.

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

кава	кава
кави	кавник
каві	кавувати
каву	кав'ярня
кавою	

- А.** Визначте, у якій колонці записано слова з різним лексичним значенням, а в якій — з тим самим значенням.
- Б.** Як утворилися нові слова — за допомогою закінчень чи суфіксів?

Треба розрізняти словозміну та словотворення.

Словозміна — творення форм слова: *ліс, лісу, лісом, у лісі*. Форму слова змінюють за допомогою закінчення (*лісу*) або одночасно прийменника та закінчення (*у лісі*). Форми слова мають однакове лексичне значення: *ліс, лісу, лісом...* — усі ці форми позначають площу, зарослу деревами й кущами. Форми слова мають різне граматичне значення: *ліс* — називний відмінок однини; *лісами* — орудний відмінок множини.

Словотворення — творення нових слів від тих, що вже є в мові: *ліс* — *лісник*; *ліс* — *лісовий*; *ліс* — *лісок* — *пролісок*. Унаслідок словотворення виникають нові слова, у них різні лексичні значення: *ліс* — площа, заросла деревами й кущами; *лісник* — лісовий сторож; *лісок* — малий ліс; *пролісок* — квітка. Усі ці слова **спільнокореневі** (або **споріднені**), адже вони мають той самий корінь *-ліс-*.

Нові слова утворюють за допомогою суфіксів (*ліс* — *лісо́к*), префіксів (*лісок* — *пролісок*), додаванням до одного слова (чи основи) іншого (*ліс* + *степ* = *лісостеп*) та іншими способами, які будемо вивчати на найближчих уроках.

Завдяки словотворенню збагачується український словник.

- 2.** Розподіліть і запишіть слова у дві колонки: 1) форми того самого слова; 2) спільнокореневі слова.

Сад, садівник, саду, саджати, присадибний, за садом, садочок, у саду, саджалка, насадити, садів, садам, розсаджувати, садами, на садах, саджа-
нець.

3. Випишіть виділені слова та визначте, від яких слів вони утворені (за зразком).

Зразок. Прожити ← жити.

1. Життя **прожити** — не поле **перейти**. 2. Кінь **барвистий** зовні, а людина — зсередини. 3. Не кожна хмара **приносить** дощ. 4. Не брудни кри-ниці, бо схочеш **водиці**. 5. Як вересніє, то й **до-щик** сіє (*Нар. тв.*).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форми того самого слова записано в рядку

А миша, мишка, мишачий
Б річка, річкою, річками
В рік, річний, роковини
Г мило, милити, мильний

2. Форми того самого слова записано в рядку

А вода, водяний, заводнений
Б читання, перечитати, читанка
В година, годинний, щогодини
Г запитаю, запитаєш, запитає

3. Спільнокореневими є слова

А річний, річковий
Б водити, вода
В часовий, часник
Г гора, гірський

5. Складіть невеликий текст (*три-чотири речення*) про спортсмена/спортсменку або артиста/артистку. Використайте в ньому спільнокореневі слова *грати* й *відігравати*.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Чита́ння, листопа́д, нові́й.

7. Випишіть спочатку форми того самого слова, а потім спільнокореневі слова.

Читаю, читаєте, читають; книжний, книжка, книгарня; вишиванка, вишивати, вишиваний; багато, багатир, розбагатіти; потреба, потребою, потреб; ніжний, ніжного, ніжним; п'ять, п'ятірка, по-п'яте; сім, сьома, семи.

Форми слова:

Спільнокореневі слова:

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

слон	слоненя
тигр	тигренья
щур	щуреня

- А. Слова першої колонки утворилися від слів другої чи навпаки?
 Б. Визначте, за допомогою якого суфікса їх утворили.

Слово, утворене від іншого слова, називаємо **похідні́м**. Слова *слоненя*, *тигренья* й *щуреня* похідні, бо утворені від слів *слон*, *тигр*, *щур* за допомогою суфікса *-ен-*.

Слово, від якого творять інше слово, називаємо **тві́рні́м**: *коза* → *козеня*, *рот* → *ротик*, *мити* → *вимити*. Слова *коза*, *рот*, *мити* — твірні. Здебільшого слова творяться не від слова, взятого повністю, а від його основи: *мавпа* → *мавпеня*. Спільною для цих слів є частина *мавп*, вона і є твірною основою.

Основу, від якої утворено нове слово, називаємо **тві́рні́о́ю**.

Словотві́р — розділ науки про мову, що вивчає способи й особливості творення слів.

2. Визначте в кожній парі слів твірне слово й похідне (*усно*).

Перукар, перука; розчистити, чистити; жовтий, жовтіти; шоколад, шоколадний; дев'ятка, дев'ять; безсонний, сонний; ділити, поділити; пил, пилок; закритий, критий; Україна, український.

Зауважте!

Похідне слово може бути твірним для іншого слова: *ділений* → *поділений* → *розподілений* → *перерозподілений*. Слово *поділений* похідне від слова *ділений* і водночас твірне для слова *розподілений*. Такий ряд спільнокореневих слів, у якому кожне наступне слово утворене від попереднього, називаємо **словотвірним ланцюжком**.

3. Вибудуйте словотвірні ланцюжки з кожної групи слів (за зразком, письмово).

Зразок. Хмара → хмарний → хмарність.

Хмарність, хмара, хмарний; зеленіти, зелений, позеленіти; лісок, ліс, пролісок; учити, учителька, учитель; рукав, рука, рукавиця; писати, записка, записати.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Непохідним є слово

А чайник

В несмак

Б лампа

Г дубок

2. Твірне й похідне від нього слово записано в рядку

А кит → Китай

Б кава → кавалер

В мис → миска

Г сад → садок

3. Твірні й похідні від них слова записано в усіх рядках, ОКРІМ

А сир → сироп

Б читач → читачка

В брат → братство

Г жовтий → жовтенький

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Не було ще такого **літнього** ранку, щоб дід Арсен усидів удома. Де там! Як тільки над обрієм зажевріє велика досвітня зоря, уже Арсен на ногах. Почепить через плече стару **шкіряну** торбу з вареним зерном, що пахне кутею (рибі на принаду), убгає в кишеню круглу бляшану баночку з великими й малими рибальськими гачками, вудки в руки — і гайда до річки. А надворі світає і світає. На луках **туманець** при самій траві стелеться, лелеки вздовж болота походжають — як матроси: у чорних штанях і білих-пребілих сорочках (*За Гр. Тютюнником*).

А. Визначте твірну основу виділених слів.

Б. Ще раз прочитайте текст і перекажіть його (*усно*).

6. Слова *кав'яр* і *кав'ярня* — пароніми. **Кав'яр** — риб'яча ікра, а **кав'ярня** — невеличкий ресторан, де подають відвідувачам каву, чай та закуски.

7. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Краще **віддати** своє, ніж узяти чуже. 2. Шануй бат..ка й **нен..ку**, то буде тобі скріз.. гладен..ко. 3. **Чесне** діло роби с..міло. 4. **Житт..я прожити** — не поле **перейти**. 5. Погрожує **мишка** кіш..ці, та здалека (*Нар. тв.*).

А. Перепишіть речення, уставивши, де потрібно, пропущений м'який знак.

Б. Доберіть до виділених слів твірні слова й запишіть їх (*за зразком*).

Зразок. Віддати ← дати.

1. Розгадайте ребуси та визначте, за допомогою яких значущих частин утворено слова-відгадки.

УВАТИ

ПРО

НА

НИК

Способи словотворення

префіксальний	<i>п^ринести ← нести, п^ридковдра ← ковдра</i>
суфіксальний	<i>закон^ний ← закон, малесень^кий ← малий</i>
префіксально-суфіксальний	<i>п^ридсн^{іж}ник ← сніг, без^меж^ний — межа</i>
безафіксний	<i>біг ← бігати, випускати ← випуск</i>
складання основ або слів	<i>лісостеп ← ліс і степ, снігопад ← сніг падає</i>
абревіація	<i>СБУ ← Служба безпеки України</i>
перехід слова з однієї частини мови в іншу	<i>Черговий підготував клас до уроку. ← Черговий учень підготував клас до уроку.</i>

Слова, утворені префіксально-суфіксальним способом, виникли внаслідок одночасного додавання префікса й суфікса: *за-* + *під* + *-ок* (слів *запід* і *підок* в українській мові немає). Порівняйте із суфіксальним і префіксальним способами творення на прикладі такого словотвірного ланцюжка: *хмара* → *хмар-н-ий* (суфіксальний спосіб творення) → *без-хмар-н-ий* (префіксальний спосіб творення).

2. Виділіть у кожному слові значущі частини слова й укажіть спосіб словотворення (за зразком, письмово).

Зразок. П^рад^ід□ — префіксальний.

Прадід, промова, перехід, хмарочос, надбрівний, перукар, позавчора, прибічник, глибина, теплохід.

3. Запишіть слова у дві колонки за способом словотворення: 1) префіксальний; 2) суфіксальний.

Прехороший, казочка, учителька, розказати, кілок, урочистість, опитати, родинний, сфотографувати, український, дитинка, зміїний, обпекти, артистка.

 З перших букв виписаних слів складіть назви злакових рослин.

4. Утворіть по кілька слів суфіксальним способом, використавши суфікси зі значенням здрібнілості та згрубілості. Запишіть ці слова (за зразком).

Зразок. Рука → ручка, рученька, рученятко, ручище.

Рука, нога, очі, дуб, кіт.

5. Утворіть антонімічні пари за допомогою префіксів **в-** і **ви-**, **з-** і **роз-**, **від-** і **під-**, **від-** і **за-**. Запишіть їх (за зразком).

Зразок. Входити — виходити.

6. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Суфіксальним способом утворено слово

- А** син
- Б** чин
- В** татарин
- Г** ультрамарин

2. Префіксальним способом утворено слово

- А** доба
- Б** доцент
- В** домашній
- Г** допрацювати

3. Префіксально-суфіксальним способом утворено слово

- А** безнадія
- Б** наглядач
- В** пречудовий
- Г** безпам'ятство

7. Знайдіть в інтернеті та прослухайте народну пісню «Ой вінку, мій вінку». Випишіть із неї слова, що утворюють словотвірний ланцюжок до слова *золото*.

8. Прочитайте речення та зробіть словотвірний розбір виділених слів.

1. Питай не в **старого**, а в **бувалого**. 2. Гірко **заробиш** — солодко з'їси.
3. Гостре **словечко** коле сердечко (*Нар. тв.*).

Словотвірний розбір

1. Запишіть слово й розкрийте його лексичне значення.
2. Доберіть твірне слово та твірну основу.
3. Позначте префікси й суфікси, за допомогою яких утворено слово (якщо вони є).
4. Визначте спосіб творення.

Зразок усного розбору

Прабаба — мати діда або баби. Твірне слово — *баба*, твірна основа — *баб*. Утворено за допомогою префікса *пра-*. Спосіб творення — префіксальний.

Зразок письмового розбору

Прабаба ← баба — префіксальний.

9. Дослідіть вірш. Поділіть клас на групи та виконайте завдання.
- **Група «майстрів словотворення».** Знайдіть у вірші приклади різних способів творення слів. Запишіть їх, позначте в них значущі частини слова.
 - **Група «літературознавців».** Визначте провідний мотив вірша, знайдіть художні образи та художні засоби (епітет, персоніфікація, метафора).
 - **Група «митців».** Підготуйтеся до виразного читання вірша (акторська майстерність) і проілюструйте поезію (образотворче мистецтво).
 - **Група «фольклористів».** Дослідіть виділене слово. Розкажіть, з яким жанром календарно-обрядових пісень воно пов'язане.
 - **Група «піарників».** Напишіть рекламний текст до поетичної збірки, що починається поезією «Серпневолиций вірш».

Серпневолиций вірш

Серпневолицо стало навкруги
Від шоколадноспеки і засмаги,
Ось-ось єднатиме вже літо береги
Осінніх днів і сонячної спраги.

І зійде вересень із дідухом в руках
По сходах золотих у море спеки...
Серпневолицо всюди на полях
І трохи тужно, бо збираються лелеки
До вирію долати довгий шлях.

Н. Мельниченко

10. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

відкрити журнал
підняти крик
підняти питання

Правильно

розгорнути журнал
здійняти галас
порушити питання

11. Виділіть у кожному слові значущі частини слова й укажіть спосіб словотворення (за зразком, письмово).

Зразок. Присмак□ — префіксальний.

Присмак, синь, перекотити, юннат, прихвостень, відвар, холодний, кінотеатр, неправда, песик, слухач, рань, видолинок.

12. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу трава з пр..-мерзлими до з..млі з..леними **чубчиками**, стримлять н..зенькі п..ньки із жовтуватою, немов старий мед, смілкою на **зрізах**. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, — дятел порається. Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, **дрворуб!** Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір. Зачувши людину, дят..л п..р..став цюкати, повів гартованим дзьобом із боку в бік і **націлив** його на Олеся: чого тобі **тутечки?** Здр..гнувся, хльоснув кр..лом по корі та зник, зал..шивши у вузенькому дуплі шишку (Гр. Тютюнник).

- Випишіть слова з пропущеними буквами, що позначають ненаголошені **е** та **и**.
- Зробіть письмовий словотвірний розбір виділених слів.

Косогір — схил гори, горба тощо.

Смілка (пестл.) — смола.

1. Розгадавши ребус, визначте, яким способом утворено назву-відгадку.

Під час творення слів відбуваються такі зміни:

прикметник → іменник		
+ -ин (а)	-ськ- → щ	київський → Київщина, харківський → Харківщина
	-цьк- → чч	вінницький → Вінниччина, турецький → Туреччина, АЛЕ: Галичина
іменник → прикметник		
+ -н (ий)	к, ц, ч → ч	рука → ручний, смак → смачний, язик → язичник, АЛЕ: дворушник, рушник, сердешний (нещасний), соняшник, торішний

2. Утворіть і запишіть іменники із суфіксом **-ин-**. Підкресліть літери, що позначають звуки, які зазнали змін унаслідок словотворення (за зразком).

Зразок. Уманський — Уманщина.

Уманський, німецький, чернігівський, сумський, галицький, мелітопольський, хмельницький, одеський, донецький, миколаївський, прилуцький, херсонський, полтавський, словацький, тернопільський.

3. Утворіть і запишіть прикметники із суфіксом **-н-**. Підкресліть літери, що позначають звуки, які зазнали змін унаслідок словотворення (за зразком).

Зразок. Залізниця — залізничний.

Залізниця, криниця, комік, знак, сонце, торік, вулиця, медик, місяць, бібліотека, вік, пшениця, безпека.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку у творенні іменника допущено у варіанті

А гадяцький — Гадяччина

В кролевецький — Кролевеччина

Б галицький — Галиччина

Г дрогобицький — Дрогобиччина

2. Помилку у творенні прикметника допущено у варіанті

А звук — звучний

В тактика — тактичний

Б аптека — аптечний

Г торік — торічний

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

А Рівненщина, сонячник

В Черкащина, столичний

Б Луганщина, молочний

Г Слобожанщина, штучний

5. Продовжте розповідь. Розкажіть про маршрут подорожі, використавши іменники із суфіксом **-ин** (а), а також інформацію з довідки.

Наша родина збирається мандрувати Україною на власному авто. Тож буде змога зупинятися в різних місцях нашої незорої країни. Початкова точка маршруту — Білоцерківський район (Білоцерківщина), а кінцева — Львів (...). Ми побуваємо на ...

Довідка. Білоцерківський район — дендропарк «Олександрія»;

Житомирська область — геологічний заказник «Кам'яне село»; Вінницька область — історико-культурний заповідник «Буша»; Хмельницька область — Кам'янець-Подільська фортеця; Тернопільська область — Збаразький замок; Івано-Франківська область — Говерла.

6. Розрізняйте пароніми *серцевий* — *сердечний* — *сердешний*.

Серцевий — який пов'язаний із серцем як органом: *серцевий м'яз, серцевий напад*. *Сердечний* — добрий, чулий, задушевний: *сердечні почуття, сердечне вітання*. *Сердешний* — бідолашний, нещасний: *Сердешна жінка аж до землі припадала з горя* (А. Кашченко).

7. Утворіть від поданих назв міст іменники із суфіксом **-ин** (а). Складіть із ними по одному реченню, увівши інформацію про те, чим славляться ці регіони (письмово). Скористайтеся матеріалами інтернету.

Тростянець, Донецьк, Дубно, Ковель, Самбір.

1. Прочитайте ланцюжки слів і виконайте завдання.

нога — на нозі — ніжка рука — на руці — ручка вухо — на вусі — вушко

А. Назвіть по три приголосні звуки, які чергуються в наведених словах.

Б. Утворіть аналогічні ланцюжки зі словами *книга*, *аптека*, *муха*.

Коли до твірної основи, що закінчується на *г, к, х, з, ц, с, ж, ч, ш*, додаємо суфікс *-ськ-* або *-ств-*, відбувається чергування приголосних звуків.

Прикметники із суфіксами *-ськ-, -цьк-, -зьк-*

<i>г, з, ж + -ськ- = -зьк-</i>	<i>Прага — празький, француз — французький</i>
<i>к, ц, ч + -ськ- = -цьк-</i>	<i>Гадяч — гадяцький, козак — козацький</i>
<i>х, с, ш + -ськ- = -ськ-</i>	<i>Сиваш — сиваський, чех — чеський</i>

Винятки: *казахський, тюркський.*

Іменники із суфіксами *-ств-, -цтв-, -зтв-*

<i>г, з, ж + -ств- = -зтв-</i>	<i>убогий — убогство, боягуз — боягузтво</i>
<i>к, ц, ч + -ств- = -цтв-</i>	<i>ткач — ткацтво, молодець — молодецтво</i>
<i>х, с, ш + -ств- = -ств-</i>	<i>товариш — товариство, птах — птаство</i>

Якщо твірна основа закінчується на будь-який інший звук, то в результаті додавання суфіксів *-ськ-* і *-ств-* чергування приголосних не відбувається: *брат + -ськ- = братський*, *брат + -ств- = братство*.

2. Утворіть прикметники за допомогою суфікса *-ськ-* і запишіть їх (за зразком).

Зразок. Словак — словацький.

Словак, парубок, печеніг, Калуш, волох, Острог, казах, Кривий Ріг, брат, Черкаси, Одеса, узбек, Галич, наймит, мученик, Буг.

3. Утворіть іменники за допомогою суфікса *-ств-* і запишіть їх (за зразком).

Зразок. Убогий — убогство.

Убогий, брат, отрок, юнак, агент, підлабузник, птах, ткач, кравець, лицар, чиновник, пасічник, товариш, свідок, жебрак, будівник.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку допущено в написанні слова

- A** парижський
Б карпатський

- В** китайський
Г харківський

2. Неправильно утворено прикметник у варіанті

- A** Кременчук — кременчузький
Б Запоріжжя — запорізький

- В** Магдебург — магдебурзький
Г Збараж — збаразький

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

- A** глядацький, козацький
Б гігантський, юнацький

- В** братський, піратський
Г парубоцький, сирицький

5. Вас узяли на роботу до супермаркету й дали завдання виготовити цінники для групи товарів. Утворіть назви продуктів, укажіть їхню вартість за 1 кг або порцію. Для виготовлення етикеток скористайтеся папером, ножицями та фломастерами. Визначте двох переможців: одну групу, яка виготовила цінники без орфографічних помилок, й одну групу, яка створила найкращий дизайн етикетки.

Голландія

Рига

Дрогобич

Волновáха

Нью-Йорк

Трускавець

Нюрнберг

Прага

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Корісний, кúрятина, ціннік.

7. Утворіть словосполучення та запишіть їх (за зразком).

Зразок. Гірницький колектив.

Гірни́к, колекти́в; таджи́к, тради́ція; гагау́з, мова; завод, дефект; Ка-
гарли́к, продукці́я; Прилу́ки, райо́н; Остро́г, академі́я; Франці́я, парфу-
ми; Бахма́ч, напра́мок; хижак, погля́д.

2. Утворіть і запишіть складні слова (за зразком).

Зразок. Ліс, смуга — лісосмуга.

Море, плавати; земля, копати; чорний, земля; синій, очі; ясний, зоря; давній, Русь; важкий, атлетика; життя, писати; сміття, збирати.

3. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, букви **о**, **е**, **є**.

Чорн..слив, гряз..лікування, біл..сніжний, піш..хід, вод..пій, стал..бетон, дощ..мір, крапл..подібний, висок..гір'я, душ..губ, земл..трус, овоч..сховище, бур..лом, сир..вар, житт..діяльність.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву **е** пропущено в слові

А чаш..подібний

В місяц..хід

Б грош..любство

Г бос..ніж

2. Букву **о** пропущено в слові

А груш..подібний

В пісн..творець

Б прац..здатність

Г скел..лаз

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Вузька стежка в'ється узбережжям через тропічний ліс. І хоча світить сонце, але його промені не можуть пробитися крізь зелену гущавину. Широко розгорнули крони могутні евкаліпти. Тягнуться до них гігантські пальми, **дерев..видні** папороті та розлогі буки. Суцільною стіною рясніє бамбук, трапляються мангрові зарості, що крізь них, мабуть, і пташка не пролетить. Іноді попадаються дерева, що, відростивши десятки повітряних коренів, мов велетенські павуки, стоять на них, висмоктуючи із землі **житт..дайну** вологу (*За А. Шияном*).

- А.** Випишіть виділені слова, уставивши пропущену букву. Зробіть словотвірний розбір цих слів.
- Б.** Знайдіть і випишіть слова, що позначають екзотичні рослини. Згадайте, який вони мають вигляд, та опишіть їх (*усно*).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Літо́пис, чорно́зем, чорно́слив.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хвил..різ підноситься над водою (*Ю. Яновський*). 2. У первинній обробці продуктів широко використовують м'яс..рубки та картопл..чистки (*О. Панчук*). 3. Зі скелі відкривається чудовий широкий кра..вид на море (*М. Коцюбинський*). 4. Хмарки летіли рус..косі у невідомії краї (*В. Сосюра*).

- А.** Перепишіть речення, уставивши пропущені букви.
- Б.** Підкресліть граматичні основи.

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

південно-західний
українсько-німецький
м'ясо-молочний

південноукраїнський
західнонімецький
м'ясокомбінат

- А.** Визначте, у якій колонці частини складних слів незалежні, однотипні й між ними можна поставити сполучник *і*.
- Б.** Як пишемо (разом чи з дефісом) складні слова, частини яких незалежні, однотипні?

Складні слова пишемо разом або з дефісом.

Разом	
складні іменники зі сполучними голосними <i>о, е</i>	<i>лісостеп, газогін, водолаз, хвилеріз</i>
складні прикметники із залежними частинами (від однієї з них до іншої можна поставити питання)	<i>південна (яка?) Україна → південноукраїнський, падає (що?) листя → листопад, падолист</i>
складні слова з першою частиною — числівником	<i>двадцятиріччя, семиповерховий, АЛЕ: 20-річчя, 7-поверховий</i>
складні слова з першою частиною іншомовного походження <i>агро-, веб-, гідро-, максі-, міні-, теле-, ультра-</i> (зазвичай такі компоненти не вживаємо як самостійні слова)	<i>агробізнес, вебсторінка, гідромасаж, мінітвір, телефон, ультрамодний, максіспідниця</i>
З дефісом	
складні слова з незалежними частинами (між ними можна поставити <i>і</i>)	<i>історико-філологічний, м'ясо-молочний, школа-інтернат</i>
складні слова, що поєднують антоніми, синоніми, спільнокореневі та повторювані слова	<i>більш-менш, гидко-брудко, тихий-тихесенький, білий-білий, АЛЕ: кінець кінцем, одним одна</i>
складні іменники, що поєднують близькі за значенням слова (вони передають єдине поняття)	<i>хліб-сіль (їжа), батько-мати (батьки)</i>
складні імена казкових персонажів	<i>Лисичка-Сестричка, Вовчик-Братик</i>

Продовження табл.

складні слова з першою іншомовною частиною, що визначає певну прикмету предмета, названого другою частиною (обидві частини можна вживати як самостійні слова)

дизель-мотор, допінг-контроль, піар-кампанія, фітнес-клуб

Зауважте!

Назви деяких рослин пишемо з **дефісом**: *євшан-зілля, мати-й-мачуха, сон-трава, розрив-трава*. Назви, у яких перша частина — дієслово в наказовій формі, пишемо **разом**: *горицвіт, перекотиполе*.

2. Перепишіть слова, знімаючи риску.

Сорока/річний, західно/український, міні/диск, тишком/нишком, легко/атлетичний, писав/писав, загально/освітній, бізнес/план, темно/окий, купівля/продаж, поп/музика, право/бережний, мало/помалу, три/відсотковий, флеш/інтерв'ю, східно/слов'янський, гори/цвіт, зроду/віку.

3. Утворіть складні слова й запишіть їх (за зразком).

Зразок. Ліс, степ — лісостеп.

Ліс, степ; північний, східний; західний, Італія; купівля, продаж; фізика, математика; давній, Греція; світлий, око; гідро-, споруда; боди-, білдинг; кіно, зал; Кабан, Іклан; чар, зілля.

До речі...

Іншомовну частину **боди-** (з *и*) пишемо перед приголосним: *бодибілдінг*, а **боді** (з *і*) — перед голосним: *бодіарт*.

Різновидом складних слів є складноскорочені слова: *Кабмін, медсе-стра, СБУ*.

Їх утворюємо частковим скороченням слів чи основ і пишемо разом і з малої літери: *юний натураліст* → *юннат*; *професійна спілка* → *проф-спілка*.

До складноскорочених слів належать і **абрєвіатури**. Їх утворюємо з ініціальних (початкових) букв; записуємо великими літерами й без крапок після них: *зовнішнє незалежнє оцінювання* → *ЗНО*, *Сполучені Штати Америки* → *США*.

4. Випишіть складноскорочені слова.

Овочесховище, інвалюта, дводенний, лісгосп, хліб-сіль, рибокомбінат, темношкірий, інформцентр, загальноосвітній, землевідведення, адмінреформа, євшан-зілля, держмито, іспансько-італійський, АРК.

 З перших букв вписаних слів складіть назву давньогрецької поеми.

ним гуцульським звичаєм, пишно/розцвічено повдягувані. Старі поважні ґазди — у дорогих писаних кептарях; гостро/верхі з різно/барвними стрічками крисані тримають у руках. У лєгенів крисані з павиним пір'ям, поверх кептарів — сардаки зі шнурками, дармо/висами, китицями та бляшками. Молодиці й дівчата — у дорогих червоних хустках (За Л. Качковським).

- А.** Випишіть складні слова, знявши ризик, позначте в них корені.
Б. Розкрийте значення діалектизмів *лєгінь*, *ґазда*, *сардак*, *кептар*, *крисаня*. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Верхній теплий короткий сукняний одяг; капелюх; парубок; верхній хутрянний одяг без рукавів; господар.

- В.** Опишіть гуцульський одяг за світлиною (*усно*).

Дармовіс — предмет, який чіпляють, підвішують до чого-небудь для прикраси; підвіска.

- 9.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

уязвимо місце
бувший колега
попасти в тупик

Правильно

слабке (вразливе) місце, ахіллесова п'ята
колишній колега
потрапити в глухий кут (у безвихідь)

- 10.** Утворіть складні слова та запишіть їх (за зразком).

Зразок. Лісовий, смуга — лісосмуга.

Лісовий, смуга; груша, подібний; великий, превеликий; темне, волосся; румунський, український; риба, комбінат; відео, запис; п'ять, зірок; видимо, невидимо; високий, гора; перекоти, поле; часто, густо; два, рік.

- 11.** Утворіть і запишіть складноскорочені слова (за зразком).

Зразок. Медичний пункт — медпункт, державна підсумкова атестація — ДПА.

Медичний пункт, державна підсумкова атестація, Криворізький басейн, Європейський Союз, спортивний зал, Міністерство внутрішніх справ, вищий навчальний заклад, хімічний комбінат, засоби масової інформації, універсальний магазин, Об'єднані Арабські Емірати, військовий комісаріат, непізнаний літаючий об'єкт.

1. Розгляньте зображення та виконайте завдання.

півострів

пів острова

- А. На якій ілюстрації зображено половину природного об'єкта?
- Б. Сформулюйте правило, коли числівник *пів* із наступним словом треба писати окремо.

Числівник *пів* зі значенням «половина» з наступним іменником у формі родового відмінка пишемо *окремо*: *пів острова*, *пів Києва*.

Якщо *пів* із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо *разом*: *півострів*, *півколо*.

2. Запишіть слова, знявши ризик.

Пів/озера, пів/вікна, пів/Америци, пів/овал, пів/яблука, пів/України, пів/оберт, пів/години, пів/Європи, пів/міста, пів/місяць, пів/відра.

3. Перепишіть речення, знявши ризик.

1. Щороку наша родина їздить відпочивати на пів/день. 2. Пів/дня я проваджу в школі, а решту часу — удома. 3. На турецькому прапорі зображено пів/місяць із зіркою. 4. Різдвяно-новорічні свята тривають приблизно пів/місяця. 5. Герої шоу обійшли пів/острова в пошуках води. 6. До пів/острова залишилося їхати 270 кілометрів (З інтернету).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Окремо треба писати числівник **пів** із наступним іменником у всіх рядках, ОКРІМ

- А пів/дивана
- Б пів/ромба
- В пів/класу
- Г пів/коло

5. Напишіть мінівір (*п'ять–сім речень*), починаючи реченням «Люди різних професій не можуть обійтися одне без одного».

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Фахові́й, уподо́бання, катало́г.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Краще мати пів/горіха, ніж шкаралупу, але порожню (*Нар. тв.*).
2. А хто від правди ступить на пів/метра, душа у того сіра й напівмертва (*Л. Костенко*).
3. Від озер, порослих осокою, кудись на пів/день линуть журавлі (*Є. Плужник*).
4. Ніким не помічений човен описав пів/коло, обходячи пароплав (*М. Трублаїні*).
5. На пів/ночі дикій зріс кедр одинокий — могутній стрункий багатир (*Г. Гейне*).

- А. Перепишіть речення, знявши ризик.
- Б. Надпишіть над кожним словом останнього речення, якою частиною мови воно є.

§ 38

ОБМІН ДУМКАМИ НА
ТЕМУ, ПОВ'ЯЗАНУ
ІЗ ЦІННИСНИМИ
ОРІЄНТИРАМИ

1. Прочитайте матеріал про ціннісні орієнтири та законспекуйте його як таблицю (або схему).

Цінності — це те, що важливо для нас, за допомогою чого люди звіряють та оцінюють усе, що відбувається в житті. Ціннісні орієнтири стають дороговказом у житті людини, формують цілі й способи їхнього досягнення. На формування ціннісних орієнтирів впливають різні чинники: родина, друзі, засоби масової інформації, спосіб та умови життя, стан здоров'я.

До ціннісних орієнтирів належать: справедливість, людяність, чесність, сумління, щирість, чуйність, милосердя, доброта, толерантність, гідність, самоповага, самоконтроль, довіра та ін.

2. Обмінюйтеся думками щодо наведених афоризмів. Наводьте свої аргументи й підкріплюйте їх прикладами з власного або суспільного життя, історії чи різних видів мистецтва.

- Доброта — це те, що може побачити сліпий і почути глухий (*Марк Твен, американський прозаїк*).
- Чесний замість багатства наживає ворогів (*В. Голобородько, український поет*).
- Той, хто обвинувачує, не повинен поспішати (*Мольєр, французький драматург*).
- Жодна зла людина не буває щасливою (*Ювенал, римський поет*).
- Трьох речей треба уникати в житті: ненависті, заздрості, презирства (*Східна мудрість*).

3. Прочитайте притчу та виконайте завдання.

Одна сімейна пара переїхала в новий будинок. Уранці, коли подружжя снідало, молода дружина подивилася, як їхня сусідка розвішує білизну.

— Поглянь, яка брудна білизна, — сказала жінка. — Вона зовсім не вмє прати. Думаю, їй треба хороший пральний порошок.

Її чоловік подивився у вікно й промовчав. Щоразу, коли їхня сусідка розвішувала білизну сушитися, дружина говорила те ж саме.

Якось вона дуже здивувалася, побачивши на сусідчиній мотузці ідеально випрану білизну. Вона сказала чоловікові:

— Глянь, вона навчилася прати. Цікаво... Хто ж її навчив?

А її чоловік відповів:

— Я встав сьогодні рано-вранці й помив вікна в нашому домі.

Так само й у житті. Те, що ми бачимо, залежить від чистоти вікна, через яке ми дивимося (*Нар. тв.*).

- А.** Який із наведених у вправі 2 афоризмів може бути заголовком до цієї притчі?
- Б.** Про які ціннісні орієнтири йдеться в притчі? Висловіть свої думки, навівши приклади з власного життя, кінофільму чи з художнього твору (*усно*).

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

світанок	світанковий	світати
зелень	зелений	зеленіти
свіжість	свіжий	свіжішати

- А. За яким принципом розподілено слова в колонки?
Б. На яке питання відповідають слова кожної колонки?
В. Опрацюйте матеріал таблиці «Частини мови» на форзаці.

Зауважте!

Більшість термінів «говорять» самі за себе:

- **іменник** — ім'я людини, наймення предмета чи явища: *Дарина, кава, сніг*;
- **прикметник** — прикмета когось або чогось: *веселий хлопець, чорне волосся*;
- **числівник** — число: *сім, п'ятнадцять*;
- **займенник** — замість іменника чи прикметника: *напиши слово — напиши його*;
- **дієслово** — слово, що позначає дію: *ходжу, висмикувати*;
- **прийменник** — службове слово, що стоїть при іменнику або при займеннику: *у школі, у ній; біля вікна, біля нього*;
- **сполучник** — службове слово, що сполучає однорідні члени або частини складного речення: *Поклич Олега й Наталю, щоб сповістити їм хороші новини*;
- **вигук** — слова, якими вигукують: *Ау! Ой!*

2. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Кухар від запаху ситий. 2. З полови хліба не спечеш. 3. Знайся віл із волом, а кінь — із конем. 4. Голова не на те, щоб тільки кашкет носити. 5. Глянь на вид і про здоров'я не питай (*Нар. тв.*).

- А. Надпишіть над кожним службовим словом, якою частиною мови воно є.
Б. Підкресліть дієслова двома рисками.

До речі...

Візгук — розряд слів, що не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У сиву давнину, коли на світі ще водилися чудовиська, змії та відьми, а люди розуміли мову звірів і пташок, жив собі співець, на ім'я Шіпот. Чув він од старих людей, що є десь чарівний край — земля казок і легенд. Там здіймаються високі-високі гори, укриті густими зеленими лісами. У тих лісах бродять дивовижні звірі — лише в казках такі бувають. А ще казали люди, що є в тому краю глибока печера. У ній живе дивний дідусь, що має **незвичайні очі**: одне з них сяє, як сонце, а друге — як місяць. Заплющить старий одне око — настає ніч, заплющить друге — займається день... (За А. Мімру).

- А. Випишіть по два приклади кожної самостійної та службової частини мови.
- Б. Розберіть за будовою виділені слова.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність.

Слово	Частина мови
1 синіти	А іменник
2 синьо	Б прикметник
3 синій	В займенник
4 синь	Г прислівник
	Д дієслово

5. Напишіть продовження історії (три-п'ять речень) про дивного дідуся (текст вправ 3), використавши в ньому слова *чарівник, чарівний, чарівно, чарувати (зачаровувати)*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

отримати освіту
здавати іспит
учбовий процес

Правильно

здобути освіту
складати іспит
навчальний процес

7. Відновіть деформовані вислови та запишіть їх. Надпишіть над кожним словом, якою частиною мови воно є.

1. Коні, на, переправа, не, міняти. 2. Ситий, голодний, не, розуміти.
3. Сім, раз, відміряти, один, відрізати. 4. Баба, з, віз, кобила, легше. 5. Боятися, не, той, собака, що, брехати, а, той, що, лащитися (*Нар. тв.*).

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

папуга	місто	сторінка
колібри	вода	позавчора
зебра	їхати	понеділок
липкий	вулиця	календар

- А. Знайдіть «зайве» слово в кожній колонці.
 Б. За якими ознаками ви визначили «зайві» слова?

Ім'єнник — це самостійна частина мови, що називає предмет і відповідає на питання *хто? що?*

Іменники належать до певного роду: *стіл* — ч. р., *весна* — ж. р., *око* — с. р.

Іменники змінюємо за числами й відмінками: *стіл* — *столи*; *стіл*, *стола*, *столу*...

У реченні вони здебільшого є підметом або додатком: *Біда біду тягне* (Нар. тв.). Хоча можуть виконувати роль і будь-якого члена речення: *Промінь (чий?) сонця гріє. Малювання — моє уподобання. Брат пішов (куди?) у парк.*

Зауважте!

Щоб визначити рід іменника, який стоїть у формі множини, потрібно утворити форму однини: *Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі* (В. Сосюра). *Акації* — *акація* (вона, моя — ж. р.); *ночі* — *ніч* (вона, моя — ж. р.).

2. Прочитайте діалог. Знайдіть у ньому іменники та визначте їхній рід, число й відмінок (*усно*).

— Які фрукти свіжі?

— Увесь товар свіжий, сьогодні вранці отримали, — зауважила продавчиня.

— Невже вчора весь товар розкупили? — щиро здивувався худорлявий підліток.

— Ви будете купувати чи ні? Не затримуйте чергу, — трохи роздратовано кинула жінка в білому фартусі.

— А помаранчі солодкі?

- Усе солодке! — ледь стримуючи себе, відповіла продавчиня.
- Й огірки?..

3. Прочитайте текст із деформованими реченнями та виконайте завдання.

(Мешканець) сучасного великого (місто, Зоотрополіс) спілкуються між собою, ходять на (робота) й заводять (сім'я). Головного героя — (лис), на ім'я (Нік), — затримали за злочин, якого він не скоював. Невинного (Нік) починає переслідувати поліцейська (кролиця, Джуді), яка виконує свою (робота) дуже відповідально. Згодом (герой) дізнаються, що опинилися в (центр, змова), і тепер їм двом доведеться знайти того, хто за цим стоїть.

- А. Поставте іменники, що в дужках, у потрібну форму й запишіть відновлені речення.
- Б. Надпишіть над кожним іменником рід, відмінок і число.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність.

Іменник (виділене слово)	Член речення
1 І кожен фініш — це, по суті, <i>старт</i> .	А підмет
2 Тепло <i>матері</i> залишається з нами назавжди.	Б присудок
3 Долиною туман тече, не чути <i>плеску</i> хвиль його.	В додаток
4 В хаті спокійно й затишно, вечір десь бродить <i>в гаю</i> .	Г обставина
	Д означення

5. Хто, на вашу думку, порушив етикет у діалозі (вправа 2)? Складіть і запишіть продовження діалогу, у якому продавчиня й підліток порозумілися (по дві-три репліки для кожного учасника діалогу). Підкресліть іменники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

6. Запам'ятайте колоритні іменники *вітівка*, *витребеньки*, *відчайдұх*.

Вітівка — вчинок, дія, вигадка, що виходить за межі звичайних норм.

Витребеньки — вигадки, примхи, забаганки.

Відчайдұх — дуже хоробра, смілива людина.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Знов до нас весна прийшла, тепле сонечко знайшла (Д. Луценко).
2. Довіра — звір полоханий, втече (Л. Костенко). 3. Пахне в залі ялинка п'яно, завітала зима до нас (Д. Луценко). 4. Усі люди люблять фільми про пригоди (З розмови).

- А. Перепишіть речення та підкресліть іменники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.
- Б. Надпишіть над кожним іменником його рід, відмінок і число.

§ 41

НАЗВИ ІСТОТ І НЕІСТОТ. ІМЕННИКИ КОНКРЕТНІ Й АБСТРАКТНІ, ЗАГАЛЬНІ І ВЛАСНІ

1. Розгляньте зображення та виконайте завдання.

дама

хто чи що?

зграя

хто чи що?

кінь

хто чи що?

лялька

хто чи що?

А. Які з назв відповідають на питання хто, а які — на питання що?

Б. Визначте, які із зображених об'єктів не є людиною чи твариною, а лише імітують їх.

Розрізняють конкретні й абстрактні іменники.

Конкретні іменники називають предмети, які ви бачите, чуєте, до яких можете доторкнутися: *лід, дощ, Десна*.

Абстрактні іменники називають поняття, які ви не сприймаєте органами чуття: *сумління, спогад, відданість*.

Іменники, що позначають **назви істот**, відповідають на питання **хто?**, а **назви неістот** — на питання **що?**

Істоти — назви	Неістоти — назви
<ul style="list-style-type: none"> людей: <i>тато, Алла</i>; тварин: <i>їжак, колібри</i>; міфологічних і казкових персонажів: <i>мавка, Перун, Колобок</i>; померлих людей: <i>мрець, покійник</i>; шахових фігур, карт та іграшок, що імітують людей і тварин: <i>пішак, валет, лялька</i> 	<ul style="list-style-type: none"> явищ природи: <i>сніг, гроза</i>; неживих предметів: <i>ручка, кран</i>; абстрактних понять: <i>жаль, питання</i>; мікроорганізмів: <i>бактерія, вірус</i>; сукупностей людей і тварин: <i>оркестр, зграя</i>

Розрізняють загальні і власні назви.

Загальні назви стосуються багатьох однакових предметів: *острів, село, дівчинка*.

Власні назви стосуються одного предмета з-поміж однотипних: *Хортиця* (островів багато, а Хортиця одна), *Ксаверівка* (сіл багато, а Ксаверівка одна), *Зоя* (дівчаток багато, а Зоя — одна з них). Власні назви пишемо з великої букви. Назви газет, журналів, книжок, художніх творів, виробів беремо в лапки.

2. Запишіть іменники у дві колонки: 1) назви неістот; 2) назви істот.

Зоря, ластівка, армія, любов, ельф, історія, дракон, загін, Інна, натовп, Австралія.

 З перших букв вписаних слів складіть фразеологізм.

До речі... Іменники з **абстрактним значенням** позначають якості та властивості (*щирість, синь*), стан людини (*сон, страх*), дії та процеси (*біг, перемовини*), наукові поняття (*функція, інфінітив*). Здебільшого (але не всі!) абстрактні іменники не мають форм множини, або їх уживаємо тільки в множині: *любов* (тільки однина), *оглядини* (тільки множина).

Назви одиничних предметів (*ручка, заєць*), речовин, матеріалів (*повітря, молоко, мрамур*), простору, часу (*берег, година*), а також власні назви (*Вінниця, Блажко*) належать до іменників із **конкретним значенням**.

3. Перепишіть текст. Надпишіть над кожним іменником по дві його характеристики: 1) *конкр.* чи *абстр.*; 2) *іст.* чи *неіст.*

Скільки легенд і казок пов'язано з конваліями! Кажуть різне: у конваліях нібито ховаються на ніч сонячні зайчики; квітки конвалій — то ліхтарики гномів; у них живуть маленькі лісові чоловічки — ельфи. Одна з легенд оповідає, що конвалії — то щасливий сміх мавки, який перлинками розкотився в лісі, коли вона відчула радість кохання (*За С. Приходько*).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. До назв істот належить слово

А туз **Б** небо **В** русалка **Г** брязкальце

2. Власною назвою є слово

А (Г, г)ора **Б** (Р, р)ічка **В** (О, о)зеро **Г** (Г, г)оверла

5. Створіть «хмари» слів до таких груп іменників: 1) назви меблів; 2) власні назви; 3) іменники з абстрактним значенням; 4) назви істот.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Квартáл, каталóг, мерéжа.

7. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Від (К,к)ієва до (К,к)ракова — скрізь біда однакова. 2. На (Б,б)езлюдді й (Х,х)ома — пан. 3. Лякає (М,м)иша (К,к)ицьку, та сама з нори не вилазить. 4. На людях (І,і)лля, а вдома — (С,с)виня (*Нар. тв.*).

А. Перепишіть вислови, знявши дужки.

Б. Надпишіть над кожним іменником по дві його характеристики: 1) *конкр.* чи *абстр.*; 2) *іст.* чи *неіст.*

1. Розгляньте світлини та виконайте завдання.

місто, річка

печиво

- А.** Яку з назв треба писати в лапках: місто Дніпро, річка Дніпро чи печиво Дніпро?
- Б.** Обґрунтуйте свої міркування.

Власні назви пишемо з великої букви: місто Алушта, озеро Синевир, Ігор, Кучинська.

Якщо власна назва складається з кількох слів, то з великої букви пишемо лише перше слово: День учителя, Київський музей історичних коштовностей.

Власні назви	Приклади
імена, по батькові, прізвища й псевдоніми людей; клички тварин	Ада Миколаївна Роговцева, Марко Вовчок; Бровко
імена персонажів казок, байок, міфів і легенд	Вовк, Мавка, Ярило, Аполлон
географічні назви (населені пункти, країни, водойми, гори та ін.)	Херсон, Італія, Дунай, Тихий океан, озеро Балатон, гора Еверест
назви установ, організацій	Міністерство юстиції України, Харківська обласна державна адміністрація
назви замків, храмів, пам'яток історії	замок Пала́нок, Володимирський собор, Золоті ворота
назви історичних подій, державних і релігійних свят	Коліївщина, Друга світова війна, День медичного працівника, Різдво
назви вулиць, бульварів, площ	вулиця Каштанова, Європейська площа

Продовження табл.

назви транспортних засобів, магазинів і виробів	літак «Мрія», мотоцикл «Ява», супермаркет «Сільпо», печиво «Дніпро»
назви періодичних видань, мистецьких творів	газета «Порадниця», журнал «Vogue», повість «Климко», мультфільм «Рататуй»

Розрізняйте загальні назви й утворені від них умовні власні назви: біла церква (храм білого кольору) — Біла Церква (місто); світить сонечко — дитсадок «Сонечко».

Назви періодичних видань, мистецьких творів і виробів, а також умовні назви пишемо з великої букви та в лапках: часопис «Дніпро», пісня «Червона рута», цукерки «Ліщина».

2. Визначте, за яким правилом написано наведені власні назви.

Повість «Тореадори з Васюківки», літак «Боїнг», Перун, проспект Соборний, Китайська Народна Республіка, цукерки «Ромашка», балет «Лебедине озеро», Хоменко, місто Бердянськ, журнал «Всесвіт», Великдень, Хотинський замок, Харківський тракторний завод, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Псалтир, Конституційний Суд України, вулиця Хрещатик, Сірко, Андріївська церква.

Зауважте!

Усі слова пишемо з великої букви в назвах найвищих державних установ України та найвищих міжнародних організацій (*Кабінет Міністрів України, Організація Об'єднаних Націй*); населених пунктів, країн і географічних об'єктів (*село Зелений Гай, Сполучені Штати Америки, гори Високі Татри*), а також галактик, сузір'їв (*галактика Чумацький Шлях, сузір'я Зоряний Віз*).

3. Перепишіть слова, вибравши потрібну букву з дужок і використавши, де треба, лапки.

(В, в)ерховна (Р, р)ада (У, у)країни, (Р, р)еспубліка (П, п)ольща, (С, с)віже (П, п)ечиво, (Л, л)ікарка (З, з)арицька (О, о)льга (І, і)ванівна, (Т, т)орт (С, с)ніжинка, (К, к)иївські (В, в)улиці, (С, с)узір'я (М, м)алий (В, в)із, (Ф, ф)ільм (Г, г)аррі (П, п)оттер, (О, о)зеро (С, с)вітязь, (Ш, ш)околадна (Ц, ц)укерка, (Ш, ш)околад (Т, т)еатральний, (А, а)втомобіль (В, в)ольво, (М, м)істо (К, к)ривий (Р, р)іг.

До речі...

Назви церковних книг не беремо в лапки: *Біблія, Євангеліє, Коран*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність.

Речення	Пропущене слово
1 Місто ... засновано 1895 року.	А антрацит
2 Я працюю в державній компанії ...	Б Антрацит
3 Видобувають ... на Донеччині.	В «Антрацит»

5. Виготуйте етикетки для крамниці «Солодоці». Напишіть на них назву кондитерського виробу (торт, пиріг, тістечко, шоколад, цукерки, мармелад, печиво, вафлі), його вагу й ціну. Використайте папір, ножиці та фло-мастери.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Кадіти фіміа́м, співа́ти дифіра́мби — перебільшено когось вихваляти, лестити комусь.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Холодні (**З, з**)ірки мерехтіли в темному небі, і нескінченний (**Ч, ч**)умацький (**Ш, ш**)лях простягся у **вічність** (*О. Довженко*). 2. У (**В, в**)ересні починається новий сезон у (**Н, н**)аціональній (**О, о**)пері (**У, у**)країни (**І, і**)мені (**Т, т**)араса (**Ш, ш**)евченка (*З афіші*). 3. Он **гурт** з (**Р, р**)іздвяною (**З, з**)віздою уже на ближньому кутку (*Л. Костенко*). 4. Популярний (**М, м**)ультфільм (**С, с**)импсони (**В, в**) (**К, к**)іно знято у **2007 році** (*З інтернету*).

- А.** Перепишіть речення, вибравши потрібну букву з дужок і використавши, де треба, лапки.
Б. Надпишіть над виділеними іменниками по дві характеристики: 1) *конкр.* чи *абстр.*; 2) *іст.* чи *неіст.*

1. Прочитайте діалог «Біля дошки» та виконайте завдання.

- Денісе, як змінюються іменники?
- Іменники змінюємо за родами, числами й відмінками.
- За родами?.. Тоді провідміняй іменник *стіл*.
- Він стіл, вона столи́ха, воно столе́ня...

- А. Якої помилки припустився Денис?
- Б. Допоможіть йому дати правильну відповідь.

Рід — не змінювана, а постійна граматична ознака іменника. Більшість іменників належать до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого або середнього.

У назвах людей і тварин за допомогою роду розрізняємо стать: *чоловік* — *жінка*, *продавець* — *продавчиня*, *півень* — *курка*, а іноді й вік: *коза* — *козеня*. У назвах деяких тварин розрізнення статі немає: *щука*, *зяблик*, *черепаха*, *орангутанг*.

В іменниках, які вживаємо тільки в множині, рід не визначаємо: *ворота*, *ножиці*, *Чернівці*. Щоб визначити рід іменника, ужитого у формі множини, треба утворити форму однини: *холодні зорі* — *зоря* (ж. р.), *смачні гриби* — *гриб* (ч. р.).

Є іменники, що належать до двох родів: *забіяка* (і він, і вона) — ч. р. і ж. р.; *базікало* (і він, і воно) — ч. р. і с. р. Такі слова називають *іменниками спільного роду*. Ці іменники мають закінчення *-а* або *-о* й позначають особу за її характерною дією чи рисами поведінки: *писака*, *читачка*, *чванько*, *агакало*. Рід таких іменників визначаємо в реченні за формою прикметника, займенника або дієслова: *Писака сказала, що сьогодні зборів не буде* (ж. р.). *Той писака скаржить на всіх* (ч. р.). *Воно базікало, якого ще світ не знав* (с. р.). *Базікало підійшов до мене* (ч. р.).

Деякі іменники мають паралельні форми роду: *абрикос* — *абрикоса*, *жираф* — *жирафа*, *зал* — *зала*, *птах* — *птаха*, *сусід* — *сусіда* та ін.

2. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Хлопець високий, рослий, долоня широка, видно відразу, що не білоручка (*І. Цюпа*). 2. Гуляка гуляв: ні чобіт, ні халяв, а додому прийшов — не знайшов підшов (*Нар. тв.*). 3. Мала мама одинця, одинця-мазунця.

Мамі з ним була біда: одинець був вереда (Г. Бойко). 4. Мабуть, здоров'ям плохенький, бідолаха, бо дуже блідий (А. Шиян). 5. Чи вмю я тримати язик за зубами, чи, може, я базікало? (За Л. Смілянським).

- А. Знайдіть і випишіть іменники спільного роду.
Б. Розберіть їх за будовою.

Зуважте!

Іменники на позначення осіб жіночої статі (так звані **фемінітиви**) утворюємо від іменників чоловічого роду за допомогою суфіксів **-к (а)**, **-иц (я)**, **-ин (я)**, **-ес (а)**:

-иц (я)	від основ на -ник	<i>працівник — працівниця, порадник — порадниця</i>
-ин (я)	від основ на -ець	<i>продавець — продавчиня, кравець — кравчиня</i>
	від основ на приголосний	<i>філолог — філологиня, майстер — майстриня</i>
-к (а)	від різних основ	<i>учитель — учителька, співак — співачка</i>

Суфікс **-ес (а)** рідковживаний: *поетеса, принцеса, баронеса*.

В офіційно-діловому стилі на позначення осіб жіночої статі можна вживати іменники чоловічого роду: *Посол Кучинська відвідала Парламент Великої Британії. Заповіт підписала нотаріус Красовська Н. І.* Для позначення жіночої статі також уживаємо слово *пані*: *пані посол, пані нотаріус*.

3. Утворіть іменники на позначення осіб жіночої статі й запишіть їх у дві колонки: 1) з **-к (а)**; 2) з **-иц (я)**.

Модник, авантюрник, інспектор, рятувальник, ізолювальник, вокаліст, чарівник, адміністратор, кролівник, апаратник, натураліст.

🔑 З перших букв записаних слів складіть жіноче та чоловіче ім'я.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Увідповідніть іменники чоловічого роду й суфікси для творення назв осіб жіночої статі.

Іменник чоловічого роду	Суфікс
1 верстальник	А -ес (а)
2 зоолог	Б -иц (я)
3 лікар	В -к (а)
4 поет	Г -их (а)
	Д -ин (я)

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Петрик і Марійка з весни гостюють у бабусі. Тут їм усе цікаво.

— Бабусю, ми хочемо курочок доглядати.

Бабуся погладила їхні голівки.

— От хороші мої помічники. Курка — птаха розумна. Треба тільки вміти обходитися з нею, — повчала бабуся.

Пташина родина в бабусі невеличка. Усього чотири курки та півень. Петрику дісталися біла й зозуляста. Марійці — руда та попеляста. За півнем доглядали вдвох, бо він один. Тепер у Петрика й Марійки обов'язки неабиякі: треба птицю нагодувати та щоб у кориті завжди була свіжа вода, слідкувати, щоб не пішла в шкоду (За М. Стеценко).

- А. З'ясуйте лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся словником.
- Б. Знайдіть назви птахів і визначте їхній рід (усно).
- В. Розкажіть, як треба доглядати за домашніми улюбленцями (усно).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ва́ги, кіломе́тр, це́нтнер.

7. Визначивши рід іменників за словником, утворіть від них словосполучення, додаючи прикметники (за зразком, письмово).

Зразок. Прозорий тюль.

Тюль, біль, дріб, гуаш, ступінь, розкіш, степ, бандероль, нежить, продаж, суміш, шампунь, вермішель, тунель, дріль, путь, емаль, біль, висип.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Ти віддаєш перевагу **авту** чи **метру**?
— Частіше їжджу на **авто**, але й від **метро** не відмовляюся, коли є затори.

- А.** Визначте, хто зі співрозмовників правильно утворює форми іменників на позначення транспортних засобів.
Б. Ці назви власне українські чи запозичені?

Незмінювані іменники в усіх відмінках мають ту саму форму: *Ми замовили таксі* (Зн. в.); *Їдемо в таксі* (М. в.); *Таксі* (Н. в.) — швидкий та зручний вид транспорту. До незмінюваних належать **іншомовні іменники з кінцевим голосним**: *авто, ательє, кенгуру, шимпанзе, Делі, Борнео*, **АЛЕ**: іменники *пальто, ситро, вино* відмінюємо.

Рід незмінюваних іменників іншомовного походження визначаємо так:

- назви осіб чоловічої статі — **ч. р.**: *мосьє, денді*;
- назви осіб жіночої статі — **ж. р.**: *міс, леді*;
- назви тварин — **ч. р.**: *поні, шимпанзе*;
- назви неістот — **с. р.**: *метро, купе*;
- географічні назви — залежно від загальної назви: *Міссісіпі* — ж. р., бо річка (вона); *Борнео* — ч. р., бо острів (він); *Бакú* — с. р., бо місто (воно);
- абрєвіатури — залежно від головного слова: *ООН* — ж. р., бо організація (вона); *ЄС* — ч. р., бо союз (він).

Винятки: *цеце* (муха), *салямi* (ковбаса), *боржомi* (вода), *гiндi* (мова), *авеню* (вулиця) — ж. р.; *торнадо* (смерч), *сироко* (вітер) — ч. р.

2. Запишіть іншомовні слова у дві колонки: 1) змінювані іменники; 2) незмінювані іменники.

Аптека, відео, менеджер, авто, рандеву, сертифікат, шасі, табель, егоїст, авокадо, рапіра, дамба, візаві, алегорія, магія, авеню.

З перших букв вписаних слів складіть назви столиць європейських країн.

Зауважте!

Не відмінюємо жіночі прізвища на **приголосний** та **-о**: *Алла Коваль* — *Аллі Коваль*, *Інна Петренко* — *Інні Петренко*, а також окремі **абрєвіатури**: *ЗНО, ООН*.

3. Запишіть слова в три колонки: 1) ч. р.; 2) ж. р.; 3) с. р.

Манго, мосьє, аташе, Хуанхе (річка), рефері, ампуа, Капрі (острів), ООН, Міссісіпі, авеню, капучино, Окінава (острів), алое, ралі.

 3 перших букв виписаних слів складіть чоловічі імена.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Рід іменника	Іменник
1 чоловічий	А таксі
2 жіночий	Б непосида
3 середній	В іменини
4 спільний	Г авеню
	Д мачо

5. Складіть і запишіть казку про змагання екзотичних тварин у кулінарному чемпіонаті (п'ять-сім речень). Поєднайте назви тварин, страв із прикметниками, скориставшись словами з довідки, і використайте їх у казці.

грізли

жакó

фламінго

тирамисú

безé

глясé

Довідка. Зозулястий (-а, -е); сірий (-а, -е); незграбний (-а, -е); бурий (-а, -е); рожевий (-а, -е); цибатий (-а, -е); хрусткий (-а, -е); пористий (-а, -е); гарячий (-а, -е); ароматний (-а, -е); ніжний (-а, -е); смачний (-а, -е).

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

у любому випадку
на протязі години
поважати друг друга

Правильно

у будь-якому разі
протягом (упродовж) години
поважати одне одного

7. Утворіть і запишіть словосполучення (за зразком). З'ясуйте значення нових для вас слів за словником.

Зразок. Смачне суфле.

(Смачний) суфле, (вишуканий) леді, (свіжий) рагу, (шумний) шосе, (високий) мачо, (цікавий) есе, (гамірний) авеню, (кумедний) шимпанзе, (досвідчений) портъє, (гарячий) капучино, (повноводний) Міссісіпі.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Він орёл — вони орлі.

Він стіл — вони столи.

Він Київ — вони

- А. Визначте, яке слово має бути на місці крапок.
 Б. Чому не вдається утворити потрібну форму від іменника *Київ*?

Більшість іменників можна вживати як в **однині** (*ліс, пісня, тістечко*), так і в **множині** (*ліси, пісні, тістечка*).

Але є іменники, що мають **форму тільки однини**. Вони називають:

- речовини, рідини: *кефір, сталь, масло*;
- почуття: *любов, щастя, відданість*;
- збірні поняття: *людство, рідня, листя*.

Частина іменників має **форму тільки множини**. Здебільшого вони є назвами:

- сукупностей людей і предметів: *діти, гроші, меблі*;
- розваг, свят, ігор, часових понять: *іменини, канікули, шахи*;
- абстрактних понять на **-ощі**: *зздощі, ревощі, пахощі*;
- предметів парної або симетричної будови: *ножиці, ковзани, лапки*.

З-поміж власних назв є такі, що мають форму тільки однини (*Дніпро, Чернігів, Тарас Шевченко*), і такі, що мають форму тільки множини (*Чернівці, Карпати, Карлові Вари*).

Іменники, що позначають сукупність однакових чи подібних предметів і сприймаються як одне ціле, називаємо **збірними**: *молодь, студентство, листя*. Збірні іменники мають **форму однини**: *пишне волосся* (не *пишні волосся*).

2. Випишіть іменники, що мають форму тільки однини.

Рідня, човен, склад, істина, тато, залізо, Дунай, вихователька, береза, вугілля, берег, обережність, насіння, телефон, розмова, аркуш, міст, Одеса, коала, чашка, ввічливість, ирій, ноутбук, планшет, йод, країна, рязанка, інтернет, посада, кохання.

З перших букв вписаних слів складіть назви зимових свят.

3. Розгадайте загадки та запишіть відгадки. Визначте й надпишіть число іменників-відгадок: однина, множина, тільки однина чи тільки множина.

1. П'ять синів у двох матерів, а ім'я одне всім. 2. У дворі жовті кульбабки клюють зернятка. 3. І в огні не горить, і у воді не тоне. 4. Хоч має вухо,

а не чує. 5. Книжки читає, а грамоти не знає. 6. З небесної діжки крижані горішки на землю впали, шкоди нам завдали. 7. Олена зелена, не сіяна, не саджена, хто доторкнеться, той обпечеться (*Нар. тв.*).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форму тільки однини мають обидва іменники варіанта

А свинець, правда

В слава, тиждень

Б юнацтво, століття

Г кисень, озеро

2. Форму тільки множини мають обидва іменники варіанта

А парфуми, гантелі

В двері, вікна

Б ножиці, радощі

Г діти, бабусі

3. Змінюються за числами обидва іменники варіанта

А цукор, метр

В пиріг, обличчя

Б пенал, Львів

Г ніжність, місяць

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Волинь — це край озер і річок. Скільки легенд народилося в цих краях, оповитих серпанком казковості! Леся Українка, яка провела дитинство в селі Колодяжному, написала «Лісову пісню», нав'язу легендами й переказами Волині. Здається, ще й зараз, коли мандруєте тут зеленими лісами, вийде вам назустріч із хащів дивний Перелесник, сплесне хвилею в озері Водяник. Заграє десь у гущавині на сопілці Лукаш, викликаючи Мавку на побачення, і дядько Лев озветься із синіх туманів, що пливуть над озером (*І. Цюпа*).

А. Знайдіть і випишіть іменники, що мають форму тільки однини, і ті, що мають форму тільки множини.

Б. Перекажіть текст, доповнивши його коротким описом одного зі згаданих міфічних персонажів (*усно*).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ва́ги, грабл'і́, га́льма.

7. Перепишіть речення та виконайте завдання.

1. Дніпровські плавні — це цілий край із низовими лісами, з **намулистими** лугами й тихими озерами (*Олесь Гончар*). 2. Альпи простяглися на 1200 кілометрів (*З інтернету*). 3. Як тебе не любити, Києве мій! (*Д. Луценко*). 4. Не бійся смутку, що пливе з великої любові (*М. Рильський*).

А. Надпишіть над іменниками число: однина, множина, тільки однина чи тільки множина.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

1. Прочитайте запис і виконайте завдання.

Баба з віз — кобила легше.

- А. Визначте, чи можна цей запис вважати реченням.
 Б. Що потрібно зробити, аби набір слів перетворити на прислів'я?

Іменники змінюємо за відмінками для того, щоб поєднати їх з іншими словами в реченні: *Баба з воза — кобилі легше* (Нар. тв.). Усього відмінків сім.

Називний (Н. в.)	<i>хто? що?</i>	орел, орли
Родовий (Р. в.)	<i>кого? чого?</i>	орла, орлів
Давальний (Д. в.)	<i>кому? чому?</i>	орлові (-у), орлам
Знахідний (Зн. в.)	<i>кого? що?</i>	орла, орлів
Орудний (Ор. в.)	<i>ким? чим?</i>	орлом, орлами
Місцевий (М. в.)	<i>на кому? на чому?</i>	на орлові (-і), на орлах
Кличний (Кл. в.)	—	орле, орли

Називний відмінок однини — початкова форма іменника. Іменник у формі називного відмінка називає предмет прямо, тому й називаємо цей відмінок *прямим*. Решта відмінків *непрямі*.

У формі називного й кличного відмінків іменники вживаємо **без прийменників** (*друг, земля; друже, земле*), у формі місцевого відмінка — **завжди з прийменниками** (*на другому, на землі*).

У решті відмінків іменники вживаємо **як із прийменниками** (*іду (з ким?) з другом, вирвав (із чим?) із землею* — Ор. в.), **так і без них** (*пишаюся (ким?) другом, посипаю (чим?) землею* — Ор. в.).

2. Прочитайте речення та визначте, у яких відмінкових формах і числі стоїть кожний іменник (*усно*).

1. Боятися вовка — у ліс не ходити. 2. Виміняв шило на швайку. 3. Вода й камінь довбає. 4. Усякому овочу свій час. 5. У тихому болоті чорти водяться. 6. Голодній кумі хліб на умі. 7. І стіни вуха мають (*Нар. тв.*).

3. Відновіть деформовані речення, поставивши іменники в потрібних відмінкових формах. Запишіть відновлені речення та над кожним іменником надпишіть відмінок і число.

1. (Сестра) допомагає (мама) готувати (вечеря), а я з (тато) прибираємо у (квартира). 2. (Сестра) захоплюється (танці), а я — (футбол). 3. На (канікули) ми їздимо до (море) або (річка).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Увідповідніть іменник із його відмінковою формою.

Іменник (виділене слово)	Відмінок
(1)Олю, з великим (2)задоволенням за- прошую святкувати (3)день (4)народження о шостій. Мій (5)брат зустрине тебе (6)на зу- пинці.	А називний Б родовий В давальний Г знахідний Д місцевий Е кличний Є орудний

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Які широкі дунайські степи. Стелеться степом битий шлях. А хто ж то скаче шляхом? То запорожець. Раз по раз стає в стременах, оглядає степ. А вже ген-ген курять димки на обрії... Запорожець повів коня в глибоку долину. Шумить одвіку не кошена трава, хлюпотить у комишах срібново-де озерце, а на схилі здоровань-дуб розпросторив темні, вузлуваті віти (За М. Пригарою).

- А. Які з виділених іменників ужито у формі знахідного відмінка?
- Б. Випишіть усі іменники в тих відмінкових формах, у яких їх ужито в тексті.
- В. Ще раз прочитайте розповідь. Згорніть підручник і перекажіть текст, використовуючи виписані іменники.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

навчатися музиці
сміятися над другом
шосте люте (дата)

Правильно

навчатися музики
сміятися з друга
шосте лютого (дата)

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Ріка заснула в б..р..гах.
С..ло сотається д..мками.
Як чорні черги у снігах,
стоять похнюпл..ні паркани.

А на малому д..р..вці
з такою гілкою рогатою
лузають зиму горобці
і літо-літ..чко пр..гадують.

Л. Костенко

- А. Перепишіть вірш, уставивши пропущені букви **е** та **и**.
- Б. Надпишіть над кожним іменником відмінок і число.

1. Прочитайте іменники та виконайте завдання.

зима	Петро	честь	кошеня
рама	батько	гідність	слоненя
Емма	тато	порядність	мавпеня

- А. За якими ознаками розподілено іменники в колонки?
- Б. Утворіть форму родового відмінка однини від кожного іменника. Які слова в родовому відмінку мають однакові закінчення?

Іменники української мови можна розподілити на чотири групи за типом відмінювання, як це зроблено у вправі 1. У відмінкових формах іменники мають однакові закінчення в межах своєї групи: *зими, рами, Емми; Петра, батька, тата; честі, гідності, порядності; кошеняти, слоненяти, мавпеняти* — Р. в. Ці групи називають *відмінами іменників*.

Відміна	Рід	Закінчення	Приклад
I	жіночий, чоловічий	-а, -я	<i>сила, пісня, Микола, Ілля</i>
II	чоловічий	-о та <i>нульове</i>	<i>тато, дракон</i>
	середній	-о, -е, -я	<i>диво, море, взуття</i>
III	жіночий	<i>нульове</i>	<i>успішність, любов</i>
IV	середній	-а, -я	<i>курча, плем'я (з -ат-, -ят-, -ен-)</i>

До іменників III відміни також належить слово *мати*. Незмінювані іменники, а також ті, що мають лише форму множини, не належать до жодної відміни: *купе, Делі; ворота, Суми*.

2. Розподіліть іменники за відмінами (усно).

Микита, Денис, Світлана, Павло, Одеса, Умань, Трускавець, кішка, кошеня, кошенятко, вікно, ягня, ягнятко, кров, поле, лют, лін, хлоп'я, кульбаба, дід, узбіччя, гривня.

Іменники однієї відміни в окремих відмінках можуть мати не однакові закінчення: *весна — весною, пісня — піснею*. Ці відмінності пов'язані з належністю до різних груп: *твердої, м'якої чи мішаної*. На групи поділяють іменники I і II відміни та визначають їх за кінцевим звуком основи.

Група	Кінцевий звук основи	Приклад
тверда	твердий (але не шиплячий)	<i>весна, пальто, склад</i>
м'яка	м'який	<i>пісня, кінь, поле (поля), волосся</i>
мішана	шиплячий (<i>ж, ч, ш, щ</i>)	<i>площа, круча, ніж, Сиваш</i>

Іменники з основою на *-р* можуть належати до твердої, м'якої чи мішаної групи: *директор — директора, перукар — перукаря*. Про те, як визначати групу іменників з основою на *-р*, дізнаєтеся в § 50.

3. Розподіліть іменники I та II відміни за групами: 1) тверда; 2) м'яка; 3) мішана (*письмово*).

Жетон, Гоща, зять, воля, Уляна, італієць, рана, лящ, рілля, Арсен, Оля, британець, вареник, ігрище, лоно, ирод, Ніна, Ілля, душа, ймення, Африка.

 З перших букв записаних слів складіть назви лікарських рослин.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Відміна	Приклади
1 I	А гуся, ім'я
2 II	Б метро, шосе
3 III	В міцність, розкіш
4 IV	Г староста, Людмила
	Д перекотиполе, Луцьк

5. Візьміть участь у флешмобі «Я хочу побувати в...» (*публікація в соцмережах фото місцевості та підпису до нього з власною назвою*).

6. Запам'ятайте колоритні фразеологізми.

Як сніг на голову — несподівано, раптово, зненацька; *потрібний, як торішній сніг* — зовсім непотрібний; *у нього (неї) узимку снігу не допросишся* — ідеться про скупість.

7. Перепишіть речення. Надпишіть над іменниками відміну, до якої вони належать, і групу (*якщо є*).

1. Маленька пташка, та гострий дзьобик. 2. Ліпше горобець у жмені, ніж журавель у небі. 3. Де лелека водиться, там щастя родиться. 4. Був курчам — став півнем. 5. За морем радість, та чужа, а в нас і горе, та своє (*Нар. тв.*).

§ 48

ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПРИМІЩЕННЯ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між питаннями та типами мовлення.

Питання	Тип мовлення
1 що відбувається?	А опис
2 який?	Б роздум
3 чому?	В розповідь

2. Ознайомтеся з матеріалом про опис приміщення та вибіркового переказу.

Опис внутрішньої частини будинку чи квартири (приміщення) називають *інтер'єром*.

Завдання опису приміщення — не просто надати уявлення про предмети (розмір, форму, колір) та їхнє місце, а й розкрити характер мешканця (-ів) приміщення, його (їхні) уподобання, естетичні смаки тощо.

У реченні опису приміщення *відоме* — це вказівка на місце, а *нове* — назва предмета: *(Відоме) Ліворуч, у кутку, стоїть (нове) комп'ютерний стіл із висувною полицею під клавіатурою.*

Вибірковий переказ — це детальне, послідовне передавання змісту одного з питань конкретної теми. Характерним для вибіркового переказу є відбір із тексту лише найістотнішої інформації. Для зв'язного відтворення вибраного матеріалу з почутого або прочитаного варто дотримуватися не дослівного переказування, а близького до тексту.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Затишок по-українськи

Перед ним сиділа дівчина, але не Наталка, не сестра. Зовсім не вона. Чужа якась дівчина. Але така ж хороша та бистроока, зі стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця.

У голові Григорія паморочилося. Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи, кропило з васильків за Миколою Чудотворцем. Чорні страстяні хрести напалені на стелі... Він лежить на великому дерев'яному ліжку, накритий вовняною ковдрою чи киреєю... Пахне васильками... У вікно знадвору зазирає сонце. Мати в очіпку та в рясній стародавній спідниці,

усміхаючись, несе тарілки у двері... За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця... Біля вікна, тримаючи козацьке сідло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок.

...Сонце залляло стіл і ткало золоті прошви на білій скатертині. На столі сиділо ведмежа й кумедно хапало себе передніми лапами за писок — ловило бджолу, що хоробро вилася навколо, намагалася на той писок сісти. Бджола дзижчала, вилася між сонячним промінням і не відступала, мов зачарована.

Дзижчання тее, як звук срібної струни, проснувало осяяну сонцем тишу й наче бриніло в серці Григорія. Він лежав, спершись на лікоть, і дивився просто себе. Чи довго він спав? Здається, вічність.

Глянув просто себе — рясно на покутті купчаться святі, прибрані королівськими рушниками, та ще такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигнано. Там... на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі. Ущипнуло за серце, але й минулося враз.

Справжні королівські рушники на покутті! Різьблений мисник. Піч помальовано квітами, межі квітами два голуби цілуються. Чи два соколи... Два соколи! Біля печі стоять рогачі й кочерги, пахне свіжоспеченим хлібом. Усе, як удома, тільки долівка не така — мощена з дощок і так вимита та вишкрябана, що аж мигтить.

Почуття легкості оволоділо ним. Чудно йому. Ні тривог, ні турбот на душі, такий безмежний сонячний спокій (*За І. Багряним*).

Образи — ікони.

Кропіло — приладдя для кроплення свяченою водою.

Страстяні — великодні.

Кирея (іст.) — верхній довгий суконний одяг із відлогою.

Очіпок — старовинний головний убір заміжньої жінки.

Ушивальник — вузький ремінець для зшивання окремих деталей виробу.

Святі — образи на іконах.

А. Робота з прочитаним текстом.

- Визначте тему та головну думку тексту.
- Поміркуйте, які типи мовлення (розповідь, роздум, опис) наявні в тексті.
- Визначте стиль тексту.
- Виберіть із прочитаного опис приміщення (*усно*).
- Самостійно складіть за текстом план, запишіть.
- Прочитайте текст повторно.

Б. Напишіть за планом вибірковий переказ опису приміщення.

§ 49

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

Прага прогулянка країна	доля Надя свиня	мережа миша вдача
-------------------------------	-----------------------	-------------------------

- А. За якою ознакою іменники розподілено в колонки?
 Б. Запишіть іменники 3-ї колонки у формі орудного відмінка однини (ким? чим?).

	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
	однина	множина	однина	множина	однина	множина
Н. в.	школа	школи	земля	землі	круча	кручі
Р. в.	школи	шкіл	землі	земель	кручі	круч
Д. в.	школі	школам	землі	землям	кручі	кручам
Зн. в.	школу	школи	землю	землі	кручу	кручі
Ор. в.	школою	школами	землею	землями	кручею	кручами
М. в.	на шко- лі	на шко- лах	на землі	на зем- лях	на кручі	на кру- чах
Кл. в.	школо	школи	земле	землі	круче	кручі

Зауважте!

Іменники, у яких перед **-я** стоїть апостроф чи буква на позначення голосного, мають у закінченнях не **і, е, а ї, є**, порівняйте: *земля — землі, мрія — мрії; земля — землею, сім'я — сім'єю*.

2. Провідмініайте іменники *сила, Олена, гривня, Надія, груша, вежа* за відмінками в однині та множині за аналогією до наведених у таблиці (уголос).
 3. Запишіть у формі орудного відмінка однини та родового відмінка множини іменники *племінниця, гривня, пісня, Марія, Леся, задача, ноша*. Позначте в утворених формах іменників закінчення (за зразком).

Зразок. Племінниця^я — племінниц^{єю}, племінниц^я.

Кличний відмінок однини в іменах

Тверда група — -о	М'яка група (на -я) — -є
Марина — Марино, Микола — Миколо	Марія — Маріє, Надія — Надіє

Жіночі імена з пестливим значенням у кличному відмінку однини мають закінчення *-ю*: *Надя — Надю, Оля — Олю, Юля — Юлю*. **Винятки:** *Катре, Насте, Мотре*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка однини у варіанті

А Віталія — Віталіє

В Микола — Миколє

Б Ксенія — Ксеніє

Г Анастасія — Анастасіє

5. Прочитайте деформований текст і виконайте завдання.

На сивій од (роса) траві пасуться коні. Двоє. Один білої, другий карої масті. То лісникові. Он і (хата) його видно під байрачком над (круча), і дворище просторе з возом сіна біля (повітка). А посеред дворища вогнище горить і над ним казанок — (вечеря) вариться.

Мені чути, як коні похрумують молодою (травиця), поволеньки, вдячно ласують.

— Здрастуйте, коні! — гукаю до них неголосно.

Вони піднімають голови від (паша), довго дивляться на мене, й очі в них місячні, добрі, як у всякої трудящої (худоба) (*За Гр. Тютюнником*).

- А.** Утворіть потрібні форми іменників, що в дужках, і запишіть їх.
- Б.** Визначте, до якої групи — твердої, м'якої чи мішаної — вони належать, і позначте в них закінчення.
- В.** Ще раз прочитайте текст і перекажіть його (*усно*).

Байра́к — ліс у яру, у долині або яр, порослий лісом, чагарником.

Па́ша — трава на пасовищі, що є кормом для худоби.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати іменники у формі називного відмінка множини.

Книжкі́, приказкі́, часткі́.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Україна з (Польща) мають дружні відносини. 2. Дорога (Соломія), вітаю тебе з днем народження! 3. Різні тортки я завжди готую з бажанням і (душа). 4. (Микита), запрошуюю тебе з (нєня) і татом до нас у гості. 5. Хліб «Висівковий» коштує п'ятнадцять (гривня) 20 (копійка). 6. Удар по (ворота) — гол! (*З інтернету*).

- А.** Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну форму.
- Б.** Надпишіть над усіма іменниками відмінок і число.

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

кошеня собаченя ім'я	веселка Європа Микита	любов гідність ніч	діамант морозиво Антон
----------------------------	-----------------------------	--------------------------	------------------------------

- А. Визначте, у якій колонці записано іменники II відміни.
Б. За якими ознаками ви визначили іменники II відміни?

Іменники чоловічого роду

	тверда група		м'яка група		мішана група	
	однина	множина	однина	множина	однина	множина
Н. в.	кіт	коти	зять	зяті	кущ	кущі
Р. в.	кота	котів	зятя	зятів	куща	кущів
Д. в.	котові (-у)	кота́м	зятеві (-ю)	зятя́м	кущеві (-у)	куща́м
Зн. в.	кота	котів	зятя	зятів	кущ	кущі
Ор. в.	котом	кота́ми	зятем	зятя́ми	кущем	куща́ми
М. в.	на котові	на кота́х	на зятеві (-і)	на зятя́х	на кущі́ (-у)	на куща́х
Кл. в.	ко́те	коти	зятю́	зяті	ку́щу	кущі

Іменники середнього роду

	тверда група		м'яка група		мішана група	
	однина	множина	однина	множина	однина	множина
Н. в.	тіло	тіла	море	моря	плече	плечі
Р. в.	тіла	тіл	моря	морів	плеча	плечей
Д. в.	тілу	тіла́м	морю́	моря́м	плечу́	плеча́м
Зн. в.	тіло	тіла	море	моря	плече	плечі
Ор. в.	тілом	тіла́ми	морем	моря́ми	плечем	плечима́
М. в.	на тілі	на тіла́х	на морі́	на моря́х	на плечі́	на плеча́х
Кл. в.	тіло	тіла	море	моря	плече	плечі

2. Провідмінійте іменники *пес, кінь, плащ, вікно, поле, явище* за відмінками в однині та множині за аналогією до наведених у таблиці (*уголос*).
3. Запишіть у формі давального й орудного відмінків однини іменники *директор, батько, працівник, м'яч, хлопець, добродій, пальто, місце, ложе*. Позначте в утворених формах іменників закінчення (*за зразком*).

Зразок. Батько — батьк^{ОВІ}й батьк^У, батьк^{ОМ}.

Іменники з основою на *-р* відмінюємо так само, як і інші іменники II відміни, відповідно до групи — твердої, м'якої або мішаної.

Іменники з основою на <i>-р</i>		
тверда група	м'яка група	мішана група
1) з постійно наголошеними суфіксами <i>-ар (-яр), -ир</i> ; 2) усі решта на <i>-р</i>	із суфіксами <i>-ар, -ир</i> із рухомим наголосом (крім односкладових слів)	з наголошеним суфіксом <i>-яр</i> у назвах людей за професією або діяльністю
<i>базáр, бригадír;</i> <i>мир, жир, снігур</i>	<i>перукáр — перукарjá,</i> <i>богатírр — богатирjá</i>	<i>школjáр, теслjáр, каменjáр</i>

Іменник *Ігор* належить до м'якої групи (відмінюємо, як іменник *зять*): *Ігор, Ігоря, Ігореві (-ю), Ігорем, на Ігореві (-ю), Ігорю*.

4. Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму. Надпишіть над кожним іменником відміну та групу (якщо є).

1. Івана Франка називають (Каменяр). 2. Зателефонуй своєму (перукар) і домовся про стрижку. 3. Іван Сила був ще (школяр), коли став (богатыр). 4. Біля (базар) ми побачили (снігур), що ласував зернятками пшениці.

5. Напишіть оголошення про кілька вакансій на підприємстві. Повідомте про набір трьох працівників різних професій, щоб ці назви були в непрямих відмінках.

Арф'яр, архітектор, балетмейстер, вівчар, годинникар, диктор, зброяр, інженер, каменяр, кур'єр, лікар-педіатр, оператор, пекар, режисер.

6. Запам'ятайте назви професій, від яких утворено прізвища відомих українських письменників.

Тарас Шевченко ← *швець* (майстер, що шиє і лагодить взуття); *Михайло Стельмах* ← *стельмах* (майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.); *Іван Котляревський* ← *котляр* (той, хто робить казани або лагодить їх).

7. Перепишіть текст, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму, над якими надпишіть відміну, число та групу.

Кожний вид (мистецтво) має свою (мова). Література — мистецтво (слово); музика — світ звукової (гармонія); кіно, театр — поєднання (література), (музика), (гра) (актори), колірних і світлових (ефекти); цирк — передусім мистецтво (сила). Образотворче мистецтво — це світ (барви) і (лінії), гармонійних (форми) і яскравих (ритми) (*В. Єлін*).

§ 51

БУКВИ *-а (-я), -у (-ю)* В ЗАКІНЧЕННЯХ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ

1. Розгляньте малюнки та виконайте завдання.

Вона не бачить дзвона.

Він не чує дзвону.

- А. Чому в реченнях під малюнками іменник *дзвін* має різні закінчення в тому самому відмінку?
- Б. Опрацюйте правила вживання закінчень *-а (-я)* та *-у (-ю)* в іменниках чоловічого роду в родовому відмінку однини.

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду (II відміна) залежно від їхнього значення мають закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*.

закінчення <i>-а (-я)</i>	закінчення <i>-у (-ю)</i>
назви людей, тварин та чітко окреслених предметів, окрім будівель: <i>хлопця, Євгена Вітра, агронома; бика, слона; дуба, автобуса</i>	назви нечітко окреслених предметів, дій, процесів, абстрактних понять, ігор, танців, хвороб, явищ природи, сукупностей, речовин, рідин: <i>ходу, викупу, футболу, болю, грипу, вітру, оркестру, світу, кисню, чаю, вальсу, АЛЕ: гопака</i>
більшість наукових термінів: <i>радіуса, квадрата, відмінка</i>	літературознавчі поняття, а також терміни на позначення процесів: <i>жанру, епосу, синтезу, імпульсу</i>
назви населених пунктів: <i>Львова, Лондона, Нью-Йорка (місто), Алжира (місто)</i>	назви країн, областей, штатів: <i>Пакистану, Китаю, Нью-Йорку (штат), Алжиру (країна)</i>
назви мір довжини, ваги, днів тижня, місяців, грошових знаків: <i>метра, грама, дня, вівторка, січня, долара</i>	назви установ, організацій, будівель, приміщень та їхніх частин: <i>лицею, заводу, офісу, будинку, даху, поверху</i>

інші географічні назви з наголошеним закінченням у Р. в.: <i>Дніпра́, Збруча́</i>	інші географічні назви з наголосом на основі: <i>Кри́му, Тибéту</i>
---	---

Якщо назва населеного пункту складена, то у формі родового відмінка буде закінчення *-у (-ю)*: *м. Кривого Рогу, с. Зеленого Гаю*.

Назви безсуфіксних населених пунктів можуть мати варіативне закінчення *-а (-я) / -у (-ю)*: *і Амстердама, і Амстердаму; і Лондона, і Лондону; і Парижа, і Парижу, АЛЕ: Бердянська, Луцька, Трускавця, Піттсбурга, Вишгорода, Мелітополя, Житомира, Богуслава, Києва, Львова, Батурина, Гадяча, Галича* та ін. (бо із суфіксами *-ськ-, -цьк-, -ець-, -ів- (-їв-), -ин-, -ач-, -ич-* та із частинами *-бург-, -город-, -поль-, -піль-, -мир-, -слав*).

2. Поставте іменники у форму родового відмінка однини (усно). Аргументуйте вибір закінчення правилом із таблиці.

Кіпр, циферблат, Кавказ, кілометр, понеділок, Ніл, березень, Буг, Ужгород, Афганістан, ромб, хор, район, град, тролейбус, жаль, баскетбол, Дністер, університет, граб, балкон, син, боулінг, атом, Нікополь.

3. Запишіть іменники в родовому відмінку однини у дві колонки: 1) із закінченням *-а (-я)*; 2) із закінченням *-у (-ю)*.

Нептун, азот, ремонт, ирод, трикутник, Іран, асфальт, Константинополь, дім, агроном, напій, ирій.

- З перших букв записаних слів складіть фразеологізм, що означає «порятунок, спосіб вийти зі скрутного становища».

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Помилку допущено у варіанті

А приїхав із Парижа

В їздив до Рима

Б лечу до Ізраїля

Г привіз із Марселя

5. Прочитайте подані пари слів і складіть із ними речення.

1) *листопада* (місяць) — *листопаду* (процес); 2) *папера* (документ) — *паперу* (матеріал); 3) *рахунка* (документ) — *рахунку* (дія); 4) *бала* (одиниця виміру) — *балу* (святковий вечір); 5) *каменя* (предмет) — *каменю* (матеріал); 6) *Туніса* (місто) — *Тунісу* (країна).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Листопа́д, літо́пис, гурто́житок.

7. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Героїзм, Львів, кашель, бублик, Таїланд, достаток, лоб, Вільнянськ, карбованець, Кременець, палац, фунт, кілограм, холод, гай, прикметник.

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

олень	сіть	радість
осінь	жаль	гідність
рань	сталь	дикість
лінь	ваніль	тесть

- Знайдіть «зайве» слово в кожній колонці.
- За якою ознакою ви визначили «зайве» слово?
- Опрацюйте матеріал про відмінювання іменників III відміни.

	Однина	Множина
Н. в.	ніч, мати	ночі, матері
Р. в.	ночі, матері	ночей, матерів
Д. в.	ночі, матері	ночам, матерям
Зн. в.	ніч, матір	ночі, матерів
Ор. в.	ніччю, матір'ю	ночами, матерями
М. в.	на ночі, на матері	на ночах, на матерях
Кл. в.	ноче, мати	ночі, матері

Іменники жіночого роду на **-ть** після приголосного, а також слова **кров, любов, осінь, Русь** у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідности, незалежности, радости, чести; крови, любови, осени, Руси*.

В орудному відмінку перед закінченням **-ю** кінцевий приголосний основи подовжуємо (на письмі передаємо подвоєними літерами): *ніччю, сіллю, заповоччю, маззю*.

При збігові двох приголосних подовження не відбувається: *честь — честю, скатерть — скатертю*.

Після **губних** і **р** перед закінченням **-ю** ставимо **апостроф**: *верф'ю, кров'ю, матір'ю*.

- Провідмінійте іменники *річ, подорож, верф* за відмінками в однині та в множині за аналогією до наведених у таблиці (*уголос*).

Зауважте!

У кличному відмінку однини, переважно в поезії, іменники III відміни мають закінчення **-е**: *ноче, любове, радосте, Умане*.

3. Прочитайте деформовані речення та виконайте завдання.

1. Різномовна юрба заповняла порт, де пахтіло мускусом, рибою, (ваніль) (*З. Тулуб*).
2. Вернувся Іван із великою (радість): принесли старости обмінений хліб у батькову хату (*Панас Мирний*).
3. Ставок зачервонів проти заходу, неначе политий (кров) (*І. Нечуй-Левицький*).
4. Добова норма споживання (сіль) — 4–6 грамів (*З інтернету*).
5. 24 серпня — День (Незалежність) України.

- A. Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму.
- B. Зробіть звуковий запис цих іменників.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Подвоєні приголосні потрібно писати в орудному відмінку однини в обох словах варіанта

A честь, подорож	B радість, мазь
B заповлоч, кров	Г лють, ніч

2. Можливі закінчення **-и** та **-і** у формі родового відмінка однини в обох словах варіанта

A гідність, суміш	B смерть, приязнь
B любов, осінь	Г нехвороц, Русь

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

A гордости, ніжности, чести
B ранню, геранню, приязню
B кров'ю, любов'ю, кіновар'ю
Г віссю, міддю, Оболонню

Зáповлоч — кольорові бавовняні нитки для вишивання.

Кіновáр — червона фарба, яку добувають із сірчистої ртуті.

Нéхвороц — багаторічна лікарська рослина, різновид полину.

5. «Вільний мікрофон». Що може «розказати» про іменник його закінчення? Проілюструйте свою відповідь конкретним прикладом (*усно*).

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Ні за цапову душу — цілком даремно; *ні тепер ні в четвер* — ніколи; *на вербі груші* — нісенітниця, дурниця.

- Складіть із ними речення (*усно*).

7. Провідмініяйте іменники *суміш*, *галузь*, *якість* за відмінками в однині та множині (*письмово*). Позначте в усіх відмінкових формах закінчення.

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

є курчатко немає курчатка	твое курча твого курчати	крихітне курча крихітного курчі
------------------------------	-----------------------------	------------------------------------

- А. У якій колонці неправильно, на вашу думку, утворено відмінкову форму іменника?
- Б. Опрацюйте матеріал про відмінювання іменників IV відміни.

Особливістю іменників IV відміни є те, що в родовому, давальному та місцевому відмінках однини з'являються суфікси *-ат-*, *-ят-*, *-ен-*: *курча* — *курчати*, *ягня* — *ягняти*, *ім'я* — *імені*.

	Однина	Множина
Н. в.	курча, ім'я	курчата, імена
Р. в.	курчати, імені або ім'я	курчат, імен
Д. в.	курчати, імені	курчатам, іменам
Зн. в.	курча, ім'я	курчат або курчата, імена
Ор. в.	курчам, іменем або ім'ям	курчатами, іменами
М. в.	на курчати, на імені	на курчатах, на іменах
Кл. в.	курча, ім'я	курчата, імена

У всіх формах множини іменники IV відміни мають суфікси *-ат-*, *-ят-* або *-ен-*.

Як іменник *ім'я*, відмінюємо ще два слова: *плем'я* та *сім'я* (насіння); решту іменників IV відміни відмінюємо, як слово *курча*.

2. Провідмінійте іменники *лоша* та *плем'я* в однині й множині (письмово).

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Улітку, саме серед дня, пустуючи, дурне Ягня само забилося до річки — напитися водички (*Л. Глібов*). 2. Пси мене нюхали... По павільйонах, по цехах, по монтажних кімнатах, у їдальні — скрізь чухалося, скавучало й гавкало це плем'я (*Ю. Яновський*). 3. Здебільшого в травні земля вже достатньо прогрівається і чекає тільки вологи й благотворного сімені (*Із журналу*). 4. Ой ішли чумаки, весело співали і чаечку ізігнали, чаєнят забрали.

- А. Знайдіть і выпишіть іменники IV відміни. Розберіть їх за будовою.
- Б. Выпишіть друге речення та підкресліть у ньому головні й другорядні члени.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Увідповідніть відміну й іменник (приклад).

Відміна іменника	Іменник (приклад)
1 I	А хлопець
2 II	Б ясність
3 III	В хлоп'я
4 IV	Г лото
	Д тля

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Морський цар покликав найкращих майстрів і наказав збудувати на дні нечуваної краси палац. І ось майстри спорудили замок — високий, осяйний, повний найнеймовірніших скарбів. Стіни — з рожевого мармуру, дах — із червоного коралу, вікна — з найніжнішого перламутру. А всередині — просторі зали, оббиті золотавим, як мед, бурштином. Тут і там у простінках поприбивані мідними цвяшками жовті морські зірки, що випромінюють золотисті потоки таємничого світла. А на вікнах, замість занавісок, — медузи — голубі, рожеві, у мереживних, мов піна, льолях (А. Мітру).

- А.** Визначте тип мовлення та стиль тексту.
Б. Повторно прочитайте текст і перекажіть його (усно).

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

потерпіти поразку
у будь-якому випадку
залишити в спокої

Правильно

зазнати поразки
у будь-якому разі
дати спокій

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. На відміну від інших гр..зунів, зайч..нята народжуються цілком сформованими, зрячими та вкритими густим м'яким хутром (*Із журналу*). 2. Яке гл..боке щастя — жить, будь гідним ім..ні людини (*М. Рильський*). 3. Коз..ня, наче тее кош..ня, і не пручалось, не кр..чало, на лоні пестилося, гралось (*Т. Шевченко*). 4. Под..віться, скільки хат для майбутніх ластів'ят! (*Г. Бойко*). 5. У хлоп'яти блакитні очі, як озера, солом'яний чуб і в..снянками поцятковане л..це (*І. Нетребко*).

- А.** Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви **е** та **и**.
Б. Надпишіть над кожним іменником відмінок і відміну.

1. Прочитайте SMS-повідомлення та виконайте завдання.

Дорог.. Віталіє! Чекаю тебе в парку о 18:00. 😍

Люб.. Віталію!
Буду вчасно. До зустрічі! 😊

- А. Визначте, у якому відмінку вжито імена.
Б. Яке закінчення пропущено в першому повідомленні, а яке — у другому?

Клічний відмінок використовуємо у звертаннях до людей або тварин: *Світлано, братику, котику*, а в художній літературі й до неживих предметів: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко).

I відміна

-о	іменники твердої групи	<i>мамо, Миколо, країно</i>
-е, -є	іменники м'якої та мішаної груп	<i>Маріє, Ілле, круче</i>
-ю	пестливі іменники м'якої групи	<i>бабусю, Галю, АЛЕ: На-сте, Катре</i>

II відміна

-е	іменники чол. роду твердої групи	<i>брате, друже, Іване</i>
-ю	іменники чол. роду м'якої групи	<i>Ігорю, Сергію, Володю, коню</i>

Іншомовні чоловічі імена на **г, к, х** у кличному відмінку однини мають закінчення **-у**: *Фрідріху, Жаку, Олегу* (і *Олеже*). Іменники чоловічого роду із суфіксами **-к-, -ок-, -ик-** у кличному відмінку мають закінчення **-у**: *батьку, синку, братику*.

III відміна

Іменники III відміни в кличному відмінку однини мають закінчення **-е**: *радосте, любове*.

IV відміна

В іменниках IV відміни форма кличного відмінка збігається з формою називного.

У множині форма кличного відмінка збігається з формою називного в іменниках усіх відмін.

2. Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини.

Володимир, кошенья, юність, тітка, дід, дідок, Надя, Валентина, пісня, казка, Іванна, матуся, сестра, тато, вовк, Олексій, Київ, Надія.

3. Утворіть від поданих слів форму кличного відмінка однини й запишіть у дві колонки: 1) з **-у (-ю)**; 2) з **-е (-є)**.

Яся, радник, Жорж, Амалія, очільник, син, Настя, Наталія, лось, Анатолій, Валя, Антон.

 З перших букв виписаних слів складіть чоловіче й жіноче ім'я.

Зауважте!

У кличному відмінку однини іменників на **-ець (-єць)** можливі закінчення **-е** та **-ю**: *хлопче, шевче, кравче і знавцю, бійцю, мудрецю*. Написання цих форм треба перевіряти за словником.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку у творенні кличного відмінка допущено у варіанті

А коню, круче	В солдате, душо
Б родину, сім'є	Г козаче, капітане

2. Помилку у творенні кличного відмінка допущено у варіанті

А мріє, мово	В пісне, сестрице
Б Львовє, Інно	Г Андріє, Анастасіє

3. Помилку допущено у звертанні

- А** Шановний Ігорє!
Б Дорога Лєсю!
В Рідний братику!
Г Мила Оксанко!

5. Утворіть і запишіть форму кличного відмінка однини від усіх імен своїх однокласників та однокласниць. Одному / одній із них напишіть привітання з Новим роком. Висловіть в ньому побажання.

6. Запам'ятайте колоритні народні вислови про Київ.

Язик до Києва доведе; дурний і в Києві не купить розуму; на городі бузина, а в Києві дядько.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Іди, іди, (дощик), зварю тобі борщику (*Нар. тв.*). 2. Як тебе не любити, (Київ) мій! (*Д. Луценко*). 3. О (земля) втрачена, явися бодай у зболеному сні! (*В. Стус*). 4. Де ти, (друг) мій єдиний? Розминулись ми в путі (*П. Перебийніс*). 5. Засмійся, (Матвійко), дам копійку (*Нар. тв.*).

- А.** Перепишіть речення, поставивши слова, що в дужках, у форму кличного відмінка.
Б. Надпишіть над кожним іменником відмінок і відміну.

1. Прочитайте записи та виконайте завдання.

нові книжки — нова́ книжка | нові пісні — нова́ пісня | нові двері — нова́ ...

- А. Визначте, яке слово має бути на місці крапок.
Б. Як називають іменники *двері, окуляри, гроші*?

Іменники, що мають форму тільки множини, мають однакові відмінкові закінчення. Розбіжності є у формі родового відмінка.

Н. в.	окуляри, гроші, ворота
Р. в.	окуляр ів , грош ей , вор іт
Д. в.	окулярам, грошам, воротам
Зн. в.	окуляри, гроші, ворота
Ор. в.	окулярами, гр ішми / гр ошима , воротами / вор ітьми
М. в.	на окулярах, на грошах, на воротах
Кл. в.	окуляри, гроші, ворота

Частина таких іменників в орудному відмінку має паралельні форми: *гр**ошима*** й *гр**ішми***, *вор**отами*** й *вор**ітьми***, *шт**анами*** й *шт**аньми***.

2. Провідмініяйте іменники *опади, двері, дрова* (письмово).
3. Запишіть іменники у формі родового відмінка. Позначте в них закінчення.

Альпи, Чернівці, Суми, Черкаси, джунглі, хитроці, Кордильєри, меблі, гуси, дріжджі, сани, ревноці, надра, Карпати, лапки.

Зауважте!

Іменники *ворота* й *штани* в давальному та місцевому відмінках мають паралельні форми: *вор**отам***, *шт**анам*** — *вор**отям***, *шт**аням***; *на вор**отах***, *на шт**анах*** — *на вор**отях***, *на шт**анях***.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Форму тільки множини мають обидва іменники рядка

- А ножиці, голки
Б ковзани, ноги
В сутінки, зорі
Г шахи, Афіни

2. Форму тільки множини мають обидва іменники рядка

- А** іменини, пахощі
- Б** ночви, будинки
- В** острови, Піренеї
- Г** парфуми, аромати

3. Помилку у творенні відмінкової форми іменника допущено в рядку

- А** граблі — граблів
- Б** опади — опадів
- В** сходи — сходів
- Г** кури — курів

5. Прочитайте вислови (з пропущеними словами) і виконайте завдання.

1. Хліба ... не здобудеш. 2. Добра людина плаче від ..., а зла — від
3. З ... спати лягай і з ... вставай (*Нар. тв.*).

Довідка. Радощі, пустощі, кури, кури, заздрощі.

- А.** Перепишіть вислови, уставивши на місці крапок пропущені іменники в потрібній відмінковій формі. За потреби скористайтесь довідкою.
- Б.** Розтлумачте кількома реченнями зміст народного вислову (*на вибір*), проілюструйте свою розповідь прикладом із життя, фільму (мультфільму) чи літературного твору (*усно*).

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

сто років тому назад
оточуюче середовище
привести приклад

Правильно

сто років тому́
довкілля, навколишнє середовище
навести́ приклад

7. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Премудрість одна, а (хитрощі) багато. 2. Гаманець без (гроші) — клопоть шкіри. 3. Звук собака за возом бігти — побіжить і за (сани). 4. Хоч у голові пусто, аби (гроші) було густо. 5. Незваному гостю місце за (двері) (*Нар. тв.*).

- А.** Перепишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у потрібну відмінкову форму.
- Б.** Надпишіть над усіма іменниками дві характеристики: 1) *абстр.* чи *конкр.*; 2) *іст.* чи *неіст.*

1. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання.

Урок математики:

— Запрошую до дошки Сидоренко, — промовила вчителька.

В одну мить встало двоє учнів: Сидоренко Алла й Сидоренко Денис — і пішли до дошки.

А. Кого вчителька викликала до дошки: Аллу чи Дениса?

Б. Хто з них не знає правил відмінювання прізвищ?

Імена по батькові утворюємо за допомогою додавання суфіксів *-ович* та *-івн (а)* до основ чоловічих імен.

<i>-ович</i>	Іван + <i>-ович</i> → <i>Іванович</i> , Андрій + <i>-ович</i> → <i>Андрійович</i>
<i>-івн (а)</i>	Іван + <i>-івн (а)</i> → <i>Іванівна</i> , Андрій + <i>-івн (а)</i> → <i>Андріївна</i>

Від імен *Лука*, *Хома*, *Сава*, *Кузьма* та *Микола* можна утворити паралельні форми по батькові (обидві нормативні): *Лукич* і *Лукович*, *Хомич* і *Хомович*, *Савич* і *Савович*, *Кузьмич* і *Кузьмович*, *Миколович* і *Миколайович*.

Запам'ятайте написання таких імен по батькові: *Ілля* — *Ілліч*, *Іллівна*, *Яків* — *Якович*, *Яківна*; *Григорій* — *Григорович*, *Григорівна*.

Чоловічі імена по батькові *Ігорьович* і *Лазарьович* треба писати з м'яким знаком.

Чоловічі імена по батькові відмінюємо, як іменники мішаної групи (II відміна): *калач*, *Іванович*; *калача*, *Івановича*; *калачу*, *Івановичу*; *калачем*, *Івановичем* і т. д.

Жіночі імена по батькові відмінюємо, як іменники твердої групи (I відміна): *країна*, *Іванівна*; *країни*, *Іванівни*; *країні*, *Іванівні*; *країною*, *Іванівною* і т. д.

2. Від поданих імен утворіть і запишіть чоловіче та жіноче ім'я по батькові.

Кирило, Олексій, Георгій, Микита, Петро, Хома, Ілля.

3. Від поданих імен утворіть і запишіть жіночі імена по батькові у дві колонки: 1) на *-івн (а)*; 2) на *-ївн (а)*.

Григорій, Іраклій, Леонід, Ігор, Валерій, Борис, Анатолій, Назарій.

З перших букв вписаних слів складіть чоловічі імена.

Українські й інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменника, відмінюємо, як відповідні іменники: *Супрун, чаклун; Супруна, чаклуна; Супрунові (-у), чаклунові (-у)* і т. д.

Заєць, заєць; Зайця, зайця; Зайцеві (-ю), зайцеві (-ю) і т. д.

Бровко, батько; Бровка, батька; Бровкові (-у), батькові (-у) і т. д.

Ті, що мають закінчення прикметника, відмінюємо, як відповідні прикметники: *Красовський, терпкий; Красовського, терпкого; Красовському, терпкому; Газманова, малинова; Газманової, малинової; Газмановій, малиновій.*

Жіночі прізвища *на приголосний* та *-о* не відмінюємо: *Ольги Сікач, Ользі Сікач; Інни Коваленко, Інні Коваленко.*

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилку в написанні прізвища допущено у варіанті

А у Зінаїди Ковальчук

В з Надією Губенко

Б у Петра Ковальчук

Г з Олегом Губенком

2. Помилку в написанні прізвища допущено у варіанті

А поклич Ганну Стешук

В знаю Ірину Кальченко

Б чекаю Ярослава Стешука

Г запрошую Ігоря Кальченко

3. Помилку у творенні імені по батькові допущено у варіанті

А Геннадій — Геннадійович

В Анатолій — Анатолійович

Б Григорій — Григорійович

Г Віталій — Віталійович

5. Розгляньте бланк грамоти та виконайте завдання.

А. Заповніть два бланки грамоти за успіхи в навчанні (спорті, громадській діяльності та ін.), уписавши прізвище, ім'я та по батькові одного однокласника й однієї однокласниці (*письмово*). Для виготовлення бланків скористайтеся аркушами паперу, фломастерами (олівцями), лінійкою.

Б. Підготуйте невелику промову (*по два-три речення*) для вручення грамот (*усно*).

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Відо́мість (список) і відомі́сть (повідомлення).

7. Запишіть у формі родового й орудного відмінків прізвище, ім'я та по батькові кожної дитини.

Ігор Сторожук — тато; Максим, Олег і Віталіна — його діти.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Горличка гніздечко майструвала, соломинки з пір'ячком збивала.

Не пий сік із **горлечка** пляшки — для цього є склянка.

- А.** Чому виділені слова в наведених реченнях написано по-різному?
Б. Визначте, яке із цих слів походить від іменника *гориця*.

У ненаголошених позиціях може виникати сумнів щодо написання голосних *е* та *и* в суфіксах іменників.

<i>е</i>	<i>и</i>
зменшувально-пестливі суфікси <i>-ечк-</i> : <i>донечка</i> ; <i>-ечок</i> : <i>вершечок</i>	зменшувально-пестливі суфікси <i>-ичок</i> ← <i>-ик</i> : <i>горщик</i> ← <i>горчик</i> ; <i>-ичк-</i> ← <i>-иц</i> (<i>я</i>): <i>вуличка</i> ← <i>вулиця</i>
збірні поняття (матеріал, продукт праці) <i>-ив (о)</i> : <i>печиво, паливо, мереживо</i>	не матеріал і не продукт праці <i>-ев (о)</i> : <i>мариво</i>
іменники, утворені від дієслів <i>-енн (я)</i> : <i>звільнення, здійснення</i>	збірні іменники з <i>-инн (я)</i> : <i>картоплиння, гарбузиння</i>
назви малих істот середнього роду: <i>-ен (я)</i> : <i>мавпеня, хлопченя</i>	іменники з <i>-ин (а)</i> : <i>новина́, мілина́</i>

В іменниках, утворених від дієслів, пишемо суфікс *-инн (я)*, якщо він наголошений: *ходіння, горіння* (порівняйте: *звільнення, здійснення*).

2. Перепишіть слова, уставивши пропущені букви *е* та *и*.

Вар..во, вул..чка, книж..чка, кош..ня, дал..на, вогн..чок, мар..во, захопл..ння, павут..ння, пал..чка, доч..чка, боч..чка, кур..во, міс..во, дощ..чка, піднес..ння, вовч..ня, зверш..ння, кош..чок, діж..чка.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Азот фосфор калій усі мінеральні добр..ва мають велике знач..ння для підвищ..ння врожайності сільськогосподарських культур (*Із журналу*).
 2. Не сердься моя мамочко рибочко перепілочко зозул..чко! (*Г. Квітка-Основ'яненко*).
 3. Пісні вливалися в процесію з усіх вул..ць і вул..чок без-

упинно (О. Довженко). 4. На столі стояли горщ..чок каші тарілочка печ..ва й блюд..чко з варенням (П. Помазан). 5. Повітря тремтить від спеки і в срібнім мар..ві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський).

- А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви **е** та **и**.
- Б. Розставте розділові знаки.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Букву **и** пропущено в слові

- А ліж..чко Б вул..чка В лож..чка Г книж..чка

2. Букву **е** пропущено в слові

- А мереж..во Б хлопч..чок В галч..ня Г пал..чка

3. Букву **і** пропущено в слові

- А забезпеч..ння В звільн..ння
Б картопл..ння Г цвіт..ння

5. «Мікрофон». «Що б я хотів / хотіла змінити в собі?» Учень / учениця дає відповідь одним складним реченням у форматі: «Я хотів би / хотіла б змінити в собі ... , тому що ...» (усно).

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Вилами по воді писано — невідомо, як буде; *віддати пальму першості* — визнати чийсь перевагу; *годувати жд́аниками* — обіцяти, але не виконувати.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. Горл..чка летіла крильцями махала матінка ридала довго не втихала (А. Грицаюк). 2. Тут підбігло лев..ня а за ним верблюд..ня прискакало мавп..ня кенгурятко й тигр..ня (О. Лупій). 3. Сон..чко здіймається плине в виш..ні сон..чко всміхається весело мені (Г. Бойко). 4. Над Києвом стояла всепереможна весна величезні бруньки на каштанах повипускали свіч..чки майбутніх квітів (Ю. Яновський).

- А. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви **е** та **и**.
- Б. Розставте розділові знаки.

1. Прочитайте слова в колонках і виконайте завдання.

не/года
не/долік
не/здара

не/книжка
не/ліжко
не/квітка

А. Визначте, іменники якої колонки з **не** потрібно писати разом.

Б. Які з наведених слів без **не** не існують?

Написання *не* з іменниками

разом	окремо
іменник із не позначає одне поняття (можна замінити синонімом): <i>неволя</i> (рабство), <i>нещастя</i> (горе)	іменник із не не утворює одного поняття (не можна замінити синонімом): <i>не полуниця</i> , <i>не миска</i>
іменники, що без не не вживаємо: <i>неук</i> (немає слова <i>ук</i>), <i>немовля</i> (немає слова <i>мовля</i>)	при запереченні, особливо якщо є протиставлення: <i>це аж ніяк не щастя; не друг, а ворог</i>

Зауважте!

Іменники з префіксом **недо-** пишемо разом: *недооцінка*, *недовіра*.

2. Прокоментуйте написання іменників із **не** (усно).

Піти в небуття; сталося нещастя; висловити недовіру; не радість, а смуток; уникнути небезпеки; вислуховувати неправду; аж ніяк не товариш; випадок недбальства; не зло, а добро; недооцінка ситуації; в очікуванні негоди.

3. Прочитайте вислови та виконайте завдання.

1. Дурість — причина не/щастя. 2. Краще втонути, як за не/любом бути. 3. Чоловік не/горіх, його не розкусиш. 4. Ситий голодному не/товариш. 5. Не/хлібом єдиним живе людина. 6. Не/згода дім руйнує. 7. Шукай не/долі, а волі (Нар. тв.).

А. Перепишіть речення, знявши ризик.

Б. Розберіть за будовою виділені слова.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. **Не** потрібно писати разом з іменником

А не/товариш

Б не/робство

В не/праця

Г не/брат

2. **Не** з іменником потрібно писати окремо у варіанті

- А** відчувати не/спокій і вдень і вночі **В** виявляти до всіх не/повагу
Б говорити колегам не/правду **Г** людське серце не/камінь

3. **Не** з іменником потрібно писати окремо в реченні

- А** Я відчуваю не/щирість, а лицемірство.
Б Не/щирість не зближує, а віддаляє.
В Зло й не/щирість роз'їдають людину.
Г З не/щирістю потрібно боротися.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Слово «соловей» завжди асоціюється із чудовим пернатим співаком. Чарівним співом солов'я люди захоплювалися завжди. Гідно подиву, як така невеличка пташка може видавати звуки майже неймовірної сили. Більшість солов'їв незалежно від віку співає «звичайну» пісню, що складається із чотирьох-п'яти колін. У ній чути заклик, тьохкання, цокання, трель. Однак є такі солов'ї, пісня яких багата на музикальні варіанти й імпровізації. Свою пісню вони збагачують запозиченими в інших птахів звуками, які в їхньому виконанні більш дзвінкі й красиві (*Г. Романишин*).

- А.** Передайте зміст цього тексту двома-трьома реченнями.
Б. Розкажіть про звуки, які видають птахи, що живуть у вашому дворі. Доповніть свою розповідь відомостями про їхню поведінку.

Коліно — певна частина, закінчений мотив у музичному творі, пісні.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

слідуюча зупинка
 початкуючий журналіст
 усі бажаючі

Правильно

наступна зупинка
 журналіст-початківець
 усі охочі

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. У лісі яличку зрубали, за нею заплакав дубок, не/роси, а сльози упали на чисту траву із гілок (*Д. Павличко*). 2. Люди не/раки: з горя не почервоніють (*Нар. тв.*). 3. Ніякі радощі життя не дадуть тобі цілковитого щастя, коли дні твої минають у не/робстві (*П. Загребельний*). 4. Солоне, а не/сіль; біжить, а не/річка; блищить, а не/золото (*Нар. тв.*). 5. Дід Данило колись козакував, був у турецькій не/волі (*Б. Грінченко*).

- А.** Перепишіть речення, знявши ризик.
Б. Підкресліть головні й другорядні члени в першому реченні.

1. Прочитайте слова та виконайте завдання.

теплохід чорнослив землемір	фітнес-клуб купівля-продаж лікар-еколог
-----------------------------------	---

- А. Слова якої колонки мають сполучний голосний?
- Б. Як впливає на написання складного слова наявність чи відсутність сполучного голосного?
- В. Повторіть правила правопису складних слів (§ 35–36).

2. Поєднавши теоретичну частину з прикладами, сформулюйте правила написання складних іменників разом і з дефісом (*усно*).

Разом:

- поєднання двох частин за допомогою сполучних голосних *e, o*:
- числівник у Р. в. + іменник:
- дієслово в наказовій формі + іменник:
- числівник *пів* + іменник у Н. в.:
- перша частина іншомовного походження, яку як самостійне слово зазвичай не вживаємо:

Приклади: ультразвук, сімдесятиріччя, скелелаз, горицвіт, піваркуш, вебдизайн, пройдисвіт, п'ятихвилинка, лісопарк, півострів.

З дефісом:

- поєднання двох іменників без сполучного голосного:
- складні назви проміжних частин світу:
- складні назви рослин:
- поєднання антонімів або близьких за значенням слів (= одне поняття):
- перша частина іншомовна й визначає прикмету, названу другою частиною (їх обидві можна вживати як самостійні слова):

Приклади: художниця-карикатуристка, мати-й-мачуха, розтяг-стиск, хліб-сіль, норд-вест, бізнес-проект, Лисичка-Сестричка, норд-ост, батько-мати, інтернет-послуга, розрив-трава, купівля-продаж.

3. Запишіть слова, знявши ризик.

Блок/система, зірви/голова, кібер/поліція, п'яти/денка, пів/день, піар/акція, штабс/капітан, вело/пробіг, чар/зілля, генерал/лейтенант,

радіо/комітет, дур/зілля, бізнес/план, газо/гін, норд/ост, караоке/бар, Зайчик/Побігайчик, боди/білдинг, пів/ніч, лялько/вод, лікар/еколог, дванадцяти/тонка.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. З дефісом треба писати слово

- А** економ/клас **Б** піар/акція **В** супер/мен **Г** мото/крос

2. Разом треба писати обидва слова варіанта

- А** етно/гурт, інтернет/магазин **В** міні/футбол, генерал/майор
Б аква/парк, допінг/контроль **Г** екс/президент, топ/модель

3. Орфографічну помилку допущено у варіанті

- А** триденка, Убийвовк **В** мінідиск, сон-трава
Б сторіччя, супер-маркет **Г** Івасик-Телесик, агрофірма

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Планету Кіберу ми відкрили третього року плавання у величних просторах Волопаса. На Кібері розвиток пішов зовсім в інший бік, і планету населяли роботи. До моєї коробки збіглися юрми роботів і в захваті вигукували найпопулярніші аксіоми й теореми. Це була вельми своєрідна планета. Скрізь ми бачили книгарні та кіоски, а в них — безліч усіляких задачників, теоретичних досліджень із вищої математики, подарункових наборів різноманітних цікавих хімії, арифметик, астрономій, фізик, алгебр, геометрій, планіметрій та тригонометрій. На полицях лежали справжні поклади довідників із шахової гри, збірки етюдів, дебютів та ендшпільв, наукові праці з теорії і тактики тисячоклітинних шашок, каталоги партій з усіх планетарних чемпіонатів... (За Ю. Ячейкіним).

- А.** Знайдіть складні слова й прокоментуйте їхнє написання (усно).
Б. Придумайте продовження — пригоду, яка сталася на планеті Кібері. Розкажіть її класові (усно).

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів. Складіть із ними речення (усно).

Сім мішків гречаної вовни — наговорити дурниць; у свинячий голос — несвоєчасно, дуже пізно; як мокре горить — дуже повільно, ледве-ледве.

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Півні кричать у мега/фони мальв — аж деренчить полив'яний світанок. 2. І жив народ. І звався він шумери. Все пережив: і війни, й земле/трус (Л. Костенко). 3. Може, десь у лісах ти чар/зілля шукала, сонце-руту знайшла і мене зчарувала? (В. Івасюк). 4. Для реалізації проекту потрібно скласти бізнес/план (З розмови).

- А.** Перепишіть речення, знявши ризик.
Б. Надпишіть над виділеними словами спосіб їхнього творення.

§ 60

УСНІЙ ТВІР-ОПИС ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ ВРАЖЕНЬ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

Видами описів є всі, ОКРІМ

- А** портрета **Б** пейзажу **В** допису **Г** інтер'єру

2. Пригадайте особливості твору-опису приміщення.

Твір-опис — це словесне зображення основних ознак предмета, явища, людини чи тварини в усній або письмовій формі.

Опис приміщення (інтер'єр) передбачає поєднання місця та предмета, може бути створений у науковому чи художньому стилях.

Художній опис сприяє відтворенню певного ставлення до зображуваного приміщення та до людини, яка тут мешкає. Для тексту-опису характерне широке використання художніх засобів: епітетів, метафор, порівнянь тощо: *Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато! Білі стіни, біла стеля — неначе виткані з маминого полотна* (І. Цюпа).

3. Прочитайте тексти та визначте стилі мовлення.

I. Рекомендуємо використовувати обладнання загального призначення, відповідно до поданих стандартів і норм.

форма та розміри	<ul style="list-style-type: none"> • стільниця у формі трапеції, трикутника; • столи й парти мають бути одномісними; • стільниця повинна мати виріз із боку, ближнього до учня
вага	• не більше 4 кг для стільця та 10 кг для парти
колір	• неяскраві світлі теплі відтінки жовтого, зеленого, голубого та бежевого кольорів

II. Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака. Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований; вирізано, хто світлицю збудував і якого року. І лавки були хороші, липові, зі спинками, та ще й килимцями застелені. І стіл, і божник із вишитим рушником (За П. Кулішем).

- A.** Укажіть текст, у якому передано ставлення автора до описаного. Які деталі на це вказують?

- Б. У якому тексті-описі наявні художні засоби? Назвіть їх.
- Г. Зробіть висновок: чим відрізняється опис приміщення, написаний у художньому стилі, від наукового.

4. Ознайомтеся з порадами для батьків від інтер'єр-дизайнерів.

Кімната для підлітка-дівчини. Сучасні кімнати для підлітків-дівчат — це не обов'язково милі простори в рожевих тонах у стилі принцеси. Уступивши в підлітковий вік, дівчата часто змінюють уподобання та світогляд.

В оздобленні та декорі повинні переважати світлі відтінки, а саме: білі, пастельні, молочні або світло-сірі. Щоб не помилитися з декором, враховуйте хобі дочки.

Якщо вона займається малюванням чи танцями, захоплюється читанням або грою на музичних інструментах, це можна відобразити в оформленні модної кімнати для підлітків.

Кімната для підлітка-хлопця. Під час планування інтер'єру кімнати для підлітків-хлопців варто подбати про практичність і функціональність усіх предметів і меблів.

Прикрасити кімнату можна чимось пам'ятним і важливим саме для сина. Так, наприклад, декором можуть стати кубки й медалі, отримані на різних змаганнях, грамоти, музичні інструменти, постери з улюбленими персонажами фільмів чи комп'ютерних ігор, спортивний інвентар для шанувальників футболу, баскетболу або атлетики (*З інтернету*).

- А. Що вам сподобалося в порадах фахівців із дизайну?
 - Б. Поміркуйте, чи приваблює вас професія дизайнера інтер'єру. Чим ця професія відрізняється від декоратора й архітектора?
5. Підготуйте твір-опис приміщення в художньому стилі на одну з тем: «Наша класна кімната», «Моя кімната», «Улюблений спортивний зал» (*усно*). За потреби скористайтеся орієнтовним планом як алгоритмом дій.

Орієнтовний план

1. Призначення приміщення. Загальне враження.
 2. Розмір, форма, освітлення.
 3. Кольори оздоблення стін, шпалер, жалюзі.
 4. Меблі, їхнє розташування.
 5. Елементи хендмейду в облаштуванні (*якщо є*).
 6. Моє враження від приміщення.
6. Поцікавтеся під час уроку технологій, як змоделювати дизайн вашого майбутнього приміщення (квартири / будинку / кімнати). На що ви звернули б особливу увагу під час зонування інтер'єру?

§ 61

ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

1. Прочитайте загадку (текст зліва). Розгадайте її та виконайте завдання.

Він росте у чистім полі
На високих ніжках,
У зелених панчішках.
Квіточки блакитні,
Оченьки привітні.

Він росте у полі
На ніжках,
У панчішках.
Квіточки,
Оченьки.

- Назвіть у загадці слова, які вказують на ознаку кожного іменника.
- Які зі слів указують на ознаку за кольором і властивістю?
- Порівняйте тексти. Якою стала мова загадки без указівки на ознаку?

Прикметник — це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета або належність комусь і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чиє? чий?* Наприклад: *Червону руту не шукай ввечорами* (В. Івасюк). *Татові слова... Україна — це я* (Сучасна пісня).

Прикметник, узгоджуючи з іменником, змінюємо за родами, числами й відмінками: *січневий день, Андрієва валіза, лагідні очі*.

- Визначте прикметники та випишіть їх, згрупувавши за питаннями *який? чий?*

Україна, український, по-українському, українізувати; школа, шкільний, по-шкільному, шкільництво; Оксанка, Оксанчин, Оксанченко; зима, зимовий, зимно, зимувати; пес, песиків.

Прикметник може виражати ознаку за *розміром, кольором, матеріалом, смаком, відношенням до простору, часом, зовнішністю, внутрішньою властивістю, належністю: великий, зелений, джинсовий, кислий, степовий, ранній, огрядний, розумний, батьків*.

Прикметники уточнюють та увиразнюють мовлення. У ролі епітетів надають мові образності й емоційності: *Тихо пливе блакитними річками льон* (М. Коцюбинський).

У реченні найчастіше прикметник є означенням, рідше — іменним присудком.

- Прочитайте назви творів, що недавно вивчили. Визначте, які з них народні, а які — авторські. Перепишіть, заповнюючи, де треба, пропуски.

«Ой, у лузі ч..рвона калина похилилася», «Нова радіс..ть стала», «Добрий веч..р тобі, пане господарю!», «Кривий тан..ць», «Т..че вода в синє

море», «Тиша морс..ка», «Теплота родинного інтиму...», «Розвивайся ти, високий дубе...», «Ш..вченкова верба».

- А. Укажіть ознаку кожного прикметника за значенням, використавши систему кольорових позначок: розмір, колір, відношення до простору, час, зовнішність, внутрішня властивість, належність.
- Б. Підкресліть прикметники як члени речення.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Лише прикметники є в рядку

- А мінливий, дивно, ясний
- Б ароматний, новина, веселість
- В мудрий, ніжний, Шевченко
- Г духмяний, колосистий, Олексіїв

5. Знайдіть в інтернеті пісню «А льон цвіте...». Послухайте її та виконайте завдання.

- А. Які прикметники стали основою слів *синьо*, *синьоокі*, *почорніли*?
- Б. Складіть мініроздум на тему «Захист Батьківщини — це висока місія», використовуючи в ньому різні за ознакою прикметники.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

бувші учні
помісячна оплата
чуткий сон

Правильно

колишні учні
щомісячна оплата
сторожкій сон

7. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Вітер ловить срібних ластівок. 2. Сміється гроза блискотлива. 3. Бджола усміхнулася білій липі. 4. Польовою дорогою ідуть жита. 5. Сяють роси, і співає колосся. 6. Дощ спить у моїй комірці (Т. Мельничук).

- А. Перепишіть речення, підкресливши прикметники.
- Б. Як називають засіб виразності, що полягає в оживленні природи?

1. Прочитайте сполуки іменників із прикметниками та виконайте завдання.

Орлині крила — сповнений натхнення; **орлиний** ніс — схожий на дзьоб орла; **орлиний** дзьоб — ротова частина орла.

- А.** Поміркуйте, який із виділених прикметників означає якість предмета, який — відношення через подібність до іншого, який — належність комусь.
- Б.** Від якої частини мови залежить значення прикметника?

За значенням прикметники поділяють на три групи: якісні, відносні та присвійні.

Якісними називаємо прикметники, які виражають ознаку за якістю: *широкий лист, порожня ваза, солодкий сон.*

Відносні прикметники передають ознаку предмета через відношення до іншого предмета чи явища: *дощові краплі, сьогоднішній урок, лісова стежка.*

Присвійні прикметники означають належність предмета людині або тварині, наприклад: *батьків спінінг, лисячий хвіст.*

2. Прочитайте словосполучення та визначте, до якої групи за значенням належить кожний прикметник. Обґрунтуйте свою думку.

Січневий день, швидкий скейтборд, сліпий чоловік, білолице дівча, український прапор, Максимів байк, котячий корм, котяче мурчання.

Прикметники, ужиті в переносному значенні, можуть переходити з однієї групи в іншу: • якісний у відносний: *білий наряд — білий танець*; • відносний у якісний: *срібна сережка — срібний місяць*; • присвійний у якісний: *заячі вуха — заяча душа*; • присвійний у відносний: *орлиний дзьоб — орлиний ніс.*

3. Прочитайте речення, визначивши синтаксичну роль прикметників.

1. Місяць залив величезну кімнату олов'яним світлом (*М. Дочинець*).
2. Орлині крила чуєш за плечима... (*Леся Українка*). 3. Котились писанками ізгори ясні сонця у мамині долоні (*І. Калинець*). 4. Дикі гуси летять. Пролітає Івасик-Телесик. Всі мости ще кленові. Всі коні іще ворони (*Л. Костенко*).

- А.** Запишіть прикметники в три колонки за групами.
Б. Які прикметники перейшли з однієї групи в іншу?

4. Прочитайте топоніми. Визначте, від яких прикметників вони утворені.

Біла Церква, Вишневе, Золоте, Кам'янець-Подільський, Київ, Козача Лопань, Горішні Плавні, Жовті Води, Судова Вишня, Харків.

А. Перепишіть назви, виділивши прикметники кожної групи окремим кольором.

Б. «Лінгвістичне дослідження». Скориставшись поданим QR-кодом, випишіть топоніми прикметникового походження.

Об'єднайтеся в групи: 1-ша група випише топоніми від А до З; 2-га — від І до С; 3-тя група — від Т до Я.

Топонім — це власна географічна назва.

5. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність.

Група за значенням	Прикметники
1 якісні	А дідова мудрість, поетова книжка, Марків ноутбук
2 відносні	Б Даринчин комп'ютер, київські каштани, тихі зорі
3 присвійні	В водний скутер, учорашній урок, вишневий сік
	Г рожеві мрії, цікава презентація, сніжно-білий степ

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Ахіллесова п'ята — вразливе місце; *дамоклів меч* — постійна загроза; *сізіфова праця* — важка, але марна робота.

7. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Рідне слово

Ти постаєш в **ясній** обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана **материнська** мово!

Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь **пташиним** граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.

Д. Білоус

А. Перепишіть вірш, позначивши прикметники кожної групи окремим кольором.

Б. Визначте число, рід і відмінок виділених прикметників.

В. Напишіть лінгвістичну казку «Про дружбу прикметника з іменником».

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Запах розмарину такий приємний!
— А для мене приємніший трояндовий...
— Здається, лавандовий найприємніший. Це мій аромат!

А. Укажіть прикметники, за допомогою яких можна виявити ступінь квіткового запаху.

Б. Чим відрізняється будова цих прикметників?

Якісні прикметники утворюють ступені порівняння: вищий і найвищий. **Вищий ступінь** указує на те, що в певному предметі якості більше чи менше, ніж в іншому: *запах приємний* → *приємніший*.

Найвищий ступінь указує на те, що в певному предметі якості найбільше чи найменше: *запах приємніший* → *найприємніший*.

Творення ступенів порівняння якісних прикметників

Вищий ступінь

Проста форма

корінь чи основа прикметника + суфікси *-ш-*, *-іш-* (*широкий* → *ширший*, *яскравий* → *яскравіший*)

Складена форма

більш/менш + *початкова* форма прикметника (*більш широкий*, *менш яскравий*)

Найвищий ступінь

Проста форма

префікс *най-* (*що-*, *як-*) + форма *вищого* ступеня (*ширший* → *найширший*, *щонайширший*, *яскравіший* → *найяскравіший*)

Складена форма

1) *найбільш/найменш* + *початкова* форма прикметника (*найбільш широкий*, *найменш яскравий*);
2) форма *вищого* ступеня + *за всіх*, *від усіх*, *над усе* (*ширший за всіх*, *яскравіший над усе*)

2. Утворіть від поданих прикметників ланцюжки простої і складеної форм (усно).

Лагідний, веселий, жовтий.

Зауважте!

Слово *самий* не використовуємо при утворенні ступенів порівняння: *самий широкий* — *найширший*. Граматично неправильними також є форми *більш/менш ширший*, правильно: *більш/менш широкий*.

У деяких прикметниках при утворенні ступенів порівняння відбувається чергування приголосних (*низький* → *нижчий*, *високий* → *вищий*, *легкий* → *легший*) або зміна основи слова (*малий* → *менший*, *великий* → *більший*, *гарний* → *кращий*).

Не утворюють ступенів порівняння такі якісні прикметники:

- на позначення масті тварини: *бу́ланій, вороні́й, гніді́й, солóвий, му́рий*;
- на позначення кольору, утворені за кольоровою подібністю з іншими предметами: *вишневий, кремовий, малиновий, шоколадний*;
- на позначення абсолютної ознаки: *готовий, порожній, босий, кривий*;
- з певними префіксами та суфіксами: *предобрий, завеликий; ріднесенький, маленький; русявий, синюватий; загребущий, величезний*;
- які мають складну будову: *синьо-жовтий, золотогарячий*.

3. Випишіть прикметники, які можуть утворювати ступені порівняння.

Світлий, шоколадний, рябий, зелений, чорноокий, сліпий, відомий, безрезовий, дорогенький, голосний, височезний, глибокий, розумний.

4. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Чудовий світ, і вся земля свята, та (свята) — Україна наша (*Н. Сурпуненко*). 2. Земля — мов казка. (Гарне) сонця ніде нема (*В. Симоненко*). 3. Що ніч (темна), то день (видний) (*Нар. тв.*). 4. Коли йдеш удвох, дорога стає (коротка) (*Нар. тв.*). 5. Дівчата до весілля вишивали (гарні), (милі) рушники (*Т. Строкач*).

- A.** Перепишіть речення, утворивши від прикметників у дужках вищий або найвищий ступінь порівняння.
- B.** Позначте кольорами прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння.
- B.** Визначте число, рід і відмінок утворених прикметників (*письмово*).

5. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

- A** сміливий, німий
- B** складний, чалий
- B** рожевий, кавовий
- Г** мудрий, легкий

2. Правильно утворено ступені порівняння прикметників у рядку

- A** найбільший, дорогий від усіх
- B** новіший, більш твердіший
- B** тепліший, менш смачний
- Г** якнайтіхіший, самий легший

3. Неправильно утворено ступені порівняння прикметників у рядку

- А** найменш шкідливіший, глибочіший
- Б** стрункіший, найніжніший
- В** більш зелений, добріший над усе
- Г** найкращий, менш потужний

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

книжна шафа
творожна маса
чутка душа

Правильно

книжкова шафа
сиркова маса
вразлива душа

7. Перепишіть речення, уставивши на місці пропусків прикметники з довідки.

У садку лежав ... сніг. Якимові ноги глибоко поринали в сніг і залишали багато ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами ... сніг. ... голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлими гілочками, і, наче ..., не ворушилися від вітру. Аж ось здалеку ... хвоєю замаячила ялинка (За М. Коцюбинським).

Довідка. Глибокий, пухкий, чорний, мертвий, зелений.

А. Утворіть і запишіть від одного з прикметників усі можливі форми ступенів порівняння.

Б. Об'єднайтеся в чотири групи. Створіть мультимедійну презентацію опису пір року, використовуючи прикметники різних ступенів порівняння.

8. Відредагуйте допис семикласниці в групі класу (*письмово*) і виконайте завдання.

Дякую, друзі, за круте привітання! Це самий щасливий день мого життя! Більш кращого я й не чекала! Торт у формі гітари був супернайбомбезніший)) Ви мої найдорогіші!!! Емоції переповнюють!

- А.** З'ясуйте, яку тему на уроці української мови в 6 класі дівчина не засвоїла.
- Б.** Дайте пораду шестикласниці щодо усунення мовленнєвих помилок (*усно*).

II. Небо буває світлим та яскравим, темним і грізним, але завжди — синє. Часом його прикрашають рожеві чи білі хмарки, інколи обнімають барвисті веселки. Та й відтінків синього на небі не злічити.

3. Опрацюйте пам'ятку.

Пам'ятка «Як працювати над переказом»

1. Прочитайте вдумливо текст.
2. Визначте його тему й основну думку.
3. З'ясуйте значення маловідомих слів.
4. Визначте межі смислових частин тексту.
5. Складіть простий план.
6. Перекажіть опрацьований текст за планом.

4. Прочитайте текст. Визначте, які типи мовлення в ньому поєднано.

Коли цвіте гліцинія

Невеличка делегація з Нью-Йорка, що приїхала в Японію для подальшого розроблення спільного проєкту, розглядала величезне скляне приміщення одного з туристичних центрів.

— Не припиняю дивуватися японцям, — прошепотів вусатий літній чоловік Сарі, котра прикипіла захопленими очима до величезного фото гліциній.

— Що саме вас так дивує, містере Сміт? — не повертаючись до нього, поцікавилася дівчина.

— Відчуття, що вони завжди на крок попереду. До речі, ти вже побувала в парку Асікага?

— Ні, я вдруге в цій країні. Перше моє відрядження було до Токіо.

— Це найбільший парк гліциній у Японії! Приголомшливе видовище!

...Сара пішла до великих відчинених дверей, що вели до парку.

Краса! Дівчина на мить зупинилася, не в змозі відвести погляду від квітучого килима. Земний рай! Птахи, дзвінко виспівуючи, пурхали з гілки на гілку, солодкі пахоці паморочили голову, а яскраві кольори вводили в оману, змушуючи забути про відчуття реальності. Спокій та насолода... Повна гармонія як невід'ємна частина душі Сходу...

Забувши, навіщо сюди прийшла, гостя, не поспішаючи, попрямувала вздовж алеї (За У. Бойко).

В. Ван Гог. Зоряна ніч

А Я **Гліцинія** — популярна ліана в декоративному садівництві.

А. Виконайте завдання пам'ятки «Як працювати над переказом».

Б. Прочитайте текст удруге й докладно перекажіть за планом (усно).

5. Складіть за текстом «Коли цвіте гліцинія» шість тестових завдань для перевірки читання мовчки цього тексту. Здійсніть перевірку в класі.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. **Я**сне сонечко викотилося геть із-за гори (*Панас Мирний*). 2. Дивлюсь я на **я**снії зорі (*Леся Українка*). 3. Ой зійди, зійди, **я**сен місяцю (*Нар. тв.*).

А. Визначте, чим за будовою відрізняються виділені прикметники.

Б. Яка форма прикметника звична для вас?

В українській мові розрізняють повні та короткі прикметники.

Повні прикметники змінюємо за відмінками, родами та числами: *зеле-ний* → *зеленого, зелена, зелені*; *певний* → *певного, певна, певні*.

Короткі прикметники не змінюємо, тому вони не мають закінчення: *зелен, певен*.

2. Запишіть повні та короткі прикметники у дві колонки.

Сердитий, певен, справжній, винен, ясен, пізній, дрібен, степовий, по-вен, дешевий, варт, пташиний, готов, славен.

З других літер повних прикметників складіть назву тропи, який найчастіше утворюють прикметники в художньому мовленні.

Серед повних прикметників також розрізняють такі форми:

стягнена

*добра, добре, добрі;
літня, літнє, літні*

нестягнена

*добрая, добреє, добрії;
літняя, літнєє, літнії*

Короткі прикметники та нестягнені форми повних прикметників властиві усній народній творчості й поезії: *Шумить в кімнаті зелен гай* (О. Ющенко). *Зеленеє жито, зелене. Хорошії гості у мене* (Нар. тв.).

У сучасній українській мові в усіх стилях уживаємо повні стягнені прикметники: *Небо за її вікнами буде холодне й зелене* (С. Жадан). *Нинішній день на Тернопільщині буде холодний* (З інтернету).

3. Перепишіть речення, заповнивши, де потрібно, пропуски.

1. Прин..сла я вам літ..чко, ще й рожевую квіточ..ку (*Нар. тв.*). 2. Ой сивая та зозул..н..ка, щедрий веч..р, добрий веч..р, добрим людям на здоров..я! (*Нар. тв.*). 3. Р..ве та стогне Дніпр широкий, с..рдитий віт..р завива (*Т. Шевченко*). 4. Очі карії українят..ся (*В. Сосюра*).

А. Позначте різними кольорами прикметники стягненої і нестягненої форми.

Б. Визначте рід, число та відмінок одного прикметника (*на вибір*).

Зауважте!

Присвійні прикметники на *-ів, -ин, -їн* мають лише коротку форму: *учітелів, Миколин, Дар'їн*. Неправильними формами є *учителевий, Миколовий, Дар'їний*.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Форма прикметника	Прикметники
1 коротка форма	А веселий, вечірній, синій
2 повна стягнена	Б рожевії, карії, повнії
3 повна нестягнена	В чорнії, певні, зелен
	Г дрібен, весел, ясен

5. Перепишіть вірш і виконайте завдання.

Книги — морська глибина.
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

І. Франко

А. Визначте форму та синтаксичну роль прикметників.

Б. Складіть діалог на тему «Моя книжка-перлина», використавши прикметники різних ступенів порівняння.

Пёрли — перламутрові зерна молюсків; коштовна прикраса.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Зру́чний, близькі́й, корисни́й, на́скрі́зний, опто́вий.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Українця-хлібороба у фольклорі завжди зображали в образі пана. Він багатий, гордий і гарний. На дворі господаря — калинові й золоті мости. На ньому — сорочка, як лист, тоненька та, як біль, біленька. У хаті, на столі, лежать калачі з ярої пшениці. «Відчиняй, пане, ворота, бо йде твоя робота, несем тобі вінки з твоєї нивки — житнії, пшеничнії, щоб були величнії!» — так щедрою долею наділяв народ людину праці в піснях (За В. Жайворонком).

А. Перепишіть речення та виділіть різними кольорами прикметники стягненої і нестягненої форми.

Б. З виділених літер у прикметниках стягненої форми складіть продовження вислову українського письменника М. Чабанівського.

Щастя здобувають трудом і

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

дружна компанія

дружня підтримка

- А. Якою значущою частиною відрізняються виділені прикметники?
Б. Доберіть до кожного з них синонім.

Прикметники поділяють на дві групи — тверду та м'яку.

До *твердої групи* належать прикметники з основою на твердий приголосний: *білий, дружний, невмирущий, дрібен*.

До *м'якої групи* належать прикметники з основою на м'який приголосний: *синій, дружній, мужній*.

2. Запишіть прикметники у дві колонки: 1) твердої групи; 2) м'якої групи.

Поперечний, вечірній, Славомирів, гарячий, безкрай, здоров, зімний, Венерин, східний, короткошій, зімний, обідній, книжний, синій.

З третіх букв прикметників першої колонки складіть назву групи слів, подібних за звучанням, але різних за значенням.

Відмінювання прикметників

Тверда група

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н. в.	крутий	круте	крута	круті
Р. в.	крутого	крутого	крутої	крутих
Д. в.	крутому	крутому	крутій	крутим
Зн. в.	крутий (-ого)	круте	круту	круті (-их)
Ор. в.	крутим	крутим	крутою	крутими
М. в.	на/у крутому (-ім)	на/у крутому (-ім)	на/у крутій	на/у крутих

Зауважте!

Присвійні прикметники з деякими суфіксами відмінюємо за зразком твердої групи: *сiнів, Глiбiв, материн, Софiїн*.

Складні прикметники з другою частиною *-лиций* не належать до жодної групи, тому мають мішану систему відмінювання: *білолиций, білолицього, білолицьому, білолицим; білолицих*.

М'яка група

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н. в.	мужній	мужнє	мужня	мужні
Р. в.	мужнього	мужнього	мужньої	мужніх
Д. в.	мужньому	мужньому	мужній	мужнім
Зн. в.	мужній, мужнього	мужнє	мужню	мужні (-их)
Ор. в.	мужнім	мужнім	мужньою	мужніми
М. в.	на/у мужньому, мужнім	на/у мужньому, мужнім	на/у мужній	на/у мужніх

3. Провідмініайте подані словосполучення (усно).

Цікава книжка, синій шарфик, Катрусині вірші, круглолице дитя.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність.

Ознака прикметника	Словосполучення
1 якісний, м'яка група	А кмітливий Патрон
2 присвійний, тверда група	Б літні пригоди
3 якісний, тверда група	В малиновий джем
4 відносний, м'яка група	Г могутня нація
	Д доччин телефон

5. Розгадайте ребус і виконайте завдання.

1Д = Р

”

”

”

- А.** За QR-кодом ознайомтеся з послідовністю розбору прикметника як частини мови.
- Б.** Розберіть прикметник-відгадку як частину мови.

6. Запам'ятайте значення паронімічних прикметників.

Літній — який стосується польоту, літання. *Літний* — 1) який стосується літа; 2) немолодий.

7. Перепишіть текст, ставлячи прикметники у відповідну форму.

Були в нас в Україні (великий) воїни, були (великий) правителі, а ти став вище за всіх них, і сім'я (рідний) в тебе (найбільший). Ти-бо, Тарасе, учив нас не людей із цього світу зганяти, не городі й села опановувати — ти вчив нас правди (святий), (животворящий) (За П. Кулішем).

- Розберіть як частину мови два прикметники (на вибір).

§ 68–69

ДОКЛАДНИЙ
ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ
ТЕКСТУ, ЩО МІСТИТЬ
ОПИС ПРИРОДИ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

...Ніч стояла погідна, місячна, де-не-де білими сніговими вогниками перблискували зірки, але їх було мало, і світло їхнє здавалося сліпим у повені місячного сяйва. ...Поля вже спали, але й вони, залиті жовтою і водночас ледь-ледь голубуватою повінню, ніби всміхалися крізь сон (Є. Гуцало).

- А. До якого типу мовлення (розповідь, роздум, опис) належить цей текст?
- Б. Знайдіть слова, що відповідають на питання який? яка? яке? які?

В одному тексті можуть бути використані різні типи мовлення, зокрема розповідь та опис. Опис природи здебільшого буває частиною розповідного тексту. **Відомим** у такому описі є назви явищ чи предметів (*степ, сонце* тощо). **Новим** — ознаки цих явищ або предметів: *степ рівний, запашний; сонце зажурене, веселе*.

У такому тексті розповідь буде головним типом мовлення, а опис — допоміжним.

2. Відновіть текст, скориставшись довідкою. Запишіть.

Над луками, залитими ... повінню, холонув ... вечір, зануривши в мілкі прибережки ... полум'я хмар. Що ... за пагорби поринало сонце, то ... ставала заграва, вужчою — ... смуга у воді понад лозами (За Гр. Тютюнником).

Довідка. Квітневий, оранжевий, далекий, глибше, нижчий, вогнистий.

- А. Виділіть відоме синім кольором, а нове — жовтим.
- Б. Які засоби художньої виразності ви помітили в тексті?

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Експедиція отаборилася, і юні мандрівники почали готуватися до вечері. Узагалі, усі роботи були розподілені між учасниками походу. Розводити вогонь, і чистити картоплю, і носити воду мусили самі мандрівники.

Підживившись, почали кидати жеребок, кому з ким вартувати. Пилипові випало вартувати з Люсею.

— Я з нею не хочу, — наїжачився Пилип. — Я із Хо-мою хочу.

Учитель пильно поглянув на Пилипа, примружився:

— Ще побурчиш день-два, то непомітно й дідом станеш. На те ж і жеребок!

Ех і ніч була в цьому лісо-степу — темна-претемна! Над мороком зводилися небеса; їх

прикрашали зірки, безмежні, високі й незрозумілі. Морок чужого степу. Холодні й таємничі зірки сипнули жменю дрібненьких снігових порошків, але швидко Пилип заспокоївся. Після холодних і чужих зірок на небі він побачив зовсім не таємничого Явтуха, закутаного пільмою, а ще за секунду розгледів і Білана. Той лежав на горбочку, поклавши кошлату голову на витягнені лапи. Близькість собаки заспокоїла хлопця, і він, щоб набратися ще більшої бадьорості, підійшов до вовкодава й погладив його.

Люся, лукаво поглядаючи на Пилипа, почала збирати залишки палива та складати на пригасле вогнище. Спалахнув і побіг по стеблинках сухої трави вогник, швидко перебрався до нової порції палива, і незабаром яскраві язички весело замигтіли в пільмі. Узявши з кошика кілька картоплин, дівчина загорнула їх у жар.

Незабаром Пилип уже орудував щелепами, наминаючи гарячу картоплю (За І. Сенченком).

- А. Визначте типи мовлення, наявні в тексті. Який із них — головний, а який — допоміжний?
- Б. Знайдіть у тексті епітети й метафори. Яку роль вони відіграють?
- В. Прочитайте текст удруге. Самостійно складіть за ним простий план, запишіть.
- Г. Напишіть за планом докладний переказ.

Намина́ти (розм.) — їсти з апетитом.

4. Підготуйте усний опис улюбленої пейзажної картини відомого чи мало-відомого художника (сім-дев'ять речень).

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

преніжна малина
ароматна малина

солоденька малина
смачнюча малина

- А. Чим відрізняється будова прикметників кожного словосполучення?
Б. Визначте, яка морфема найактивніша у творенні прикметників.

Прикметники можна утворювати за допомогою **префіксів**: *прегарний, найвищий, передсвятковий, заширокий, антивоєнний, ультрамодний*. Найбільше прикметників утворено за допомогою **суфіксів**:

якісні: *величезний, чистенький, гіркуватий, стрункий, поживний* тощо;
відносні: *український, хлібний, вівсяний, дощовий, грушевий* тощо;
присвійні: *Олексина, Софїна, братів, орлиний, гусячий* тощо.

Деякі прикметники утворюють за допомогою **префіксально-суфіксального способу** (*прибережний, незламний, невпізнаний*) і **складання основ** (*життєдайний, чорнобровий, світло-рожевий*).

Окремі прикметники, утративши свої ознаки, переходять в іменники: *слухати колискову, доїхати до Лозової, старий сів*.

2. Укажіть прикметники, які перейшли в іменники. Визначте їхню синтаксичну роль. Перетворіть їх на прикметники (*усно*).

1. Сміливого куля боїться (*Нар. тв.*). 2. В учительській цокав на стіні годинник (*Ю. Збанацький*). 3. Вільний літає сам і дає іншим літати (*Т. Мельничук*).

Зауважте!

Під час утворення відносних прикметників за допомогою суфікса **-ськ-** деякі приголосні зазнають звукових змін.

г, з, ж + -ськ- = -зьк-

к, ц, ч + -ськ- = -цьк-

х, с, ш + -ськ- = -ськ-

Присвійні прикметники утворюємо від іменників на позначення осіб.

I відміна	-ин-, -їн-	<i>сестра — сестрин, Стефанія — Стефанїн</i>
II відміна	-ів (-ов-, -ев-), -їв (-ев-)	<i>син — сїнів — сїнова, Матвій — Матвїїв — Матвїєва</i>

Від іменників на позначення тварин утворюємо присвійні прикметники за допомогою певних суфіксів: *качачий, гусячий, голубиний, солов'їний*. Під час утворення присвійних прикметників за допомогою суфікса *-ин-* деякі приголосні зазнають звукових змін: *з* → *ж*: *Олег* → *ж* + *-ин-* = *Олежин*; *к* → *ч*: *Даринка* → *ч* + *-ин-* = *Даринчин*; *х* → *ш*: *Солоха* → *ш* + *-ин-* = *Солошин*.

3. Утворіть від іменників відносні прикметники та запишіть (за зразком).

Зразок. Прага + *-ськ-* = празький.

Козак, Белз, чех, Збараж, ткач, Калуш, стрілець, Полісся.

4. Утворіть і запишіть присвійні прикметники.

(Наум) голос, (Іринка) планшет, (Квітка) пісня, (дрімлюга) хвіст, (Арсеній) порада.

- А. З перших букв власних назв складіть ім'я грецької богині.
Б. Змоделюйте життєву ситуацію вживання утворених прикметників.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Мокій. Скажіть, Улю, *паляниця*!

Уля. Паляниця.

Мокій. Так! Раз *паляниця* у вас вийшла, це знак того, що скоро навчитеся мови.

Баронова-Козино. А що таке *паляниця*?

Мокій (*голосно*). Український білий хліб!

Баронова-Козино. А я і досі не знала.

Мокій. Отож і горе, що їсте, а не знаєте... (*За М. Кулішем*).

- А. Випишіть із тексту відносний прикметник, утворіть його словотвірний ланцюжок.
Б. Висловте думку про сучасне переосмислення слова *паляниця*.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

вірна думка
вірний спосіб
вірна відповідь

Правильно

слухна/правильна думка
надійний спосіб
правильна відповідь

7. Перепишіть текст вправи 5 і виконайте завдання.

- А. Утворіть від іменника *хліб* прикметник, складіть його словотвірний ланцюжок.
Б. Розберіть утворений прикметник як частину мови.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Будь ласка, грушовий сік, маленьку скляночку.
— Прóшу, ваш грушевий, маленька.

- А. Хто в діалозі припустився помилки у вимові прикметника?
Б. Чи можна покладатися лише на мовну інтуїцію?

Написання суфіксів відносних прикметників залежить від твірної основи та наголосу.

-ов-	-ев-	-єв-
Твірним є іменник твердої групи: <i>калина</i> → <i>каліновий</i> , <i>береза</i> → <i>березовий</i>	Твірними є іменники м'якої чи мішаної груп, якщо в прикметнику закінчення не наголошене: <i>вишня</i> → <i>вишнєвий</i> , <i>мережа</i> → <i>мережєвий</i>	Твірним є іменник на -й: <i>алюміній</i> → <i>алюмінієвий</i> , <i>кальцій</i> → <i>кальцієвий</i>
Твірними є іменники м'якої чи мішаної груп, якщо в прикметнику закінчення наголошене: <i>поле</i> → <i>польовий</i> , <i>дощ</i> → <i>дощовий</i>		Твірним є іменник із подовженим приголосним: <i>буття</i> → <i>буттєвий</i> , <i>насіння</i> → <i>насіннєвий</i>

Зауважте!

Паралельні суфікси пишемо залежно від наголосу: *грошовий* і *грошевий*, *життьовий* і *життєвий*.

букви **о, е (є)** у суфіксах **-ов-, -ев- (-єв-)**

2. Перепишіть прикметники у два стовпчики: 1-й — з **-ов-**; 2-й — з **-ев-**. Поясніть орфограми.

Слив..вий, яблун..вий, гай..вий, м'ятч..вий, овоч..вий, марш..вий.

Суфікс **-ичн-** пишемо після виділених в опорному реченні букв: «*Де ти з'їси цю чашу жиру?*»: *музичний*, *поетичний*. Після інших літер уживаємо **-ічн- (-їчн-)**: *епічний*, *героїчний*.

букви **и, і (ї)** у суфіксах **-ичн-, -ічн- (-їчн-)**

3. Перепишіть слова, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми.

Істор..чний, зоолог..чний, орфограф..чний, лог..чний, період..чний, омонім..чний, топонім..чний, лекс..чний, астроном..чний.

- Розберіть за будовою виділені прикметники.

 З перших букв прикметників із суфіксом **-ичн-** складіть завершення прислів'я «Рідна земля — мов колиска ...».

Деякі суфікси пишемо з м'яким знаком: *тоненький, білесенький, чис-тісінький, малюсінький, сільський, б'узький, ткацький.*

м'який знак у суфіксах прикметників

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Утворіть від іменників прикметники за допомогою суфіксів.

Іменники	Суфікси
1 яблуна	А -ов-
2 магній	Б -ичн-
3 динаміка	В -ичн-
4 край	Г -єв-
	Д -ев-

5. Змоделюйте прикметникове словосполучення (за зразком).

Зразок. Апельсин / мармелад — апельсиновий мармелад.

Липа / цвіт, Софія / голос, історія / довідка, овоч / салат, Микита / рюк-зак, ясен / гілка, Київ / вальс, щавель / кислота.

- Запишіть утворені прикметники, підкресливши орфограми.
- Складіть речення з одним словосполученням (на вибір).

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

бувші однокласники
важке положення
слідуюче питання

Правильно

колишні однокласники
скрутне становище
наступне питання

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми.

Край бе..межних рівнин, тихоплинних річок, найкращої у світі пш..-ниці та найсоло..ших кавунів. Ця з..мля під могутн..м со..нцем завжди щедро родила хліб і кавуни. Тому-то й села так названі: Баштанка, Пш..-ничне та станц..я Кавуни (*За О. Сизоненком*).

- Виділіть прикметники різними кольорами за способами творення.
- Підкресліть усі члени другого речення.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

Нескладний квест.
Квест не складний.

Квест не складний, а простий.
Зовсім не складний квест.

- А. Визначте, які з виділених прикметників виражають одне поняття, а які — заперечення.
- Б. Чи змінюється значення прикметника залежно від його написання?

Не з прикметниками пишемо

разом

- якщо прикметник із *не* означає одне поняття і до нього можна дібрати синонім без *не*: *нескладний, невисокий, небрудний*;
- якщо без *не* прикметника в мові не існує: *недбалий, невпинний, негайний*

окремо

- якщо прикметнику протиставлено інший прикметник: *квест не складний, а легкий*;
- якщо прикметники мають залежні слова *аж ніяк, далеко, зовсім*: *зовсім не складний квест*;
- якщо в реченні прикметник виконує роль присудка: *Квест не складний*.

не з прикметниками

2. Перепишіть сполуки з прикметниками, знімаючи ризик. Поясніть написання слів із *не*.

Не/вгамовний світ, голос не/чужий, а рідний, зовсім не/дивна пропозиція, не/чупарне кошеня, аж ніяк не/спокійний день, не/реальна подія, кімната не/охайна, не/весела усмішка.

3. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

— Чи є що з золота дорожче
на землі? —

У мудреця спитали якось люди.

Не довго думав мудрий чоловік:

— Дорожча дружба — є, була і буде!

— Тоді чому, — сказали, — сталь
міцна?

Міцніша над усе, це знає всяк і всюди.

Подумав трохи й відповів мудрець:

— Міцніша дружба — є, була і буде!

Йому сказали: — **Ураган страшний**. Усім смакує не полин, а мед.
 Корчує він дуби, несе руїну всюди. Мед люблять діти і **дорослі люди**.
 — Чи є сильніше що за ураган? Мед — найсолодший із земних дарів.
 — Сильніша дружба — є, була і буде! — Солодша дружба — є, була і буде!

М. Мітаров

- А.** Випишіть виділені сполуки, додавши до прикметника **не**. Поясніть написання.
- Б.** Доберіть до вірша заголовок, поясніть його.
- 4.** Виконайте завдання в тестовій формі.
Не треба писати окремо у варіанті

А не/широке озеро
Б не/дорогі корали

В історія не/магічна
Г не/величка річка

- 5.** Поедняйте частини прислів'їв, знімаючи ризик у прикметниках. Запишіть. Виконайте завдання.

Дружній череді	не/страшна робота.
Для доброго коня	а не/чужим речам.
Вір своїм очам,	верстви не/довгі.
Для нашого Федота	вовк не/страшний.

Верствá — давня назва міри довжини, що становила 1,06 км.

- А.** Підкресліть прикметники як члени речення.
- Б.** Прочитайте назву квітів, «заховану» в літерах виділеного прикметника.

- 6.** Перегляньте в інтернеті експрес-урок «Неочевидний переклад кольорів: брунатний, блаватний, смарагдовий» (автор О. Авраменко). Про які власне українські прикметники ви дізналися? Запишіть їх.

- 7.** Перепишіть вірш із вправи 3, виділяючи кольорами прикметники різних ступенів порівняння. Виконайте завдання.

- А.** Складіть речення з прикметником найвищого ступеня, додавши до нього **не**.
- Б.** Закодуйте будь-який прикметник із цього вірша в ребусі.

1. Прочитайте слова й словосполучення та виконайте завдання.

ціна + *н* → цінні почуття

жадати + *н* → жадана зустріч

- А. Як основа й суфікс впливають на написання *н* і *нн* у прикметниках?
Б. Визначте, чи залежить написання від творення прикметника.

Пишемо *нн* у таких прикметниках:

- утворених за допомогою

1) суфікса *-н-* від іменників з основою на *н* (збіг приголосних): *лимонний* ← *лимон* + *н*, *гостинний* ← *гостина* + *н*;

2) наголошених суфіксів *-енн-*, *-анн-* (*-янн-*), які вказують на найвищу міру ознаки: *височенний*, *несказанний*, *незрівняний*;

- у старослов'янiзмах: *благословенний*, *блаженний*, *священний*, *огненний*, *окаянний*, *стражденний*, а також *божественний*.

Зауважте!

У прикметниках із наголошеними суфіксами, які не мають збільшеної ознаки, пишемо *н*: *варенний*, *жаданний*, *олов'яний*.

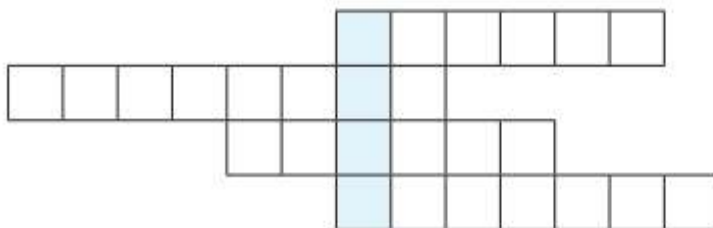
н і *нн* у прикметниках

2. Прокоментуйте написання прикметників.

Земля..ий, свяще..ий, греча..ий, недоторка..ий, зорян..ий, осі..ий, табу..ий.

- А. Розберіть виділені прикметники за будовою.
Б. Складіть і запишіть речення з одним прикметником (на вибір).

3. Розгадайте кросворд, утворивши за допомогою суфіксів *-н-* / *-янн-* прикметники від іменників *мова*, *весна*, *літо*, *осінь*.

- За відгадками у вертикальному рядку прочитайте назву податку, відомого ще із часів Русі-України.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Прочитайте речення (цифра в дужках позначає номер речення).

(1) Усе буюло, усе наливалося життєвою силою в цю благодат..у πόру ра..ього літа. (2) Земля ніби прагнула виявити свою нестрим..у щедрість, порадувати людей усім найкращим. (3) У садках білили хаті див..ої краси.

1. З **н** треба писати всі прикметники, ОКРІМ

А благодат..у **Б** ра..ього **В** нестрим..у **Г** див..ої

2. Виділене слово є

А іменником в Ор. в. **В** іменником у Р. в.
Б прикметником в Ор. в. **Г** прикметником у Д. в.

3. У третьому реченні всього прикметників

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

5. За QR-кодом прослухайте пісню та виконайте завдання.

А. Заповніть у зошиті «хмару» слів, виписавши з пісні прикметники. Один із них охарактеризуйте як частину мови.

Б. Створіть за відеорядом карпатських краєвидів твір-опис (*сім-дев'ять речень*), використавши прикметники з **нн**.

6. Запам'ятайте значення слів.

Нездійснений — який ніколи не можна здійснити (прикметник);

нездійснений — який ще не здійснився (дієприкметник).

7. Перепишіть речення, утворюючи від слів у дужках прикметники за допомогою суфіксів **-н-** / **-ен-** / **-єнн**.

1. Огні (ніколи не злічити), мов стрічки (огонь), до моря спускаються з міста (*Леся Українка*). 2. Подвір'я дрімає (сон) й порожне (*Олесь Гончар*). 3. (Пекти) яблука, посипані корицею, бузиновий квас, книші з ягодами (*М. Дочинець*). 4. Не в'януть переливи нив і (жнива) золоті покоси (*В. Перевишко*).

А. Зробіть звуко-буквений запис утвореного в третьому реченні слова.

Б. Підкресліть усі члени останнього речення.

Книш — кулінарний виріб із начинкою.

§ 74

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПРИРОДИ В ХУДОЖНЬО- МУ СТИЛІ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.
Зразком художнього стилю є речення

- А** Лілія — рід багаторічних цибулинних рослин родини лілійних.
- Б** У громаді на Полтавщині висадили 100 лілій як символ перемоги.
- В** Шановна Ліліє Олегівно, запрошуємо Вас на святкування Дня вчителя.
- Г** Ах, лілії! Ну просто дивовижні! Біленькі, чисті, радісно цвітуть...

2. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

I. Хоча море й пустельне, воно саме тому привертає до себе особливу увагу. Найменша мінливість водяного обширу чарує уяву тих, хто відчуває поезію моря. Онде гойдається на хвилях пучок морської трави, там морська водорість — саргасова гілка — лежить на воді хвилястим візерунком, а там пливе шматок дошки, розкриваючи широке поле для здогадів. Чого тут тільки немає! Перед цим безкраїм обширом багата уява не знає спину (*Ж. Верн*).

II. Пилип озирнувся навколо та вп'явся очима в лани молодої кукурудзи, що бігли кудись за обрій. Рівнота... Але ж хіба не може статися, що серед цього зеленого простору випнеться могутній гранітний кряж, битий морозами, розмитий заливами? Від цього видовища очі в Пилипа засяяли:

— Бачите, сама кукурудза й ондечки пшениця. У кукурудзи одна зелень, у пшениці інша — ніжніша. А коли б жито, то воно сизе. А ячмінь інакший: як придивитися, то неначе аж голубіє. А льон темний-претемний, поки зелений, а як зацвіте!.. (*За І. Сенченком*).

III. Зима зізим оком по стінах Карпат...

І дахи Карпат красують в сумному,
І смереки-снігурки, як сестри,
І я їм наче брат — темний гай,
Що загубився зérням між véрхів.
А під білим у смерék зелений наряд,
Зелений і вічний.
І таке-то все здорове, чисте й свіже,
Хоч води напийся.
Не світ — кінва золота.

Т. Мельничук

Зізий (діал.) — косий.

Кінва — велика дерев'яна посудина.

- А. Визначте в текстах ознаки художнього стилю.
- Б. Доведіть, що текст про море є описом, а текст про лани є розповіддю з елементами опису.
- В. Доберіть до кожного тексту заголовки.

3. Ознайомтеся з будовою твору-опису природи в художньому стилі.

Будова твору-опису природи

1. Вступ: інформація про явища й предмети, які будете описувати.
2. Основна частина: відоме (явища й предмети) і нове (ознаки).
3. Кінцівка: оцінка пейзажу та враження від нього.

Зауважте!

Створюючи опис картини, розмежуйте зображення переднього та заднього планів полотна.

4. Напишіть твір-опис місцевості на основі особистих вражень (за самостійно складеним планом) у художньому стилі.

5. Складіть твір-опис за картиною О. Шупляка «Купала» (із серії «Український космос»). Розгляньте фото картини під музичний супровід вальсу № 7 Ф. Шопена (за QR-кодом).

6. Прочитайте довідку про художника.

Олег Шупляк — сучасний український художник, член Національної спілки художників України (2000), заслужений художник України (2017). Широку популярність у світі здобула його серія картин-ілюзій «Двовзори». Відомими також є серії «Український космос», «Рідна земля», «Польоти над полями».

- А. Ознайомтеся з картинами О. Шупляка в інтернеті.
- Б. Доберіть до кількох картин художника поетичний супровід із вивчених у 6 класі віршів.

О. Шупляк. Купала

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Мені подобаються темно-червоні мальви. А тобі?
— А я обожнюю світло-рожеві... Вони дивовижні!
— Зверни увагу на ніжно-жовті. Справжні густолисті красуні!

- А. Визначте в діалозі прикметники, утворені за допомогою способу складання основ.
Б. Чи помітили ви принцип написання слів разом і з дефісом?

Складні прикметники пишемо

разом:

- утворені з підрядних словосполучень (між словами *не можна* поставити сполучник *і*): *ясноокий* (*ясні і очі*), *першокласник* (*перший і клас*), *хліборобський* (*хліб і робити*);
- утворені від складних іменників: *макроекономічний* (*макроекономіка*), *віцепрезидентський* (*віцепрезидент*);

з дефісом:

- утворені із сурядних словосполучень (між словами *можна* поставити сполучник *і*): *мовно-літературний* (*мовний і літературний*), *вишнево-яблучний* (*вишневий і яблучний*), *темно-русий* (*темний і русий*), *південно-східний* (*південний і східний*).

Винятки: *жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий;*

- з першою частиною *військово-*, *воєнно-*: *військово-морський, воєнно-політичний;*

Винятки: *військовозобов'язаний, військовополонений* (іменники).

- утворені повторенням того самого слова або спільнокореневих слів: *чистий-чистий, великий-превеликий.*

написання складних прикметників разом і з дефісом

2. Перепишіть прикметники, знявши ризик.

Українсько/польський — західно/український, червоно/чорний — червоно/гарячий, військово/зобов'язаний — військово/повітряний, біло/сніжний — сніжно/білий, загально/національний — мовно/національний, жовто/ротий — жовто/синій, синювато/блакитний — блакитно/окий, кисло/солодкий — кисло/молочний, кремово/жовтий — кремо/подібний.

З третіх букв першої частини прикметників на позначення кольору, написаних із дефісом, складіть назву міста.

3. Перепишіть текст, знімаючи риску й дужки. Підкресліть орфограми.

Письмо почалося з малюнка й отримало назву пікто/графічного (латин. *pictus* — *намальованийий* і грецьк. *grapho* — *пишу*). Малюнкові записи знайдено на територіях (С/с)таро/давнього (Є/є)гипту, у доісторичному (К/к)итаї.

Нині пікто/грами як основний вид письма ми не використовуємо. Проте існує чимало умовних знаків, які можна вважати своє/рідними пікто/грамами. Так, дорожні знаки повідомляють, що не/далеко розміщується заправка станція, телефон, мед/пункт. Сучасне (У/у)країнське письмо звуко/буквене (За О. Пономаревом).

А. Розберіть за будовою складні прикметники.

Б. Знайдіть піктограми в цьому підручнику й поясніть їхнє значення.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між умовою творення прикметників та їхніми компонентами.

Умова	Компоненти
1 прикметник + іменник	А хліб робити, картоплю саджати
2 прикметник + прикметник	Б чорні брови, висока якість
3 числівник + іменник	В рідко вживати, сам закоханий
4 іменник + дієслово	Г ясний і синій, північний і східний
	Д три поверхи, п'ять зірок

5. За QR-кодом прослухайте пісню та випишіть прикметники, створивши в зошиті «хмару» слів.

6. Запам'ятайте значення слів.

Чорнобривий, чорнобровий — який має чорні брови.

7. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски та знімаючи риску.

Пролісок — квітка ніжна, але с..мілива й не/терпляча. Крізь в..сняну сніго/льодову шкоринку пнет..ся цупкий паросток. С..огодні це біло/жовтуватий хвостик, завтра це біло/зелена гостріця. Ще за день брун..ка на кінці стрілоч..ки враз ро..квітає твердою білою каш..цею (За Ю. Смоличем).

1. Прочитайте прізвища та виконайте завдання.

Сивко Сивенький	Кривуля Кривуцький	Гордієнко Гордіїв
--------------------	-----------------------	----------------------

- А. Визначте, від яких прикметників походять прізвища.
Б. Які з прізвищ мають форму прикметника?

Українські прізвища прикметникової форми пишемо за загальними нормами чинного правопису: *Безсмертний, Підсадочний; Острозький, Здоровицький, Луб'янський, Мар'єнків, Островерхий, Скоробагатий* тощо.

Складні випадки написання прикметникових прізвищ

- Чергування *i-e* в родовому відмінку в суфіксі *-ів*: *Гудзів — Гудзева, Костів — Костева*;
- букви *и, ї* в суфіксах *-ишин, -їшин*: *Василишин* (син Васи́лихи), *Матвіїшин* (син Матві́йхи);
- закінчення *-им* в орудному відмінку прізвищ із суфіксом *-ин*: *Олексин — Олексиним, Ганущин — Ганущиним*;
- закінчення *-и* в прізвищах із суфіксами *-ов-, -ев- (-єв-), -ин-* у множині: *Литвінови, Андрієви*;
- закінчення *-і* в прізвищах на *-ий* у множині: *Залужні, Пахуці*;
- якщо прізвища подвійні, то пишемо з дефісом: *Смаль-Стоцький, Значко-Яворський*.

Зауважте!

Прізвища неукраїнського походження пишемо відповідно до українського правопису: *Белов, Юр'єв, Ковальов, Коробйов, Йолкін, Щокін, Каїров*.

2. Перепишіть прізвища, заповнюючи пропуски чи знімаючи риску.

Андрі..шин, Б..лан, Не/живий, Терлец..кий, Руданс..кий, Лис..нко, Осадч..й, Панч..шин, Омел..ч..шин, Добро/хліб, Наконеч..ний, Сиво/ус, Іванк..в, Мар..єнків.

- А. З'ясуйте, від яких слів утворено прізвища.
Б. Виділіть прикметникові прізвища кольором і поясніть орфограми.

З перших букв прізвищ прикметникової форми складіть термін на позначення людей.

3. Прочитайте текст, розгадуючи ребуси.

Козацькі прізвища

У козацьких реєстрах можна знайти прізвища Пушкар, Гармаш чи Хорунжий. Наших предків називали за походженням (Поліщук, Волошин), за зовнішністю (Чуб, Носань) чи за характером (Сич, Сорока). А є і «веселі»

прізвища, за які дякуємо козацькій фантазії: П=В ”ни

Затулівітер, „ „ ц=д , Оббіжисвіт, ” ”

Роздайбіда, Не , ”” , Тягнирядно, Г=К а=о

(З інтернету).

- А. Знайдіть у тексті прізвище прикметникової форми й поясніть його значення.
- Б. Визначте, будова якого прізвища відповідає схемі:

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між орфограмою та прикладами.

Орфограма	Приклади
1 уживання апострофа	А Злиден..ий, Коро..чин
2 и, ї в суфіксах	Б Водолаз..кий, Яблонс..кий
3 уживання м'якого знака	В Панч..шин, Грица..шин
4 написання префіксів	Г Кропив..янський, Лук..янівський
	Д Бе..печний, Бе..дітний

5. Об'єднавшись у три групи, доберіть імена й прикметникові прізвища трьом анімаційним героям.

6. Запам'ятайте питомі українські прізвища.

Кравцов, Панасов, Приймаков — це суто українські прізвища, оскільки утворені від українських слів *кравець, Панас, приймак*.

Прийма́к — чоловік, прийнятий жити в дім дружини.

7. Перепишіть текст вправи 3, розгадуючи ребуси. Виконайте завдання.

А. Підкресліть усі члени другого речення.

Б. Складіть лінгвістичне есе на тему «Як з'явилося моє прізвище?».

§ 77

ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

сім кольорів семиколірна дуга	третій колір потроїти яскравість
----------------------------------	-------------------------------------

- А. Визначте, які слова вказують на кількість чи порядок при лічбі.
Б. До яких частин мови належать інші слова?

Числівник — це самостійна частина мови, що означає число, кількість або порядок предметів при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрій?*: *два, кілька, четверо, сьомий, п'ятнадцять, тридцять один, мільярд*.

Числівники певних груп змінюємо за відмінками (*три, трьох, трьом, трьома, на трьох*); за родами (*третій, третя, третє*); за числами (*третій, треті*).

У реченні числівники бувають різними членами: *Дві верби схилилися до води. П'ять помножити на п'ять — двадцять п'ять. Діти нав'язали п'ять пучків калини. Артем зупинився на сотій сторінці роману. Софію Київську побудували в сімнадцятому столітті.*

Зауважте!

Не варто плутати числівники з іншими частинами мови, що вказують на число.

2. Випишіть числівники. Поясніть, за якими ознаками ви їх визначали.

Мільйон, подвійний, тисяча двадцять, сорок, двічі, тритомник, шостий, кілька, одиниця, дев'яносто сім, дюжина, вісімсот, натрое, сімнадцятий, стовідсотковий, троє, двадцять два.

3. Перепишіть текст, уставляючи, де потрібно, букви та виконайте завдання.

Ч..слівник *сорок* походить від імен..ика. Походжен...я цього ч..слівника можна пояснити так. У давні часи в..язка білячих шкурок кількіс..тю чо-

тири д..сятки була своєрідною «ход..ячою монетою». Її завжди тримали в мішку, який наз..вали *сорок*. Поступово назву мішка стали сприймати як ч..сло 40 (*За І. Вихованцем*).

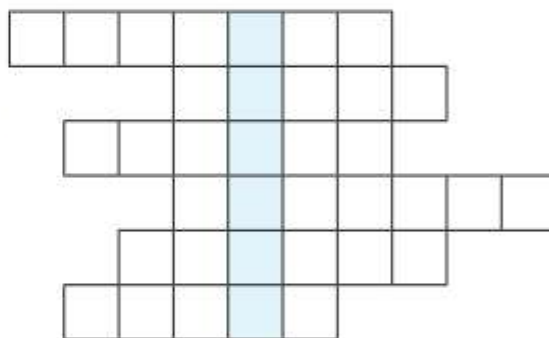
- А. Виділіть числівники кольором.
- Б. Доберіть до тексту заголовки, поясніть його.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між членами речення та числівниками.

Член речення	Речення
1 підмет	А За <i>кілька</i> кроків від нас кумкала жаба.
2 присудок	Б Як <i>пече</i> , то клади на <i>друге</i> плече.
3 означення	В Бровко розтулив <i>одне</i> око, глянув на муху.
4 додаток	Г <i>Сто тисяч</i> гривень — це потужна допомога.
	Д На контенті всього нас було <i>триста</i> .

5. Упишіть у комірки кросворда назви зображених рослин і плодів. Прочитайте закодоване слово.

- А. Визначте, до якої частини мови належить слово-відгадка. Чому?
- Б. Утворіть із ним речення. Запишіть.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дру́гий, одина́дцять, чотирна́дцять.

7. Перепишіть речення, уставляючи, де потрібно, букви та знімаючи риску.

1. Вантажна кабіна літака завдов..ки сорок три метри. 2. Фед..ко виб..рав книжки на с..вій смак і ковтав їх д..сятками (*В. Чемерис*). 3. Перед/остан..ій день зими (*К. Москалець*). 4. Не/май сто кіп у полі, а май друзів доволі (*Нар. тв.*). 5. Щас..тя й слово мають один вік (*І. Драч*).

- А. Позначте числівники кольором.
- Б. Поясніть значення виділеного фразеологізму. За потреби скористайтеся QR-кодом.

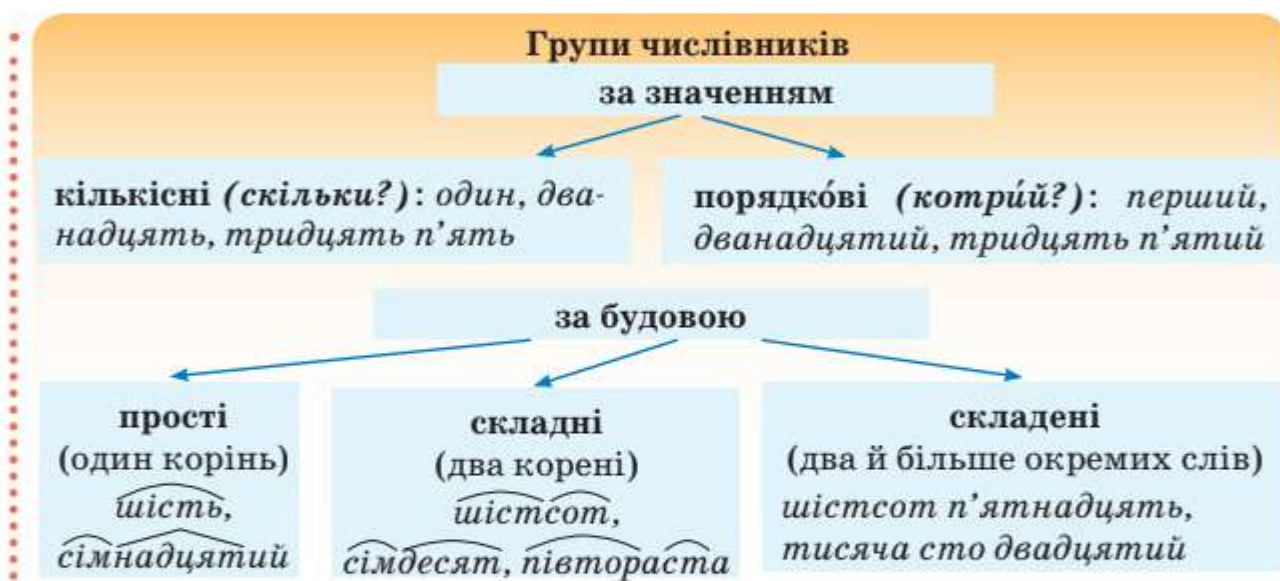
Копá — стіжок із шістдесяти снопів пшениці чи жита.

1. Прочитайте слова й словосполучення та виконайте завдання.

один → перше місце — золота медаль
два → друге місце — срібна медаль
три → третє місце — бронзова медаль

- А. Визначте, які числівники вказують на кількість, а які — на порядок при лічбі.
Б. Як відрізнити деякі числівники від прикметників?

Зауважте!

Щоб не плутати порядковий числівник (*котрій?*) із прикметником (*який?*), треба уважно ставити запитання до слова: *година (котре?) десята; день (який?) березневий.*

Кількісні числівники змінюємо лише за відмінками, окрім числівників *один, два, обидва*, які мають *рід* і *число*; *півтора* — *рід*; *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* — *число*: *одна, одні; півтори; тисячі.*

Порядкові числівники змінюємо за відмінками, родами та числами: *третій — третього, третя, треті.*

Складні числівники пишемо **разом**: *п'ятдесятий, сімсот.*

Складені числівники пишемо **окремо**: *сорок один, двісті п'ятдесят сьомий.*

2. Випишіть числівники з уривку, замінюючи числа словами.

Журналіст: Знаємо, що в нашої збірної 19 медалей. Чиє золото?

Тренер: Першу золоту медаль на Олімпіаді-2020 здобув Жан Беленюк.

Журналіст: Це вже друга його перемога на Олімпійських іграх?

Тренер: Так, у 2016 році в Ріо Жан став срібним призером.

А. Згрупуйте числівники за значенням: кількісні, порядкові (письмово).

Б. Визначте групи числівників за будовою. Надпишіть і поясніть.

3. Перепишіть речення, заповнюючи, де потрібно, пропуски.

1. Надвечір..я засвітило перші зорі, розіп..яло темно..синій оксамит (В. Перевисько). 2. Сімсот солов..ят на одній полиці с..дять (Нар. тв.).

3. І вже м..нула тридцять третя осін.. (А. Кузьменко). 4. В Олімпійс..ких іграх дві тисячі двадцять другого року взяли учас..ть сорок п..ять українс..ких атлетів (З інтернету).

А. Надпишіть відмінок, рід і число числівників.

Б. Розберіть виділені слова за будовою.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між групами числівників і прикладами.

Група числівників	Приклад
1 кількісний складний	А сімнадцятий день
2 порядковий простий	Б шістдесят учасників
3 кількісний простий	В п'ятиповерховий дім
4 порядковий складений	Г вісім скейтбордистів
	Д дев'яносто сьомий рік

5. Заплануйте похід у музей. Ознайомтеся з розкладом його роботи. Запишіть числа словами. Перекажіть отриману інформацію в класі та вдома.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Сороко́вий, порядко́вий, дробові́й.

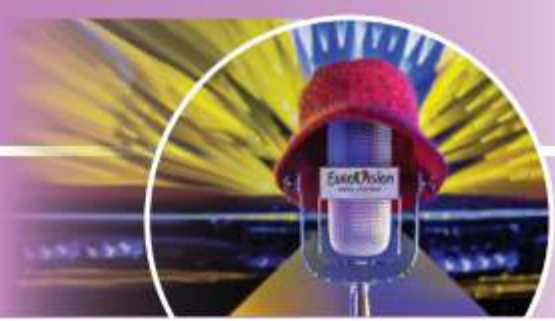

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски.

Сучасна с..стема рахуван..я є д..сятковою. За її основу взято спосіб рахуван..я на д..сяти пал..цях обох рук людини. Існувала й дев..яткова с..стема. Залишковим свідчен..ям цього є зачини народних казок. Пр..гадайте вислови: *у тридев'ятому царстві* (тобто у двадцять с..омому), *у тридесятому государстві ...*, *за тридев'ять земель ...*, *за тридесять земель* (За В. Горпиничем).

А. Виділіть різними кольорами сучасні й давні числівники. Які з них кількісні?

Б. Зберіть інформацію та підготуйте повідомлення про історію числівників.

1. Прочитайте уривок з інтерв'ю та виконайте завдання.

Журналіст: У чому успіх «Калуша», якому всього **півтора** року, а голосів на Євробаченні вже здобув **кілька сотень**?

Олег Псюк: У єдності! На сцені нас лише **шестеро** звичайних українців, але за лаштунками — **мільйони** непереможних.

- А.** Визначте значення виділених числівників: 1) ціле число; 2) частина від цілого; 3) кількість осіб як одне ціле; 4) без точної кількості.
- Б.** З якою частиною мови узгоджені всі числівники?

Розряди кількісних числівників

Цілі числа → кількість певних предметів: *п'ять, тридцять сім.*

Дробові → кількість частин від цілого: *п'ять цілих, півтора.*

Збірні → кількість предметів чи осіб у сукупності: *двоє, п'ятеро.*

Зауважте!

Кількісних числівників усього 35 одиниць, але, сполучуючи їх, можна утворювати інші: *тридцять і п'ять* → *тридцять п'ять*.

Неозначені числівники не називають точної кількості, а лише вказують на неї: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять, багато, небагато, мало, немало, чимало, стільки, скільки, ніскільки.*

Зауважте!

Слова **мало, багато** в сполученні з іменниками чи займенниками є неозначеними числівниками: мати (*що?*) *мало* уваги, *багато* знань; у сполученні з дієсловами є прислівниками: (*скільки?*) *мало* відпочивати, *багато* працювати.

2. Згрупуйте кількісні числівники за розрядами: цілі, дробові, збірні. Прокоментуйте.

Дві цілі й три десятих, п'ять, обоє, багато, двадцять один, півтори, кільканадцять, шістдесят сім, чотирнадцятеро, чотири п'яті, кількадесят, двійко, тринадцять.

З других букв цілих чисел складіть назву козацького символу.

3. Учень/учениця відповідає на запитання, інший/інша перетворює відповіді (які можна) на збірні числівники.

1. Скільки в підручнику сторінок? 2. Скільки тобі років? 3. Зі скількох книжок складається серія про Гаррі Поттера? 4. Яка завдовжки паличка Герміони Грейнджер?

- Дайте відповіді на запитання неозначеними числівниками.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. У реченні «Дві тисячі двадцять другого року на європейському конкурсі перемогла пісня "Стефанія" гурту "Калуш"» числівник є

А підметом **Б** означенням **В** додатком **Г** обставиною

2. Фразеологізм у значенні «дуже далекий родич» є у варіанті

А без сьомої клепки

В сьома вода на киселі

Б на сьомому небі

Г сім п'ятниць на тиждень

3. Установіть відповідність між числівниками та їхніми розрядами.

У (1) два відра вмістилося (2) півтора пакета ягід, з яких зваримо (3) обом студентам (4) по кілька банок варення.

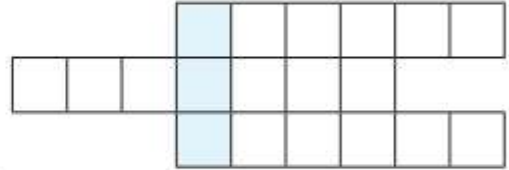
А ціле число

Б дробовий

В збірний

Г неозначений

5. Упишіть у комірки кросворда назви зображених ягід та овоча. Прочитайте числівник.

А. Утворіть від слова-відгадки можливі розряди числівників.

Б. Випишіть із підручника географії три-чотири речення з кількісними даними (чисельність населення, розміри території тощо). Поділіться інформацією.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Одно́го, сімдеся́т, котри́й.

7. Перепишіть задачу, замінюючи цифри словами.

До їдальні привезли 146 кг овочів: 6 ящиків помідорів і 8 ящиків огірків. Скільки кілограмів огірків було в кожному ящику, якщо помідорів у кожному — по 7,8 кг, а маси огірків у всіх ящиках однакові? (З підручника).

А. Виділіть кольором усі числівники. Визначте їхні розряди й надпишіть.

Б. Доберіть три-чотири прислів'я та приказки із числівниками. Запишіть.

1. Ознайомтеся із життєвою ситуацією та виконайте завдання.

Перед ефіром диктор радіо завагався у відмінюванні числівників: не знайти *п'ятдесяти* книжок чи *п'ятдесяти*; захоплюватися *семи* поетами чи *сімома*.

- Яка форма числівника, на ваш погляд, помилкова?
- Поміркуйте, представники яких професій сприяють грамотному мовленню нації.

Числівники *один, одна, одне (одно), одні* відмінюємо за зразком прикметника *новий*.

Зауважте!

Паралельні форми в родовому й орудному відмінках має числівник *одна*: *однієї/одної, однією/одною*.

Числівники *два, три, чотири*, а також *багато, кілька* відмінюємо за зразком числівника *два*: *двох, двом, два (двох), двома, (на/у) двох*.

Зауважте!

В орудному відмінку правильно *чотирма*, а не *чотирьома; багатьма*, а не *багатьома*.

Числівники від *п'яти* до *двадцяти, тридцять*, а також *кільканадцять* у непрямих відмінках мають паралельні форми, їх відмінюємо за поданим зразком.

Н. в.	п'ять	сім	вісім
Р. в.	п'яти (п'ятьох)	семи (сімох)	восьми (вісьмох)
Д. в.	п'яти (п'ятьом)	семи (сімом)	восьми (вісьмом)
Зн. в.	п'ять (п'ятьох)	сім (сімох)	вісім (вісьмох)
Ор. в.	п'ятьма (п'ятьома)	сьома (сімома)	вісьма (вісьмома)
М. в.	(на/у) п'яти (п'ятьох)	(на/у) семи (сімох)	(на/у) восьми (вісьмох)

- «Лінгвістичне дослідження».** Провідмініайте за зразком числівник *шість* (учнів). Яку особливість ви помітили щодо чергування голосних?

Зауважте!

У родовому, давальному та місцевому відмінках паралельні форми вживаємо тільки з назвами істот: *п'ятьох учнів, п'ятьом учням, (на/у) п'ятьох учнях*, **АЛЕ**: *п'яти м'ячів, п'яти м'ячам, (на/у) п'яти м'ячах*.

Числівники на позначення десятків *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* і числівник *кількадесят* відмінюємо за зразком *п'яти*, але лише другу частину.

Н. в.	п'ятдесят	сімдесят
Р. в.	п'ятдесяти (п'ятдесятьох)	сімдесяти (сімдесятьох)
Д. в.	п'ятдесяти (п'ятдесятьом)	сімдесяти (сімдесятьом)
Зн. в.	п'ятдесят (п'ятдесятьох)	сімдесят (сімдесятьох)
Ор. в.	п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)	сімдесятьма (сімдесятьома)
М. в.	(на/у) п'ятдесяти (п'ятдесятьох)	(на/у) сімдесяти (сімдесятьох)

Зауважте!

Форми складених числівників мають бути однотипними: *шістдесяти семи/шістдесятьох сімох*, а не *шістдесяти сімох/шістдесятьох семи*.

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, окрім називного та знахідного, мають закінчення *-а*.

Граматичної форми *дев'яностами* не існує.

У числівниках на позначення сотень від *двохсот* до *дев'ятисот* відмінюємо обидві частини.

Н. в.	триста	п'ятсот
Р. в.	трьохсот	п'ятисот
Д. в.	трьомстам	п'ятистам
Зн. в.	триста (трьохсот)	п'ятсот (п'ятисот)
Ор. в.	трьомастами	п'ятьмастами (п'ятьомастами)
М. в.	(на/у) трьохстах	(на/у) п'ятистах

Зауважте!

Числівник *чотиреста* відмінюємо за зразком числівника *триста*; числівники *шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* — за зразком числівника *п'ятсот*.

3. Випишіть із задачі числівники, ставлячи їх у правильну відмінкову форму.

Зі 156 жовтих, 234 білих і 390 червоних троянд склали букети. Яку найбільшу кількість однакових букетів можна скласти, якщо треба використати всі квіти?

🔑 З других букв числівників-десятків складіть епітет із поданого поетичного рядка.

І сонце ... з глибини небес сипнуло світанкову позолоту! (М. Боровко).

Числівник **тисяча** відмінюємо, як іменник жіночого роду.

Числівники **нуль, мільйон, мільярд** відмінюємо, як іменники чоловічого роду.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Правильно написано числівник у варіанті

- А тисячою
- Б одноєю
- В чотирьома
- Г сьома

2. Помилку у відмінковій формі числівника допущено в рядку

- А трьомстам семи
- Б сімдесятьом двом
- В ста восьмидесяти
- Г тридцятьох шістьох

3. Неправильно побудовано словосполучення в рядку

- А трьома книжками
- Б вираз із нульом
- В двохсот фоловерів
- Г дев'яноста роками

5. Знайдіть в інтернеті та прочитайте поезію Т. Шевченка «Ой, три шляхи широкії».

- А. Простежте, скільки разів ужито числівник. Запишіть із ним кілька фразеологізмів.
- Б. Прочитайте слова, у яких «заховані» числівники. Сформуйте зі слів-відгадок та «їхніх» числівників, де можна, словосполучення. Складіть із ними речення.

1. Р 1 а. 2. С 3 бок. 3. Мі 100. 4. Г 1 а. 5. Зов 7.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

шириною чотири метри
висотою пів сантиметра
довжиною сім міліметрів

Правильно

завширшки чотири метри
заввишки пів сантиметра
завдовжки сім міліметрів

7. Перепишіть текст, замінюючи цифри числівниками.

Незвичні квіти світу

Найрідкісніша квітка — мідлеміст червоний — існує всього у 2 екземплярах. Суцвіття найбільшої тропічної квітки із сімейства ароїдних завширшки від 1,5 метра до 2, а заввишки близько 3 метрів. Найбільш посухостійка — гіднора африканська. Її квітка завдовжки від 15 до 20 сантиметрів. Найсмердючіша — рафлезія. Ця чарівної краси рослина дивує 5–7 літрами води у квітковій чаші. Вага квіток сягає 6 кілограмів (За І. Глотовою).

- А. Визначте відмінок кожного числівника й надпишіть.
- Б. Перекажіть текст удома батькам чи друзям.

8. Перепишіть прислів'я та приказки, замінюючи цифри з дужок словами.

1. Багач! Його сусіда (4) волами оре. 2. Зв'язатися (1) шворкою. 3. У ліс їдуть, а на (3) одну сокиру беруть. 4. З (1) ягоди немає вигоди. 5. Ліпше (10) приятелів, ніж один ворог. 6. Усі за (1) й один за всіх. 7. Ледве від (7) відгавкалася. 8. У (4) стінах. 9. Ліпше свій гість, як чужих (6). 10. Між (2) дубами зав'язло теля зубами. 11. В (1) дудку грати. 12. Сім без (4) та три полетіло (Нар. тв.).

- А. Виділіть серед записаного з дужок одним кольором числівники, іншим — іменники. Обґрунтуйте свій вибір.
- Б. Надпишіть відмінок над кожним числівником.

Шворка — тонкий мотузок.

9. Дайте відповіді на запитання задачі числівниками. За бажанням виконайте задачу.

Запишіть, який час протягом доби ви витрачаєте на: 1) перебування в школі; 2) виконання домашнього завдання; 3) заняття улюбленою справою (спортом, танцями, музикою тощо); 4) сон; 5) інші справи. За цими показниками побудуйте кругову та стовпчасту діаграми.

- А. Провідмініайте числівники-відповіді.
- Б. Опишіть річку вашої місцевості, використовуючи числівники.

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

*сім восьмих /
восьмі* піци

*дві треті /
третіх* чайника

*півтора /
півтори* місяця

- A. Поміркуйте, який варіант числівника правильний.
B. У якій науці найбільше послуговуємося дробовими числами?

У *дробових числівниках* першу частину (чисельник) відмінюємо, як кількісний числівник, а другу (знаменник) — як порядковий. Із чисельниками *два, три, чотири* знаменник уживаємо в називному відмінку множини: *дві шості частини яблука*, а із чисельником *п'ять* і далі знаменник уживаємо в родовому відмінку множини: *п'ять третіх частин яблука*.

Відмінювання дробових числівників

Н. в.	дві шості яблука	п'ять третіх яблука
Р. в.	двох шостих яблука	п'яти третіх яблука
Д. в.	двом шостим яблука	п'яти третім яблука
Зн. в.	дві шості яблука	п'ять третіх яблука
Ор. в.	двома шостими яблука	п'ятьма третіми яблука
М. в.	(на/у) двох шостих яблука	(на/у) п'яти третіх яблука

Зауважте!

У словосполученнях на позначення мішаних чисел використовуємо сполучник *і*: *дві цілих і сім десятих гектара (2,7 га)*.

2. Запишіть за допомогою обчислень речення (за зразком).

Зразок. $2/4 - 1/2 = 0$. Від двох четвертих відняти одну другу дорівнює нулеві. $1/6 + 5/6 = 1$. До однієї шостої додати п'ять шостих дорівнює одній цілій.

1. $7/9 - 4/9 = 1/3$. 2. $5/8 + 2/4 = 1 \ 1/8$.

Числівник *півтора* вживаємо з іменниками чоловічого або середнього роду (*півтора дня, півтора яблука*); *півтори* — з іменниками жіночого роду (*півтори години*); *півтораста* — з іменниками будь-якого роду в множині (*півтораста аркуші/гривень/курчат*).

Зауважте!

Числівники *півтора, півтори, півтораста (150)* не відмінюємо.

3. Перепишіть речення, заповнюючи, де потрібно, пропуски та замінюючи дробові числа словами.

1. Кодац..кий острів має пр..близно 1,5 верстви завдов..ки й 100 сажнів завширшки. 2. **Вольфія** — наймен..ша квіткова рослина (від 0,5 до 0,8 міліметра). 3. Наймен..ший із ш..сти мат..риків — Австралія, площа якого становить 7631,5 тисяч.. квадратних кілометрів (*З інтернету*).

- А. Підкресліть члени першого речення.
- Б. Зробіть звуко-буквений запис виділених слів.

Верствá (верстá), сáжень — давні назви міри.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

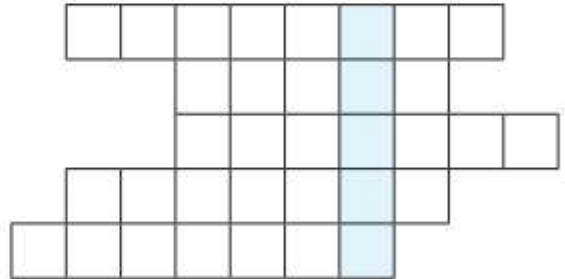
Неправильно утворено словосполучення в рядку

- А шість других
- Б дев'ять сотих
- В дві третіх
- Г сім п'ятих

5. Упишіть у комірки кросворда назви зображень. Прочитайте числівник.

- А. Утворіть зі словом-відгадкою спочатку першу частину дробового числівника, а потім другу. Складіть речення.
- Б. Розкажіть про відвідування піцерії з друзями, використовуючи дробові числівники.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дві треті міліме́тра, шість других кіломе́тра, два спідоме́тра, три бароме́тра.

7. Перепишіть задачу, замінюючи дробові числа словами.

Відомо, що для школярів найбільш раціональним є чотириразовий режим харчування. Перший сніданок становить $\frac{1}{4}$, другий сніданок — $\frac{3}{20}$, обід — $\frac{2}{5}$ і вечерея $\frac{1}{5}$ денного раціону. За цими показниками побудуйте кругову діаграму.

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

обидві мрії
десятеро винахідників

- A. Прокоментуйте, від числівників якого розряду утворено збірні.
B. Чи можуть бути подібні принципи відмінювання числівників цих розрядів?

Збірні числівники відмінюємо за зразком відповідних кількісних числівників (*двоє* ← *два*, *семеро* ← *сім*, *тридцятеро* ← *тридцять*). Збірні числівники **обидва, обидві, обоє** відмінюємо, як числівник **два**.

Відмінювання збірних числівників

Н. в.	двоє	обоє	трое	п'ятеро
Р. в.	двох	обох	трьох	п'ятьох
Д. в.	двом	обом	трьом	п'ятьом
Зн. в.	два (двох)	обоє (обох)	трое (трьох)	п'ятеро (п'ятьох)
Ор. в.	двома	обома	трьома	п'ятьма
М. в.	(на/у) двох	(на/в) обох	(на/у) трьох	(на/у) п'ятьох

Зауважте!

За допомогою суфікса **-еро** утворюємо збірні числівники від кількісних **4–19, 20, 30**: *четверо*, *одинадцятеро*, *двадцятеро*, *тридцятеро*.

2. Замініть цифри збірними числівниками, узгодьте їх з іменниками й запишіть.

5 (кошенята), 30 (лікар), 2 (вікно), 2 (хлоп'я), 3 (двері), 11 (ластів'ята), 7 (граблі).

Збірні числівники вживаємо з іменниками IV відміни (*семеро кошенят*), множинними (*п'ятеро окулярів*), чоловічого роду на позначення істот (*двоє учнів*), середнього роду на позначення неістот (*трое вікон*). З іменниками жіночого роду вживаємо лише збірний числівник **обидві**: *обидві дівчини*, *обидві ідеї*.

Зауважте!

Числівники **двоє–восьмеро** мають здрібніло-пестливі форми: *двійко*, *трійко*, *четвірко*, *п'ятірко*, *шестірко*, *семірко*, *восьмірко*.

3. Прочитайте речення, розкриваючи дужки. Поміркуйте, від яких числівників можна утворити основну (звичайну) форму збірних числівників, а від яких — здрібніло-пестливі форми.

1. У зоопарку на Київщині за **6** (рік) народилося **3** (жирафенята) (*З інтернету*). 2. У нашого Омелька невелика сімейка: Сидірко, та Нестірко, та (діти) **6** (*Нар. тв.*). 3. Лишалось в неї **5** (кури) (*В. Дрозд*). 4. У тебе (діти) так багато: раз **4** і раз **5**, а всіх разом **9** (*Нар. тв.*). 5. Долина нарцисів знаходиться за **4** (кілометр) від Хуста (*З довідника*).

- А.** Запишіть збірні числівники у дві колонки: 1-ша — основна форма; 2-га — здрібніло-пестлива форма.

Б. Підкресліть члени останнього речення.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

На місці пропусків у реченнях «*Агатангел Кримський знав більше (1) ... мов, написав понад (2) ... наукових праць. Хоч (3) ... його родинні гілки не були українськими, науковець присвятив усе життя відродженню української мови та культури*» мають бути числівники

- А** шестидесяти, п'ятсот, двоє
Б шістдесяти, п'ятьохсот, обое
В шістдесяти, п'ятсот, обидві
Г шістидесят, п'ятиста, дві

- 5.** Знайдіть в інтернеті та перегляньте анімаційний мультфільм «Козаки. Навколо світу. Австралія» і виконайте завдання.

- А.** Створіть за побаченим десять–дванадцять сполучень іменників зі збірними числівниками.
Б. Перекажіть сюжет мультфільму, використовуючи утворені словосполучення.

- 6.** Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Кований на всі чотири ноги — дуже досвідчений, бувалий; *намолати сім мішків гречаної вовни* — наговорити дурниць.

- 7.** Перепишіть текст, заповнюючи, де потрібно, пропуски та замінюючи цифри словами.

4–5 березня в Ки..ві відбудет..ся конкурс краси для представн..ків сил..ної статі котяч..х «Містер Мур». За зван..я найкрас..вішого джентл..мена змагатимут..ся коти 30 порід з українс..ких і європейс..ких ро..плідників. У програм..і виставки також конкурс «Золота молодь», під час якого юні обдаруван..я вусатих-смугастих змагатимут..ся в номінаціях кош..нят і юніорів. В обох конкурсах віз..муть участь бли..ько 200 котів (*З інтернету*).

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

п'ятий конкурс п'ятого конкурсу	п'ята година п'ятої години	п'яте квітня п'ятого квітня	п'яті ігри п'ятих ігор
------------------------------------	-------------------------------	--------------------------------	---------------------------

- А.** Визначте, від чого залежить відмінювання порядкового числівника.
Б. Змінювання якої частини мови нагадує порядковий числівник?

Порядкові числівники відмінюємо, як прикметники твердої групи. Лише числівник *третій* відмінюємо за зразком прикметників м'якої групи: *третья, третє, треті*. У складених порядкових числівниках відмінюємо тільки останнє слово.

Н. в. двісті тридцять восьмий
Р. в. двісті тридцять восьмого
Д. в. двісті тридцять восьмому
Зн. в. двісті тридцять восьмий/восьмого
Ор. в. двісті тридцять восьмим
М. в. (на/у) двісті тридцять восьмому

2. Утворіть словосполучення з порядковими числівниками. Провідмінійте їх.

1 дитинча, 2 відеоролик, 3 серія, 14 айфон, 35 хвилина, 166 школа, 546 підписник.

Пишемо **разом** складні порядкові числівники з певною другою частиною: *чотирьохсотий, трьохтисячний, п'ятимільйонний, двохмільярдний*. У таких числівниках перша частина, утворена від слів *два, три, чотири*, закінчується на *-ох-*: *двохтисячний, трьохмільйонний*. Складні порядкові числівники такого типу можуть мати більше двох частин: *стодвадцятисемитисячний*.

Пишемо з **дефісом** порядкові числівники, у яких перша частина написана цифрою: *5-й, 3-тисячний, 7-мільйонний*.

Зауважте!

Не варто плутати складні порядкові числівники (*чотирьохсотий, семитисячний*) і складні прикметники (*двохсотрічний, триповерховий*).

3. Випишіть із тексту порядкові числівники. Визначте рід, число та відмінок.

Ігри нескорених

Задум про проведення міжнародних спортивних змагань у параолімпійському стилі з'явився в принца Гаррі 6 березня 2014 року. За підтримки

мера Лондона Бориса Джонсона перші Ігри нескорених відбулися 10–14 вересня того ж року. У них узяло участь близько 300 учасників із 13 країн. У 2017 році до змагань долучилася українська збірна, яка виборола 16 медалей: по 5 золотих і срібних і 6 бронзових. «Я господар своєї долі. Я капітан своєї душі» — таке гасло учасників змагань (*З інтернету*).

- А.** Підкресліть члени другого речення.
- Б.** Складіть і розіграйте діалог, використовуючи числівники, про свою участь у конкурсах чи змаганнях.
- 4.** Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність між ознаками порядкових числівників і прикладами.

Ознаки числівників	Приклад
1 ж. р., одн., Н. в.	А сорок третьої медалі
2 ч. р., одн., Ор. в.	Б на десятих змаганнях
3 мн., М. в.	В п'ятдесятирічний ювілей
4 ж. р., одн., Р. в.	Г трьохмільйонна діаспора
	Д двохтисячним роком

- 5.** За QR-кодом прослухайте пісню за баладою «Тополя» Т. Шевченка, яку вивчатимете в 7 класі. Виконайте завдання.

- А.** Випишіть порядковий числівник, який ви почули. Провідмініяйте його.

- Б.** Укладіть список дат народження учасників/учасниць своєї групи для реєстрації в інстаграмі. Утворіть речення із цими датами.

- 6.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

біля трьох кілометрів
сім метрів у секунду

Правильно

близько трьох кілометрів
сім метрів за секунду

- 7.** Перепишіть речення, заповнюючи, де треба, пропуски та виконайте завдання.

Я са..жаю на білому аркуші калину,
що в лузі синім ц..вітом проц..вітає:
поки перший р..ядок дописую —
на другому рядку калина вже в..ростає

В. Голобородько

- А.** Виділіть кольором порядкові числівники. Визначте рід, число та відмінок.

- Б.** Підготуйте розповідь на тему «Мій родовід», використовуючи порядкові числівники.

§ 85

АУДІЮВАННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ЧИСЛІВНИКИ

1. Пригадайте, що таке аудіювання.

Аудіювання — це один із видів мовленнєвої діяльності, під час якого відбувається процес одночасного сприйняття на слух і розуміння людського мовлення; є основою спілкування.

2. З допомогою вчителя/вчительки ознайомтеся з деякими вимогами навчальної програми до аудіювання в 6 класі.

3. Підготуйтеся до аудіювання та фронтальної перевірки.

А. Прочитайте по черзі одне одному подані мінітексти.

I. Перші фентезі Джоан Роулінг написала ще в школі. У свої 18 почала подорожувати, згодом створила сім'ю. Через три роки, на жаль, шлюб було розірвано. Порятунком стало написання книжки. Результат — видання 8 книжок про Гаррі Поттера, що принесло Джоан статки в понад 1 млрд доларів. Якби у важкі часи письменниця зневірилася, то мільйони підлітків так і не познайомилися б з улюбленим персонажем (*З інтернету*).

II. Найпопулярніший у світі месенджер «WhatsApp» створив Ян Кум і продав його мережі «Facebook» за 19 млрд доларів. Ян виріс в Україні. У 16 років переїхав до США. Сім'я жила вкрай бідно. Яну вдалося влаштуватися в компанію «Yahoo», де за 9 років він став провідним інженером. Потім два роки працював над створенням власного додатка. Кумове відкриття швидко стало популярним серед мільйонів користувачів (*З інтернету*).

Б. Виконайте завдання в тестовій формі відповідно до прочитаних текстів.

I. 1. Джоан Роулінг досягнула успіху завдяки

А силі характеру

В постійному навчанню

Б звичайній удачі

Г високій посаді

2. У тексті наявні кількісні числівники на позначення чисел

А збірних

Б неозначених

В дробових

Г цілих

II. 1. Власний месенджер Ян продав

А інстаграму

Б телеграму

В фейсбуку

Г твіттеру

2. На створення додатка «WhatsApp» Кум витратив

А один рік

В кілька місяців

Б два роки

Г 16 місяців

4. Прослухайте за QR-кодом текст публіцистичного стилю на тему «Історія українських “Козаків”» і виконайте завдання в тестовій формі.

1. Володимир Дахно у створенні мультсеріалу «Як козаки ...» був

А художником	В звукорежисером
Б режисером	Г продюсером
2. Прототипами образів трьох козаків стали персонажі

А Александра Дюма	В Джоан Роулінг
Б Антуана де Сент-Екзюпері	Г Елеонор Портер
3. Козаків — народних улюбленців — звати

А Бик, Грай, Око	В Бик, Співай, Око
Б Бик, Грай, Ніс	Г Тур, Грай, Око
4. Мультфільм «Як козаки у футбол грали» напрозорчив команді «Динамо» (Київ)

А перемогу	Б поразку	В нічию	Г фіаско
-------------------	------------------	----------------	-----------------
5. Володимир Дахно мріяв створити серію

А «Як козаки змія збороли»	Б «Як козаки на Місяць літали»	В «Як козаки на Олімпійських іграх перемогли»	Г «Як козаки в тридев'яте царство ходили»
-----------------------------------	---------------------------------------	--	--
6. Про життя видатного мультиплікатора створили

А мультфільм	Б кінофільм	В книжку	Г картину
---------------------	--------------------	-----------------	------------------
7. Створення серіалу відновлено в

А 2016 році	Б 2020 році	В 2021 році	Г 2022 році
--------------------	--------------------	--------------------	--------------------
8. Серіал «Козаки. Футбол» складається з ... серій по ... хвилини

А 26-ти, дві	Б 25-ти, дві	В 26-ти, три	Г 25-ти, три
---------------------	---------------------	---------------------	---------------------
9. У тексті найбільше вжито числівників на позначення

А відсотків	Б років	В кількості козаків	Г кількості серій
--------------------	----------------	----------------------------	--------------------------
10. Сполука *кипить робота* є

А порівнянням	Б гіперболою	В епітетом	Г метафорою
----------------------	---------------------	-------------------	--------------------
11. Автор у статті

А повідомляє	Б закликає	В описує	Г засуджує
---------------------	-------------------	-----------------	-------------------
12. Основну думку тексту найвлучніше передає твердження

А Усі улюблені мультфільми треба модернізувати.	Б Велику справу має виконувати великий колектив.	В Справу, що пройнята любов'ю, продовжать інші.	Г Без гумору й однодумців достойного не створиш.
--	---	--	---

1. Прочитайте числівники та виконайте завдання.

п'ять + десять → п'ятдесят, **АЛЕ** п'ятдесятьма
шість + десять → шістдесят, **АЛЕ** шістдесятьох

- А. Які числівники зберігають м'який знак, а які — утрачують?
- Б. Поміркуйте, чи залежить уживання м'якого знака від відмінкової форми числівника.

М'який знак у числівниках пишемо

- у кінці простих числівників: *п'ять, десять*;
- у кінці складних числівників із суфіксом *-надцять* і коренем *-дцять*: *дванадцять, тридцять*;
- перед закінченням у непрямих відмінках: *дев'ятьма, сімдесятьох*.

М'який знак не пишемо на межі основ складних числівників: п'ятсот, шістдесят.

Зауважте!

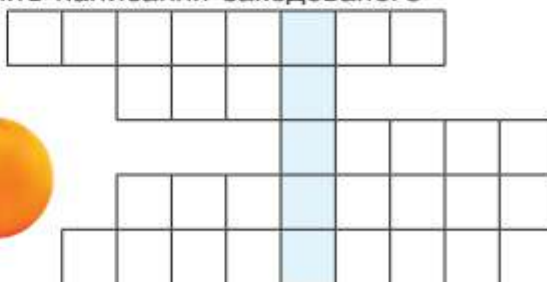
В орудному відмінку числівник *чотири* пишемо без м'якого знака — *чотирма*.

м'який знак у числівниках

2. Перепишіть числівники, уставляючи, де треба, м'який знак.

Сім..надцят..ма, дев'ят.. , стонадцят.. , вісім..десят..ом, дев'ят..сот, п'ят.. , тридцят..ма, п'ят..десят.. , кільканадцят.. , чотир..ма, п'ят..мас-тами, двадцят.. .

- А. Розгадайте малюнковий кросворд. Поясніть написання закодованого слова.
- Б. Зробіть звуко-буквений запис слова-відгадки.

Розбір числівника як частини мови

Послідовність розбору

- 1. Частина мови.
- 3. Група за значенням.
- 2. Початкова форма (Н. в.).
- 4. Розряд за значенням.

5. Група за будовою.

7. Рід, число (якщо є).

6. Відмінок.

8. Синтаксична роль.

*Зразок письмового розбору*За двома зайцями поженешся — жодного не спіймаєш (*Нар. тв.*).*Двома* — числ., поч. форма два, кільк., ціле число, прост., Ор. в., додаток.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Корисні ласощі

Сухофрукти — дуже смачний і корисний продукт. Калорійність і кількісний показник цукру на 100 г у сухих фруктах різні. Наприклад, у куразі місткість цукру — 72,1 г, калорійність — 215,6 ккал. Яблука сушені мають 61,9 г цукру, а їхня калорійність становить 230,9 ккал, у груші сушеній цукру — 63,2 г і 250,1 ккал, в інжирі — 77,8 г цукру та 256,8 ккал.

Сушені яблука, зокрема, рекомендовано вживати не більше 30–50 г на добу (*З інтернету*).

А. Замініть цифри словами. Запишіть їх. Поясніть вивчену орфограму.

Б. Розберіть кілька числівників як частину мови.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між умовою вживання м'якого знака та прикладами числівників.

<i>Умова</i>	<i>Приклад</i>
1 у кінці складних числівників	А двадцять, тридцять
2 перед закінченням в <i>Ор. в.</i>	Б п'ятсот, чотирма
3 у кінці простих числівників	В шість, дев'ять
	Г п'ятьма, багатьма

5. Знайдіть в інтернеті поради дієтолога щодо харчування.

А. Випишіть із тексту числівники, поясніть їхнє написання.

Б. Зробіть замовлення горіхового міксу (склад: волоський горіх, фундук, кеш'ю, мигдаль, фісташки, арахіс тощо), указавши обсяг товару, ціну, адресу, телефонний номер замовника, бажану дату доставлення.

6. Запам'ятайте звуковий запис слів.

Шістдесят [ш'ізде"с'át], п'ятдесят [п'яд:е"с'át].

7. На основі вправи 3 складіть п'ять–сім словосполучень із числівниками. Розберіть три числівники як частину мови.

1. Прочитайте словосполучення та дайте відповіді на запитання.

два пластуна́/пластуні́	три пра́пора/пра́пори	п'ять кúрені/кúрені́в
-------------------------	-----------------------	-----------------------

- А. Який варіант узгодження числівника з іменником для вас звичний?
 Б. Якщо осіб/предметів кілька, тоді іменник логічно вживати в однині чи множині?

Із числівниками **два, три, чотири** іменники вживаємо в називному відмінку множини: *два волонте́ри, три виховникі́, чотири скарбники́.*

Зауважте!

Іменники із суфіксом **-ин**, що зникає в множині, уживаємо у формі родового відмінка множини: *два кия́нина, три громадя́нина.*

Із числівниками **п'ять–двадцять** і **тридцять** іменники вживаємо в родовому відмінку множини: *сім волонте́рів, шістнадцять виховникі́в, тридцять скарбникі́в.*

У поєднанні зі складеними числівниками іменник узгоджуємо з останнім словом: *двадцять два волонте́ри, тридцять вісім скарбникі́в.*

У сполученні числівників зі словами *половина, третина, чверть* іменник узгоджуємо із числівником: *два з половиною аркуші́, чотири з третиною кілограми́, дев'ять із чвертю відсоткі́в.*

 половина *два з половиною аркуші́*

 третина *чотири з третиною кілограми́*

 чверть *дев'ять із чвертю відсоткі́в*

2. Поставте іменники в потрібному відмінку. Запишіть.

2 (львів'янин), 7 (фанат), 1 (цеглина), 4 (дівчина), 19 із половиною (кілометр), 12 (лелека), 3 (вишкіл), 2 (учень), 4 (містянин), 7 із чвертю (година), 10 (маківнік).

3. Виправте помилки в реченнях (усно). Прокоментуйте.

1. Сім раз відмірай, а один разів відріж. 2. П'ять день не робимо, а два відпочиваємо (*Нар. тв.*). 3. Минуло кілька день (*Вс. Нестайко*). 4. Вартість райдувної троянди стартує від двадцяти долара (*З інтернету*).

5. Десять раз поспіль обирали запорожці Сірка отаманом (М. Слабошпицький).

- А.** Виконайте розбір виділеного числівника як частини мови (письмово).
Б. Визначте, до яких груп за значенням належать усі числівники (усно).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Помилково узгоджено числівник з іменником у рядку

- А** два шестикласника
Б п'ять із чвертю тонн
В дев'ять кавунів
Г три харків'янина

2. Правильно узгоджено числівник з іменником у рядку

- А** дванадцять вовки
Б три чорнобривців
В чотири дніпрянина
Г сім комп'ютери

3. Помилково узгоджено числівник з іменником у всіх рядках, ОКРІМ

- А** два вірменини
Б тридцять апельсини
В п'ятдесят три лимони
Г вісімнадцять пластуни

5. Проект «Школа майбутнього». Створіть мультимедійну презентацію з елементами опису приміщення, використовуючи числівники, зокрема в родовому відмінку, для позначення кількості поверхів, класних кімнат, технічних засобів тощо.

6. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дві треті тóрта, півтора цéнтнера.

7. Перепишіть вправу 3, виправляючи помилки в реченнях.

- Підкресліть члени останнього речення.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Олена: Максе, летімо сьогодні на квідич. Наші грають.
Максим: Чудово, Олено! З радістю! На котру зліт?
Олена: Початок о пів на другу, тому виліт за чверть.
Максим: За чверть — це коли?

- А. Чому Максим не зрозумів Олену?
 Б. Назвіть, скільки хвилин становить чверть від години.

На позначення *годин* використовуємо порядкові числівники, на позначення *хвилин* — кількісні.

Запам'ятайте прийменники на позначення часу:

о, за, на, по, до, об, близько

Котра година?

за п'ятнадцять
дванадцята,
п'ятнадцять
до дванадцятої

рівно дванадцята,
о дванадцятій

дванадцята
п'ятнадцять,
п'ятнадцять
по дванадцятій

дванадцята
тридцять,
о пів
на дванадцятю

В українській мові на позначення годин не вживаємо прийменники *у, в, без, після, біля, коло*: *прийду без п'яти шість* — *прийду за п'ять шоста*, *прийду біля шостої* — *прийду близько шостої*.

Зауважте!

Словом *чверть* можна позначати 15 хвилин: *чверть на дванадцятю* (11:15), *чверть по дванадцятій* (12:15); *за чверть дванадцята*, *чверть до дванадцятої* (11:45).

2. Прочитайте розклад вихідного, правильно позначаючи час.

Розклад мого вихідного:

9:00–10:05 — політ на Місяць;

10:15–11:30 — війна з лінню;

11:45–12:00 — зустріч із Гаррі Поттером;

13:30–16:20 — східни кўреня пластунів.

Зауважте!

Назви місяців на позначення дат уживаємо *в родовому відмінку однини*: *третє лютого, з двадцять четвертим серпня*.

3. Відредагуйте речення. Запишіть.

Ходімо, бо вже дев'ять годин. Почнемо онлайн-урок у дванадцять двадцять. Скільки зараз годин? Зустрінемося на концерті Христини Соловій без п'ятнадцяти три. За десять до сьомої на репетиції ще нікого не було.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

З'ясуйте, якою частиною мови є позначене цифрою слово.

(1)Другий день після (2)неділі (3)вважали освяченим (4)народною символікою удачі.

А іменник

Б прикметник

В числівник

Г дієслово

5. Об'єднавшись у групи, змоделюйте життєву ситуацію.

I. Ви знайшли песика й хочете віддати хазяїну. Складіть допис для розміщення в соцмережі з використанням указанного фото та числівників на позначення дат і часу.

II. Ви вже знаєте, хто хазяїн знайденого вами песика, тепер треба домовитися про зустріч, щоб повернути знайду. Складіть допис у будь-який месенджер із використанням числівників на позначення дат і часу.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

з Першим вересням
десяте люте

Правильно

з Першим вересня
десяте лютого

7. Випишіть із тексту числівники на позначення часу.

Зáмок на горі

Якщо хочете побувати в **казці** — відвідайте ляльковий театр, розташований у Хрещатому парку, на вулиці Грушевського, 1-а. Екстер'єр нагадує зáмок із мультфільмів Діснея, хоча й охороняє його Котигорошко, що **перемагає** злого змія. Розклад роботи: каси працюють у вівторок–четвер, з 10:00 до 18:00; у **п'ятницю** — з 11:00 до 19:15; у суботу, неділю та святкові дні — з 10:00 до 17:30; обідня перерва — з 13:30 до 14:00; понеділок — вихідний.

А. Зробіть фонетичний запис виділених слів.

Б. Створіть план літньої подорожі родини Україною.

Екстер'єр — це зовнішнє обрамлення будівлі.

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

Скільки доброти було в обличчі!.. (М. Рильський).
Ходить полем мій кінь вороненький... (М. Вінграновський).
Життєвий рай за будні я сприймала (В. Перевішко).

- А. З'ясуйте, у якому реченні виділене слово можна замінити іменником, у якому — прикметником, у якому — числівником.
- Б. Завершіть висновок: «Слово, яке замінює іменну частину мови, називаємо...»

Займє́нник — це самостійна частина мови, яка вказує на особу, предмет, ознаку або кількість, але не називає їх, відповідає на питання *хто? що? який? чий? котрій? скільки?* Наприклад: *я, хто, що-небудь* (особа, предмет); *який, мій, кожний* (озна́ка); *котрій, скільки, стільки* (кількість).

Займенники змінюємо за відмінками, деякі — за родами та числами.

У реченні займенник найчастіше виконує роль підмета, додатка чи означення: *Я все розкажу тобі своїми словами* (О. Довженко); рідше — іменного присудка: *Далека нам путь, але ми не одні*.

2. З'ясуйте, які з виділених займенників указують на: 1) особу чи предмет; 2) ознаку; 3) кількість (усно).

1. Краса нас усьому вчить (О. Довженко). 2. Українська пісня може кожне серце полонить (М. Рильський). 3. Копитами вдарте, вороні, — у степу ми з вами не одні (П. Воронько). 4. Ні на яку іншу свою мову колискову я не проміняю (І. Світличний). 5. Надто рано почалося цього року літо в Криму (Р. Іваничук).

3. Прочитайте вірш і визначте художній засіб, на основі якого він побудований.

Яблуна народила стільки яблук,
що й сама не знає, скільки,
і навіть не знає,
хто з них хлопчик,
а хто — дівчинка.

Т. Мельничук

- А. Перепишіть текст, виділіть кольором усі займенники.
- Б. Підкресліть займенник, який можна змінити за родами.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. На ознаку особи або предмета вказує займенник у рядку

- А** Ніщо не підноситься вище правди.
- Б** Мелодії осінні в душі моїй звучать.
- В** Чуття будущини живе в мені.
- Г** Знаєш, скільки справ у літа?

2. Займенники вказують на особу чи предмет у всіх варіантах, ОКРІМ

- А** Біжить життя моє спіралями.
- Б** Ми любили рожеві серпанки.
- В** Я і душа чекаємо циклону.
- Г** Усе квітне, буяє, росте...

3. У реченні «Спів калиновий пиниться над водою тільки тобою...» займенник виконує роль

- А** означення
- Б** додатка
- В** підмета
- Г** присудка

5. Знайдіть в інтернеті виступ українських спортсменів на міжнародних змаганнях із фігурного катання та виконайте завдання.

- А.** Запишіть, правильно оформлюючи, назви пісенних композицій та їхніх виконавців, що супроводжують виступ.
- Б.** Опишіть кількома реченнями свої враження від виступу, використавши займенники.

О. Назарова та М. Нікітін.
Виступ на чемпіонаті світу.
Монпельє, березень 2022 р.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

- Один одного* — про осіб чоловічої статі;
- одна одну* — про осіб жіночої статі;
- одне одного* — про осіб різної статі.

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми.

Прийатели

Хитрий Явту́х зв..рнув зі сте..ки, де йому належало па́стися, й оп..нив-ся в пш..ниці. Раптом біля н..ого щось шелéснуло. То був Білан, отой здо-рове..ий вовкодав, біля якого Явту́х завжди почував себе бе..печно. Собака н..квапливо наблизився до Явтуха́, злégка стис зубами його вухо й мот-нув головою в бік сте..ки. Явту́х теж крутнув головою, намагаюч..сь ви-зволити з полону своє вухо. Білан вуха не випустив, а навпаки, сил..ніше стиснувши його зубами, почав зб..вати Явтуха́ з пш..ниці на сте..ку. Отак і рушили: попереду осел, а трохи збоку вовкодав, виводячи зі шкоди свого чотириноного прият..ля (За І. Сенченком).

- А.** Надпишіть над кожним займенником, на що він вказує.
- Б.** Підкресліть займенники як члени речення.

1. Прочитайте сполуки слів і виконайте завдання.

Ми читаємо; хто-небудь запитає; ніхто не відмовить; твоє навчання.

- А.** З'ясуйте, у якій сполуці слів займенник указує на особу, у якій — на відсутність осіб, у якій — на належність особі, у якій — на невизначеність особи.
- Б.** Які б назви ви дали таким займенникам?

За значенням займенники поділяють на розряди.

Розряди займенників

№	Розряди	Значення	Займенники
1	Особові	особа, предмети, явища	<i>я, ми, ти, ви, він (вона, воно), вони</i>
2	Зворотний	виконавець дії	<i>себе</i>
3	Питальні	питання про особу, предмет, ознаку, кількість	<i>хто? що? який? чий? котрій? скільки?</i>
4	Відносний	відношення частин складного речення	<i>хто, що, який, чий, котрій, скільки</i>
5	Заперечні	відсутність осіб, предметів, ознак, кількості	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрій, ніскільки</i>
6	Неозначені	невизначеність особи, предмета, якості, кількості	<i>хто-небудь, щось, будь-який, абічий, декотрий тощо</i>
7	Присвійні	належність предмета особі	<i>мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їхній</i>
8	Вказівні	вказівка на особу, предмет, ознаку, кількість	<i>той (отой), цей (оцей), такий (отакій), стільки</i>
9	Означальні	узагальнена ознака предмета	<i>сам, сáмій, весь, всякий, всілякий, кожний (кожен), жодний (жоден), інший</i>

2. Визначте розряди займенників у словосполученнях (усно).

Мій план, нічому не дивуйтеся, самі фрукти, абичия думка, такі заходи, інше заняття, похвалити себе, вас запросять, кожна книжка, ніким не сказане, їхній вибір.

З перших літер означальних займенників складіть назву напою.

Зауважте!

Не варто плутати зворотний займенник *собі* із часткою: *Сидить собі серпень на вітті, серпом порізавсь — зітхає...* (Т. Мельничук).

3. Перепишіть речення із займенниками, заповнюючи, де треба, пропуски. Визначте, у якому реченні займенників немає.

1. Що місяцю зірон..ки кажуть ясенн..кі? (П. Тичина). 2. Зненац..ка рипнули двері й на ганок хтось вийшов (В. Чемерис). 3. За красну піс..ню на всі голоси, що хочеш, водограю, попроси (В. Івасюк). 4. Ця річ..чка — Дніпра тихен..ка синя доня... (М. Вінграновський). 5. Хто знан..я має, той і мур ламає (Нар. тв.). 6. Погойдалася павутинка — і полинула собі понад тролейбус..ні дроти (І. Калинець).

- А. Надпишіть над займенниками їхні розряди.
Б. Підкресліть у другому реченні всі члени.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установіть відповідність між прикладом і розрядами займенників.

Приклад	Розряди займенників
1 Привіт тобі, ріко моєї долі!	А особовий, зворотний
2 Ні, я себе не можу уявити.	Б відносний, присвійний
3 Без тебе, Дніпре, як і без тополі.	В особовий
4 Що в серці моїм змалку тополить.	Г заперечний, питальний
	Д особовий, присвійний

5. Складіть текст-звернення до свого міста чи села, використавши займенники.

6. Запам'ятайте чергування приголосних і голосних у займенниках.

Ввесь — увесь, всякий — усякий, всілякий — усілякий.

7. Прочитайте гумореску та перепишіть її.

Онучок

— Лягай спати вже, онучку, — дід говорить басом.
Я, як був таким маленьким, лягав з курми разом.
А онучок зубки скалить: — Як же ви там спали?
Як ви з сідала, дідусю, додолу не впали?

П. Глазовий

- А. Виділіть займенники кольором. Надпишіть їхні розряди.
Б. Позначте окремим кольором фразеологізм, поясніть його значення (усно).

1. Прочитайте займенники та виконайте завдання.

Кого? — його, її, їх

Чий? — його, її, їхній

- А. З'ясуйте, які займенники вказують на особу, а які — на належність.
Б. Чим особові займенники відрізняються від присвійних?

Особові займенники 3-ї особи однини **він, вона, воно** у формі родового відмінка **його, її** можуть набувати значення присвійних. Порівняймо: покликати (*кого?*) **його**, не помітити (*кого?*) **її** — це особові займенники; пісня (*чия?*) **його**, зачіска (*чия?*) **її** — це присвійні займенники. Особовий займенник 3-ї особи множини **вони** у формі родового та знахідного відмінків має форму **їх**: немає (*кого? чого?*) **їх**, знайшли (*кого? що?*) **їх**. Присвійний займенник, що вказує на належність предмета 3-ій особі, має форму **їхній** (*їхня, їхнє, їхні*): відгук (*чий?*) **їхній**.

Зауважте!

Займенник **їхній** завжди вживаємо з іменником.

2. Згрупуйте словосполучення за розрядами займенників у дві колонки:
1) особові; 2) присвійні (*письмово*).

Його автомобіль, помітити його, їхні ефіри, зібрати їх, зустріти її, її флешка.

3. Запишіть речення, уживаючи займенники з дужок у потрібній формі.

1. Усі (він) люблять, усі (він) чекають, а хто подивиться — кожний скривиться (*Нар. тв.*). 2. Річка котилася й котилася, (вона) невгамовна погода заворожувала (*Є. Гуцало*). 3. «Пригоди Котигорошка та (він) друзів» — серіал, створений на основі українських казок (*З інтернету*). 4. Звуки бувають усякі, тільки треба вміти (вони) слухати (*Ю. Смолич*). 5. Квітка ясенець, але ще в давні часи українці називали (вона) неопалимою купиною (*С. Плачинда*). 6. На вулиці було багато дітей. Усюди чулися (вони) голоси.

- А. Надпишіть над виправленими займенниками їхні розряди та відмінок.
Б. Визначте, якими членами речення є ці займенники. Підкресліть їх.

§ 92–93

ТВІР РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕ-
РУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ В
ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ З ВИКО-
РИСТАННЯМ ЗАЙМЕННИКІВ, ЩО
НАЛЕЖАТЬ ДО РІЗНИХ РОЗРЯДІВ

1. Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Загальне питання роздуму — це

А що відбувається?

Б який?

В чому?

Г як?

2. Елементами будови роздуму є всі, ОКРІМ

А тези

Б доказу

В розвитку подій

Г висновку

3. Ознаками художнього стилю є всі, ОКРІМ

А образності

Б емоційності

В лексичного багатства

Г специфічності мови

Розповідаючи про подію, ви обмірковуєте певну проблему.

Елементи роздуму

1. Теза — предмет обмірковування (Як я вважаю?): *Думаю, що ...*

2. Аргумент — доказ (Чому я так вважаю?): *... тому що (бо, адже) ...*

3. Приклад — підтвердження аргументу: *Підтвердити цей доказ може випадок ...*

4. Висновок — результат міркування: *Отже, ... Словом, ...*

2. Прочитайте тексти та виконайте завдання.

Комп'ютерні ігри: за і проти

I. Комп'ютери стали основною частиною нашого повсякденного життя. Дедалі більшої популярності серед підлітків набувають комп'ютерні ігри.

Дехто стверджує, що такі ігри шкідливі й безглузді, інші підтримують це заняття.

Руйнівну силу комп'ютерних ігор дорослі вбачають у кількох причинах, а саме: шкідливість для нашого зору та втрата часу. Якщо ми диви-

мося на екран протягом тривалого часу, то зір погіршується. Поринаючи у віртуальний світ, ми втрачаємо зв'язок із реальним часом, тому рідко бачимося з друзями й родичами. Через це згодом у нас можуть виникнути проблеми зі спілкуванням.

Інші ж підтримують комп'ютерні ігри, аргументуючи це певними перевагами. Наприклад, таке захоплення сприяє розвитку пам'яті, адже коли ми граємо, то намагаємося запам'ятовувати різні деталі. Сприяє також розвитку логічного мислення та навіть мовним навичкам, адже під час мережевих ігор ми спілкуємося переважно англійською.

Як бачимо, скільки людей, стільки й думок, але варто усвідомлювати, що комп'ютерні ігри — це вид пасивного заняття, а підліткам у край необхідно мати й деякі активні захоплення (За К. Моцею).

Треба рятувати друга

II. Ми з Ярославом дружимо змалку, мабуть, ще з дит'ясел. Згодом і до однієї школи пішли, адже наш будинок недалеко від неї. Щоранку ще дехто із сусідніх п'ятиповерхівок долучався до нашої зграйки, яка тягла свої портфелі до шкільних парт.

Поки ходили до початкової школи, то й після уроків залишалися на спортмайданчику в м'яча поганяти. Та щойно стали п'ятикласниками, дорослішими й самостійнішими, Ярослав зробився якимось відлюдьком, усе вдома та вдома. Бачиш, цікавіше заняття собі знайшов — комп'ютерні ігри: то танчики, то «Бравл старс». Нічим його з дому не виманю. Невже мій, завжди веселий, непосидючий, Ясько став ігроманом? Невже проміняв мене, свого побратима, на віртуальний світ? Чомусь Ярослав не розуміє, що так ми можемо втратити найдорожче — нашу дружбу. Та й про власне здоров'я, звичайно, міг би подумати. Сидить сиднем перед ноутом,

утупившись в екран, ще й млинці бабунині наминає! Ну хоч одне досягнення — англійську підтягнув, бо, каже, найчастіше із Джеком, американцем із Флориди, долають там свої секретні рівні.

Словом, ось таку проблему маю — ігрову залежність найкращого друга. Я от міркую ще: може, налякати Яська Оксанкою — нашою відмінницею і його першим коханням. Скажу, що погодилася зі мною на «Людину-павука» піти. Треба ж якось друга рятувати!

- A.** З'ясуйте, який текст є твором-роздумом, а який — розповіддю з елементами роздуму.
- B.** Який текст написано в публіцистичному стилі, а який — у художньому? Обґрунтуйте.
- B.** Займенники яких розрядів використано в текстах?

3. Виправте в реченнях лексичні помилки.

1. Я роблю все вірно. 2. Із сьогоднішнього дня займатимуся спортом. 3. Обмірковую свої власні помилки. 4. Почну приймати участь у житті класу. 5. Це їх особиста справа. 6. Виберу собі самий ефектний спосіб. 7. Треба підібрати практичний одяг. 8. Нарешті спам'ятав правильну відповідь.

4. Виправте в словосполученнях граматичні помилки.

Мандрувати по горах, піти за кормом, повернутися на Україну, сидіти в планшеті, пропустити заняття із-за негоди, зошит по історії, зустрінемося без п'яти шість, хворіти ковідом, нарікати за складні часи.

- 5.** Напишіть на одну з поданих тем твір розповідного характеру з елементами роздуму в художньому стилі, використовуючи займенники різних розрядів.

- 1. Так хочу подорожувати своєю країною...
- 2. Чому мені більше подобається навчання офлайн?
- 3. Що найбільше допомагає мені в складні часи?
- 4. Наші домашні улюбленці — заручники чи щасливці?

Зауважте!

Не варто нагромаджувати в реченні займенники, бо це призведе до порушення стилістичних норм: *Кожний із нас сам дбає про своє майбутнє. — Кожний самотійно дбає про власне майбутнє.*

- A.** Використовуйте орієнтовні ключові слова та словосполучення за обраною темою.

- 1. Місце сили, іноземні друзі, наснажуватися, пізнавати, краса, історія.
- 2. Радість спілкування, емоції, тішитися, учитель, навчальний матеріал.

3. Людські цінності, родина, мріяти, досягати, толерантність, любов.
4. Відповідальність, затишок, психологічна травма, любов, турбота.

Б. Прочитайте одне одному написаний чернетковий варіант, обміркуйте деталі.

6. Проаналізуйте написаний твір за планом. У супроводі мотиваційних смайлів простежте свій шлях створення цієї роботи.

План аналізу твору

1. Дотримання вимог стилю.
 2. Відповідність типам мовлення.
 3. Розкриття теми твору.
 4. Чіткість авторської позиції.
 5. Послідовність викладу.
 6. Формулювання тези (коротко й зрозуміло).
 7. Переконливість аргументів.
 8. Логічність висновку.
 9. Наявність займенників різних розрядів.
 10. Грамотне й розбірливе написання.
 11. Охайне оформлення.
- А.** Поміркуйте, що у творі вдалося, а на що варто звернути увагу.
- Б.** Умовно оберіть смайл, якому, на вашу думку, відповідає створена робота.

7. Відредагуйте мовні сполуки та складіть із ними речення.

Усе пропускаємо через серце, оточуючі люди, байдики байдикувати, з однієї сторони, зустрінемося в пів другої, більш вдаліший твір, змінитися в кращу сторону, підводити підсумки, їх думка, щасливого путі, зла собака, читати твори Тараса Шевченко.

§ 94

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ. ПРИСТАВНИЙ *Н* У ФОРМАХ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

1. Прочитайте займенники та виконайте завдання.

Вона — *єю* чи *нею*? Вони — *на їх* чи *на них*?

- А. Поміркуйте, який із варіантів непрямих відмінків займенників правильний.
- Б. Подумайте, чи можливі обидва варіанти.

Відмінювання особових займенників

Особові займенники мають три особи, які змінюємо за числами й відмінками, а займенник *він* змінюємо ще й за родами.

У непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу, ніж у називному: *я* — *мене, мені*; *ми* — *нас, нам*.

Форми займенника 3-ї особи (*він, вона, воно, вони*) після прийменників уживаємо з приставним *н*: *до нього, на неї, у них*. Орудний відмінок має форму з *н* також і без прийменника: *ним, нею, ними*.

2. «Лінгвістичне спостереження». Відмінювання особових займенників.

	Однина				Множина		
	1-ша особа	2-га особа	3-тя особа		1-ша особа	2-га особа	3-тя особа
Н. в.	я	ти	він, воно	вона	ми	ви	вони
Р. в.	мене (до мене)	тебе (до тебе)	його (до нього)	її (до неї)	нас	вас	їх (до них)
Д. в.	мені	тобі	йому	їй	нам	вам	їм
Зн. в.	менé (на мене)	тебе́ (на тебе)	його́ (на нього)	її́ (на неї)	нас	вас	їх (на них)
Ор. в.	мною	тобою	ним	нею	нами	вами	ними
М. в.	(на/у) мені	(на/у) тобі	(на/у) ньому	(на/у) ній	(на/у) нас	(на/у) вас	(на/у) них

3. Перепишіть сполуки, ставлячи займенники в потрібному відмінку.

Розмовляла з (він), побачили (ти), подарували (я), зустрівся з (вона), звернутися до (ви), подякую (вони), побачила на (воно), підійшло до (ми), вручити (вони), пишаємося (ви), прочитано (я), дивилися на (він), навчатися з (ти), бачив у (ми), надруковано на (вони).

Відмінювання зворотного займенника *себе*

Н. в.	—
Р. в.	себé (до сéбе)
Д. в.	собі
Зн. в.	себé (на сéбе)
Ор. в.	собою
М. в.	(на/у) собі

4. Надпишіть над кожним займенником відмінок.

1. Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб, як море, а нечистим посієте — собі шкоди надієте. 2. Який порядок у себе заведеш, таке й життя проведеш.

Відмінювання питальних і відносних займенників

Займенники *який, чий, котрій* змінюємо за родами, числами й відмінками; займенники *хто, що, скільки* — тільки за відмінками.

5. «Лінгвістичне спостереження». Визначте закінчення у всіх формах займенників *чий, чия, чие, чий* (усно).

	Однина			Множина		
Н. в.	хто	що	чий	чие	чия	чий
Р. в.	кого́	чого́	чийого	чийого	чиейі	чийіх
Д. в.	кому́	чому́	чиему	чиему	чийій	чийім
Зн. в.	кого́	що	чий / чийого	чие	чию	чийі / чийіх
Ор. в.	ким	чим	чийім	чийім	чиейю	чийіми
М. в.	(на/у) ко́му	(на/у) чо́му	(на/у) чие-му / чийім	(на/у) чие-му / чийім	(на/у) чийій	(на/у) чийіх

6. Розгадайте й запишіть закодований у ребусі займенник.

7. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски й розкриваючи дужки. Надпишіть над кожним займенником розряд, відмінок, рід і число.

Поріч..ка — це ч..рвона смородина, (який) здавна в..ажають дж..р..лом довголіт..я та здоров..я. Поріч..ки — це продукт, що має в..сокий вміст пектину, тому (вони) пропонують вж..вати для виведен..я з організму токсичних речовин (*С. Добромильська*).

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

нікого не оминути	мою увагу
чимсь зайнятий	набрати всього́
у тій бібліотеці	пишатися нею

- А. Визначте відмінки виділених займенників.
Б. Відновіть початкову форму займенників.

Відмінювання заперечних і неозначених займенників

Заперечні та неозначені займенники, утворені додаванням часток *аби-, де-, ні-, -сь, -будь, -небудь, будь-, казна-, хтозна-* до питальних займенників, змінюємо за родами, числами й відмінками (як питальні).

Н. в.	ніхто	хто-не́будь	щось
Р. в.	ніко́го	кого́-не́будь	чо́гось
Д. в.	ніко́му	кому́-не́будь	чо́мусь
Зн. в.	ніко́го	кого́-не́будь	щось
Ор. в.	нікі́м / ні з кі́м	ким-не́будь	чимсь / чі́мось
М. в.	(на/у) ні на ко́му	(на/у) ко́му-не́будь	(на/у) чо́мусь

2. Виберіть один займенник: *ніхто, казна-який*.

- А. Виконайте розбір займенника за будовою і провідмініяйте (*письмово*).
Б. Поміркуйте разом над результатами лінгвістичного спостереження.

Відмінювання присвійних займенників

3. «Лінгвістичне спостереження». Чергування голосних у займенниках *мій, свій, твій* за їхнього відмінювання.

Присвійні займенники змінюємо, як прикметники, а саме: за родами, числами й відмінками.

	Однина			Множина
Н. в.	мій	моя	моє	мої
Р. в.	мого	моєї	мого	моїх

Продовження табл.

Д. в.	мо́єму	мої́й	мо́єму	мої́м
Зн. в.	мі́й / мого	мою	моє / мого	мої́х
Ор. в.	мої́м	моєю́	мої́м	мої́ми
М. в.	(на/у) мо́єму	(на/у) мої́й	(на/у) мо́єму	(на/у) мої́х

Зауважте!

Так само відмінюємо займенники *твій, свій*. Займенники *наш, ваш* відмінюємо так, як прикметники твердої групи. Займенник *їхній* відмінюємо так, як прикметник м'якої групи.

4. Перепишіть речення, ставлячи займенники з дужок у потрібному відмінку.

1. — Чи ти ж, коню, будеш пити з (наш) криниці? (*Т. Шевченко*). 2. Козак я й тільки — прийміть мене до (ваш) лав (*В. Сосюра*). 3. Дід хоч і не рибалка, але (він) порадою в цій галузі не можна нехтувати (*О. Донченко*). 4. Вуличка (мій) дитинства (*І. Жиленко*). 5. Орільчани знають, що (їхній) дівчат не переспівати.

- А.** Підкресліть займенники з дужок як члени речення.
Б. Випишіть із другого речення всі займенники, визначте їхній розряд, відмінок і число (*письмово*).

Відмінювання вказівних займенників

Вказівні займенники *цей (оцей, сей), той (отой), такий (отакий)* змінюємо за родами, числами, відмінками (за зразком прикметників).

	Однина		Множина
Н. в.	той, те	та	ті
Р. в.	того	тієї / тої	тих
Д. в.	тому	тій	тим
Зн. в.	той / того	ту	ті / тих
Ор. в.	тим	тією / тою	ті́ми
М. в.	(на/у) то́му	(на/у) тій	(на/у) тих

Зауважте!

Вказівний займенник *стільки* подібний до кількісних числівників, змінюємо тільки за відмінками (за зразком числівника *два*).

Відмінювання означальних займенників

Означальні займенники змінюємо, як прикметники, а саме: за родами, числами й відмінками.

	Однина			Множина
Н. в.	весь	вся	все	всі
Р. в.	всього́	всієї	всього́	всіх
Д. в.	всьому́	всій	всьому́	всім
Зн. в.	весь / всего́	всю	все	всі / всіх
Ор. в.	всім	всіма́	всією	всім
М. в.	(на/у) всьо́му / всім	(на/у) всій	(на/у) всьо́му / всім	(на/у) всіх

Зауважте!

У всіх відмінках означальних займенників *у* й *в* чергуються за загальним правилом.

Займенники *жодний, кожний, всякий, всілякий, самій* і *самий, сам (самá, самі́)* відмінюємо так, як прикметники твердої групи.

Найбільш уживаною формою означальних займенників є повна стягнена, у фольклорі та поезії трапляються також коротка форма й повна нестягнена: *жодний — жоден, жодні́*.

5. Перепишіть речення та виконайте завдання.

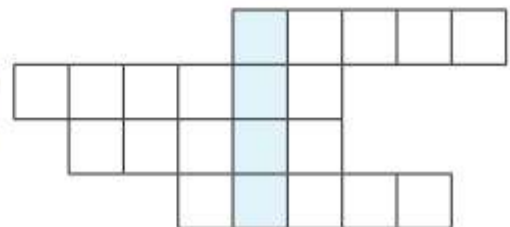
1. З горбоду над картоплями стирчали самі́ лише мокрі макові голови (М. Вінграновський). 2. Бджіл медоносних українські доли, й сама Україна — вулик золотий (Т. Мельничук). 3. Поет усе найцінніше в житті й у людині вимірює сонячністю (В. Калашник). 4. Неспокою в житті не позичати, турбот всіляких нескінченний ряд (В. Перевишко). 5. Кожне дерево має свій голос (М. Морозенко).

А. Виділіть означальні займенники кольором, позначивши в них закінчення.

Б. Підкресліть означальні займенники як члени речення.

6. Розгадайте малюнковий кросворд.

А. Визначте відмінок, рід, число слова-відгадки, запишіть.

Б. Утворіть зі словом-відгадкою речення.

7. Виконайте завдання в тестовій формі.

З'єднайте початкову форму займенника з його формою непрямого відмінка.

Початкова форма	Форма непрямого відмінка (у реченні виділена)
1 щось	А Серпень <i>того</i> року був напрочуд спекотний.
2 свій	Б Під <i>самісіньким</i> кущем калини — криничка.
3 той	В Хочеш собі добра — не роби <i>нікому</i> зла.
4 ніхто	Г У тісто прибрався, <i>чимсь</i> смачним напхався...
	Д Спішить моє золото навздогін <i>своєму</i> серцю.

8. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Сам чорт не брат — про дуже сміливого; *наче всі розуми поїв* — кмітливий; *мотати собі на вус* — запам'ятати.

9. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски.

Квіт..нь... Яскравіше світить со..нце, усе довкола з..л..ніє, квітує. Мабу..ь, за цей карнавал квітів, різноманіт..я барв і прозвали його в давн..ну «цвіт..нь». Місяць-х..трюга, адже нікому не відомо, якою буде погода. Із цим місяцем пр..ходить тепло, хоча ночі прохолодні. Наші прадіди стежили за пов..дінкою жаб: якщо ті не квапилися починати свої вес..няні концерти, значить ще буде холодно. 7 квіт..ня — Благовіщен..я. За давнім повір..ям, саме ц..ого дня в..сна вступає у свої права (*З інтернету*).

А. Виділіть у тексті кольором усі займенники.

Б. Надпишіть над кожним займенником відмінок і рід (*якщо є*).

10. Перепишіть речення, ставлячи займенники з дужок у потрібному відмінку та заповнюючи пропуски.

1. Я ро..кажу (ти) безліч казок! (*Олександр Олесь*). 2. (Хто) усміхают..ся рожі ч..рвоні? (*П. Тичина*). 3. Ж..ве в (кожна) людині сокіл і сонце (*Т. Мельничук*). 4. В теплих снах ідуть в поля ж..та, і зоря над (вони) йде в..сока (*М. Вінграновський*). 5. Красу (такий) не уявити навіть в снах. 6. Квітка з (твоя) д..лоні проросла у (моя) серці (*М. Дем'янюк*).

А. Знайдіть із-поміж речень складне. Підкресліть у ньому граматичні основи.

Б. Доберіть з утвореними займенниками фразеологізми.

Рóжа — мальва.

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Синку! — гукнула мама. — Ти спиляв сухі гілки на старих яблунях?
 — Так, щойно завершив! — відповів Грицик.
 — Тоді занось їх до клуні!
 — Як же я занесу яблуні до клуні? — збентежився хлопець.

- А. Поміркуйте, чому син не зрозумів материного прохання.
 Б. Як варто відредагувати речення-прохання?

Типові помилки у вживанні займенників

- Послугування порядковим числівником *другий* для позначення інакшості. Варто вживати означальний займенник *інший*: *А ти візьми другий олівець.* — *А ти візьми інший олівець.*
- Використання означального займенника *самий* для творення ступенів порівняння (див. § 63–64). Варто утворювати за допомогою відповідних префіксів: *самий кращий* — *найкращий*, *самий цікавий* — *якнайцікавіший*.
- Уживання форми *їх* (родового/знахідного відмінка особового займенника *вони*) для позначення належності предмета 3-й особі (див. § 91): *У їх стороні й зимою сонце.* Варто вживати присвійний займенник *їхній*: *У їхній стороні й зимою сонце* (Леся Українка).
- Співвіднесення займенника водночас із різними словами в реченні, що утворює змістову неоднозначність: *Катруся збирала яблука в кошики, а потім роздавала їх сусідам.* — *Катруся збирала яблука в кошики, а потім ті фрукти роздавала сусідам.*
- Невідповідність займенника з родом або числом замінюваного ним слова: *Діти приносили листя й складали з них осінній букет.* — *Діти приносили листя й складали з нього осінній букет.*
- Уживання відносного займенника *скільки* для позначення невідомої або великої кількості предметів. Варто вживати вказівний займенник *стільки*: *Цей подарунок коштував п'ятсот гривень, за скільки ми не купили б кращий.* — *Цей подарунок коштував п'ятсот гривень, за стільки ми не купили б кращий.*

Зауважте!

Не варто нагромаджувати займенники в реченні, адже це збіднює мовлення: *Хай кожний тішить своїх батьків своїми успіхами.* — *Хай кожний тішить батьків власними успіхами.*

2. Відредагуйте речення та запишіть. Прокоментуйте виправлене.

1. Мати вигривала насіння, аби ті добре схóдили навесні. 2. Даринка попросила Максима гукнути свою сестру. 3. Цей день народження був для мене самий щасливий! 4. Запрошені ввійшли в їх світлицю. 5. Краще заміні темний колір на якийсь другий. 6. Половину грошей ми витратили на книжки для малечі, за скільки ж придбали для них сóлодоці. 7. Як тільки учень написав диктант, то відразу його перевіряю.

3. Перепишіть текст, заповнюючи, де треба, пропуски та виконайте завдання.

Нев...лике ст...пове озерце наче навмисно хто намалював літерою «о». Низ...ка осока на низ...ких б...р...гах мало ховала його від чужого ока.

Сашко тихо зайшов у теплу воду. Він накупався досхочу.

На небі ч...ста зор...яна ніч... . Золотими мандаринами між зор...ями пропл...вали супутники. Пл...ве-пл...ве така мандаринка — і немає, уже на тому боці З...млі... (М. Вінграновський).

- А. Здійсніть взаємоперевірку, обмінявшись зошитами.
- Б. Підкресліть займенники як члени речення.
- В. Доберіть із підкресленими займенниками прислів'я (письмово).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між займенниками, які варто вжити на місці пропусків, і реченнями.

Займенники	Речення
1 які	А Кошенята, гріючись на сонці, чекали, поки ... пригостять молоком.
2 яка	Б Онучка із цікавістю слухала дідусів, адже ... розповіді зачаровували.
3 їхні	В За вікном пролетіла зграйка горобців, ... нагадувала сіру хмаринку.
4 їх	Г Родина згадувала теплі літні вечори, ... зараз так усім не вистачає. Д Овочі містять вітаміни, ... сприяють профілактиці багатьох недуг.

5. Складіть жартівливий діалог-розпитування свого домашнього улюбленця «Як минув день», використовуючи питальні та відносні займенники.

6. Запам'ятайте значення фразеологізмів.

Яка пшениця, така й паляниця — дуже схожі в усьому; *міряти всіх однією міркою* — оцінювати всіх однаково; *як той реп'ях до кожуха* — бути дуже настирливим.

7. Перепишіть речення, відредагувавши їх. Виділіть займенники кольором.

1. Зустрівшись із директором, учні звернулися до його з пропозицією. 2. Сердечно вітаємо всіх із передсвятком. 3. Варто ознайомити учнів зі зразком тесту, який вже існує. 4. Радіємо тому, що в нас скільки друзів! 5. Вітаю їх від усієї душі! 6. Кухарі запрошують на майстер-клас молодь, щоб вони переймали досвід.

1. Прочитайте речення та виконайте завдання.

— Пані, ви можете допомогти цьому парубкові вибрати вишівану сорочку? Ярослав Дмитровичу, запрошуємо Вас на святкування Дня вишиванки.

- А. Назвіть займенник, що вказує на ввічливе звертання до однієї особи.
- Б. Як на письмі передано форму ввічливості в офіційному спілкуванні?

За давньою традицією українці послуговуються займенником *ви* під час звертання до однієї особи, а саме: до незнайомої людини, старшої особи, до чужих дітей віком від 14-ти років, а також за офіційних обставин. Спілкуватися на *ви* теж варто, аби виявити стримані, підкреслено ввічливі стосунки.

Пишемо з великої букви займенники *Ви*, *Ваш* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Шановний Андрію Ігорьовичу, запрошуємо Вас на святкування Дня вчителя. Пані Ольго, повідомляємо Вам про перенесення засідання вченої ради. Ларисо Максимівно, відповідь на Ваш запит підготуємо якнайшвидше.*

велика буква в займенниках

Зауважте!

Самобутньою традицією в українській мові є використання при займеннику *ви* присудка (дієслова чи прикметника) у множині: *Хлопче, ви змогли б поступитися місцем цьому панові? Дівчино, чи задоволені ви нашим сервісом? Якщо займенник ви має при собі займенники який, якийсь, такий, тоді присудок має форму тільки однини: Ви такий щасливий!*

2. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми.

1. — Улю, раз «паляниця» у (В/в)ас вийшла, то це знак, що скоро навчитеся мови (М. Куліш). 2. Шановний пане Юрію, висловлюємо (В/в)ам подяку за сумлінну багаторічну працю в царині освіти. 3. Ви багато знаєте, нівроку, а проте (В/в)ам чесно доведу, що бувають вальдшнепи щороку в Ботанічному київському саду (М. Рильський). 4. Я (В/в)аші очі пам'ятаю, як музику, як спів (П. Тичина).

- А. Підкресліть займенники 2-ї особи множини як члени речення.

Б. Розгадайте ребус. Поясніть значення слова-відгадки.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сашко зайшов у тихий двір лікарні.

Від лікарні до моря було недалеко. Сашко пройшов коридор першого поверху — ніде нікого. Піднявся на другий поверх: літня жінка в білому халаті натирала шваброю підлогу.

— Здрастуйте! — привітався Сашко. — Скажіть, будь ласка, а де у вас той лікар, що лікує очі. Я здалеку, і в мене мало часу. Але я хотів би з тим вашим лікарем поговорити.

— Приходьте після обіду, — відповіла жінка, не підводячи голови. — У нас — обід... (М. Вінграновський).

А. Чи дотримали обидва мовці правил етикету? Укажіть, як саме (усно).

Б. «Лінгвістичне дослідження» «Чому *ви* — займенник?» (письмово).

4. Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між значенням займенника та реченням, у якому він вжитий.

Значення займенника	Речення
1 вказує на належність	А Дивися на дітей — вони все роблять бавлячись.
2 вирізняє предмет	Б Обгороджуй себе не огорожею, а приятелями.
3 оформлює питання	В Хто багато говорить, той мало робить.
4 вказує на особу	Г Що листячко шепче, мов дише, в садочку?
	Д У краплині роси тремтіли сонце і моя радість.

5. Складіть діалог телефонної розмови з працівницею музею чи театру, до якого ви плануєте завітати на вихідних.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

На всіх парах — дуже швидко; *сам не свій* — пригнічений; *не всі вдома* — дурнуватий.

7. Перепишіть текст із вправи 3 та виконайте завдання.

А. Виділіть кольором етикетні формули.

Б. Надпишіть над всіма займенниками розряди.

1. Прочитайте мовні сполуки та виконайте завдання.

нікого не забути
будь-яка книжка

ні про кого не забути
будь у якій книжці

- A. Визначте, яку особливість простежуємо в написанні займенників.
B. Який із займенників указує на заперечення, а який — на невизначеність?

Заперечні займенники із часткою **ні** та неозначені із частками **аби-, де-, -сь** пишемо **разом**: *ніщо, абихто, декотрий, чийсь*.

Неозначені займенники із частками **будь-, казна-, хтозна-, бозна-, -будь, -небудь** пишемо з **дефісом**: *будь-який, хтозна-що, на чόму-будь, чий-небудь*.

Якщо між частками **ні-, аби-, де-, будь-, казна-, хтозна-, бозна-** та займенником ужито прийменник, тоді таку сполуку пишемо **окремо**: *ні в чому, аби в кого, казна в чий, бозна в що*.

Зауважте!

Щоб не плутати заперечні й неозначені займенники з прислівниками (вивчатимете в 7 класі), утвореними за допомогою тих сáмих часток, варто уважно ставити запитання: *який?* — *ніякий* (займенник), *як?* — *ніяк* (прислівник); *кого?* — *казна-кого* (займенник), *куди?* — *казна-куди* (прислівник).

ні в заперечних займенниках;
дефіс у неозначених займенниках

2. Запишіть слова, знімаючи ризик. Виділіть займенники кольором.

Будь / де, будь / що, аби / як, аби / хто, ні / хто, ні / від / кого, бозна / скільки, бозна / коли, казна / де, казна / хто, ні / до / чого, ні / який, аби / чий, аби / де, ні / коли, хтозна / де, ні / чий, де / небудь.

З перших букв неозначених займенників складіть назву комахи, занесеної до Червоної книги України.

3. Утворіть заперечні та неозначені займенники, дібравши до часток відносні займенники з довідки. Запишіть їх.

1. Ні.. не буде знати — тільки сич, та сова, та людей пів села (*Нар. тв.*).
2. Де.. вчилися, то де.. знаємо (*Нар. тв.*).
3. Хтозна в ... не проси, будь.. не перепрошуй (*Нар. тв.*).
4. День минув без будь.. пригод (*М. Старицький*).
5. ..сь заплутав зажурені віти в павутиння нитки золоті (*В. Сосюра*).
6. Нашу душу і славу ні.. не стерти (*І. Коваленко*).

Довідка: кому, хто, кого, яких, чого, що, кого, хто.

А. Обґрунтуйте вивчені орфограми.

Б. Доберіть два-три прислів'я з утвореними займенниками.

4. **«Лінгвістичне спостереження».** Алгоритм розбору займенника як частини мови.

Розбір займенника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.	4. Рід і число (<i>якщо є</i>).
2. Початкова форма.	5. Відмінок.
3. Розряд за значенням.	6. Синтаксична роль.

Зразок письмового розбору

Люблю поезію. Шукаю в ній історії (*М. Дочинець*).

В ній — займ., п. ф. вона, особ., М. в., одн., ж. р., додат.

5. Випишіть із тексту займенник і розберіть як частину мови.

Щось минає, а щось настає.

Щось забувається, щось згадується.

Щось приховується, а щось пізнається.

Щось приносить біль, а щось зцілює.

М. Дочинець

А. Здійсніть взаємоперевірку мовного розбору.

Б. Який засіб виразності утворює займенник у тексті?

6. Прочитайте текст мовчки (*цифра в дужках позначає номер речення*).

Український мультфільм «Микита Кожум'яка»

(1–3) «Микита Кожум'яка» — український 3D-анімаційний мультфільм-фентезі, знятий Мануком Депоном за мотивами однойменної казки українського письменника Антона Сіяніки. Назва англійською — «Драконове закляття» («The Dragon Spell»). Фільм розповідає про хлопчика Микиту, який, ніскільки не вагаючись, урятував свій і казковий світи від повернення злого дракона.

(4–6) Сценарій було написано англійською, аби його могли згодом адаптувати американські сценаристи. Озвученням оригіналу займалися Кейт Брістол (Kate Bristol) — Микита Кожум'яка; Майк Паллок (Mike Pollock) — Кирило Кожум'яка; Меліса Шьонеберг (Melissa Schoenberg) — відьма. В українському дубляжі ці ролі озвучили не абихто, а Арсен Шавлюк, Василь Вірастюк, Руслана Писанка.

(7–9) Режисер мультфільму розповів, що над створенням стрічки протягом двох років активно працював колектив із кількох сотень осіб. За його словами, основою стали аніматори, це були українські художники. Анімацію створювали в Києві, Харкові й Одесі.

(10–11) На думку «KinoFilms.ua», «із перших сцен мультфільму стає зрозуміло, що перед нами не якесь зарубіжне творіння, а кінокартина, що черпала свою історію з української культури. “Микита Кожум'яка” — безмежно добра та чиста казка, яка зберегла українську самобутність, а сам головний герой Микита став яскравим прикладом національної нескореності» (З інтернету).

- Виконайте завдання в тестовій формі.

1. Заголовок тексту відображає його

- А** мікротему
- Б** тему
- В** основну думку
- Г** висновок

2. Неозначені займенники вжито в реченнях

- А** 1, 4
- Б** 4, 5
- В** 6, 8
- Г** 6, 10

3. Роль заперечення виконує займенник у реченні

А третьому	В восьмому
Б четвертому	Г десятому

4. Займенники одного розряду вжито в реченнях

А 3, 4	В 4, 8
Б 3, 9	Г 6, 8

5. У тексті немає мікротем про

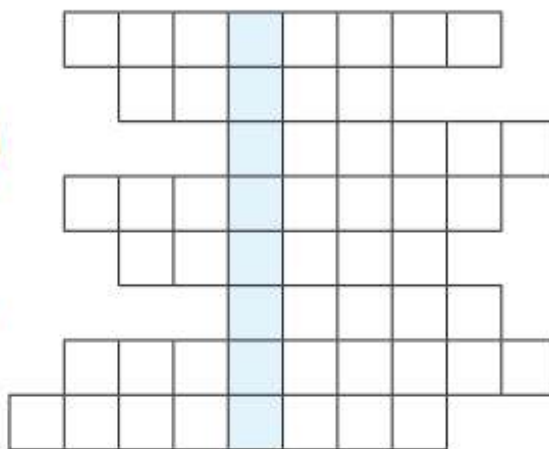
- А** колектив, який створював національний продукт
- Б** збереження в мультфільмі української самобутності
- В** контракти на показ стрічки в різних країнах
- Г** озвучення мультфільму двома мовами

7. Напишіть мінівисловлення-відмову від пропозиції, що загрожує вашому життю або здоров'ю, на тему «Ризик у казках і в реальності» (*сім-дев'ять речень*). Використайте заперечні та неозначені займенники.

8. Упишіть у комірки кросворда назви зображених ягід та овочів.

А. Утворіть словотвірний ланцюжок слова-відгадки.

Б. Створіть запрошення вчителю / учительці, що перебуває на заслуженому відпочинку, на Свято останнього дзвоника. Розподіліть обов'язки: виготовлення паперової листівки хендмейд, складання тексту з використанням займенників різних розрядів, оформлення запрошення.

9. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

Ускочити по самі вуха — мати неприємності; *наче всі розуми поїв* — про кмітливу людину; *землі не чує під собою* — дуже радісний.

10. Випишіть із тексту вправи 6 усі займенники, групуючи їх за розрядами. Яких двох розрядів займенників немає в тексті? Складіть кілька запитань за змістом прочитаного. Запишіть їх і поставте однокласникам та однокласницям.

11. Перепишіть речення, заповнюючи, де треба, пропуски та знімаючи ризку.

1. Ні / де ні / що не ворухнет..ся, не стрепенет..ся (*О. Кобилянська*).
 2. Не / має в людини ні / чого м..лішого над Батьківщ..ну, над свою рідну землю! (*І. Огієнко*).
 3. Дорога і дорога л..жить за гарбузами. І хто / сь до кого / сь їде тим шляхом золотим (*Л. Костенко*).
 4. Веч..рне сонце, дякую за всіх, котрі ні / чим не оскв..рнили душу (*Л. Костенко*).

А. Випишіть з останнього речення займенники та розберіть їх як частину мови.

Б. Позначте у виділених словах усі морфемі.

1. Пригадайте відомості про есе.

Виконайте завдання в тестовій формі.

Усі ознаки властиві есе, ОКРІМ

А довільної будови

В оригінальності

Б великого обсягу

Г емоційності

Есе — невелика творча робота, для якої характерні вільна форма та вияв авторських вражень.

Поради для написання есе

1. Подумайте, які проблеми порушено в цій темі.
2. Подбайте про креативність викладу думки.
3. Використайте прислів'я чи мотиваційну цитату.
4. Виявіть активну життєву позицію.
5. Запропонуйте життєствердні ідеї.
6. Не забудьте відредагувати есе на чернетці.

Зауважте!

Орієнтовний обсяг есе — до однієї сторінки.

2. Прочитайте подані дописи із соцмережі «Фейсбук». Поміркуйте, які ознаки есе як жанру творчої роботи вони мають. Прокоментуйте, що оригінального ви помітили в кожному дописі.

I. «... знаю, світло не зникне, бо світло всередині нас» (Олена Павлова).
Дбайте про власне світло 🍂🍁🍂, це той вогник, який тримає і підтримує ☀️.

Турбуйтеся про себе: відпочивайте, спить за будь-якої можливості, займайтеся спортом, шукайте натхнення (список можна продовжити). І не думайте, що це не на часі. Дбати про свій стан треба завжди 😊.

II. — Як ви реагуєте на компліменти? 😊

— Кажу «дякую».

— А я соромлюся...

— Я відповідаю «ти теж...»

Приймати компліменти — мистецтво, якого необхідно вчитися всім.
Часто ми ніяковіємо й говоримо щось на кшталт «ой, та цій спідниці років

п'ять» або «дякую, але...» (і в кожного це «але» було точно). Причин цього кілька, одна з них іде з дитинства, коли батьки говорять дитині: «Не вихваляйся, усі так можуть» 😊.

Достатньо ж звичайного «дякую». А ще не зменшувати значення власних досягнень. Бо кожний комплімент — визначення наших цінностей та досвіду, хай то про одяг чи професійні досягнення. Пам'ятайте про це 😊.

І змиріться врешті зі своєю неймовірністю 😊 (С. Богдзієвич).

3. Напишіть есе на одну з тем: «Право на повагу до гідності», «У чому полягає гідність людини», «Чому не можна принижувати людську гідність».
4. Надзвичайно креативними є твори, у яких усі слова починаються на одну й ту ж букву. У 5 класі ви ознайомилися з оповіданням, складеним зі слів на літеру «п». Пропонуємо ліричний твір для спостереження за мовним потенціалом слів, що починаються з букви «м».

Мово моя...

Мово моя,
 Милозвучна мелодіє
 Мозаїчної мережки
 Мудрості, міцності,
 Магнетичності,
 Могутнього маяка
 Ментальності!
 Мово моя, мріє місяцелика,
 Миловидна мандрівнице,
 Метафори медунице,
 Мінорно-мажорна музико,
 Містична музо,
 Магічна метаморфозо...
 Мово моя, молитво матері,
 Магіє Мадонни,
 Мармуровий місточку
 Минулого в майбутнє...
 Мово моя, мово Марійчина,
 Мирославова,
 Мово Мукачева, Миколаєва,
 Мово мислителя і млинаря,
 Менеджера, медика, муляра...

Мово моя, м'ятою, мальвами,
 Матіолами мирована,
 Митцями мольберта мальована,
 Миршавими манкуртами,
 Марнославними маріонетками
 Міняна,
 Мотузязнодушними мучителями
 Муштрована,
 Мідними мечами манкуртів
 Маркована...
 Маялася... Митарствувала...
 Мовкнула... Марніла...
 Майоріла! Мужніла!
 Міцніла! Молоділа!
 Магнолієво-мімозно
 Модерніла!

Л. Слаба

5. Напишіть есе на тему «Солодке слово *канікули*», використавши як вияв креативності слова, що починаються на одну й ту ж букву (на вибір).

1. Прочитайте словосполучення та виконайте завдання.

написати цього року
прочитати в цьому творі

- А. Поставте наголос у займенниках.
Б. Поміркуйте, від чого залежить зміна наголосу.

У непрямих відмінках займенники **мій, твій, свій** мають наголошений другий склад: *могó акаунта, твоєму успіху, своїм автомобілем*. Наголос у непрямих відмінках займенників **той, цей, весь** змінюється. Коли ці займенники вжиті з прийменником, тоді наголос ставимо на перший склад (на основу слова): *від то́го берега, у цьо́го учня, на то́му березі, при цьо́му учневі, у всьо́му колективі*. У займенникових формах без прийменників наголошений другий склад (закінчення в слові): *дістатися тогó берега, запропонувати цьо́му учневі, дякувати всьо́му колективу*.

За таким же принципом наголошуємо й займенникові форми: *до мене — менé, до тебе — тебе́, на себе — себе́, біля ко́го (ко́гось) — когó (когóсь), від чо́го (чо́гось) — чогó (чогóсь)*.

2. Прочитайте речення, правильно наголошуючи виділені займенники.

1. З ким поведешся — від **того** й наберешся (*Нар. тв.*). 2. Серпень **того** року був напрочуд спекотний (*Вс. Нестайко*). 3. Як я люблю **тебе**, мій краю вугляний (*В. Сосюра*). 4. Якщо в **тебе** сумніви, тоді зроби собі чай із лимоном (*З інтернету*). 5. На біостанції в Гайдарах, що на Харківщині, бабак Тимко III дав прогноз на весну **цього** року (*З інтернету*). 6. У **цього** хлопця — велике майбутнє. 7. Хто мови своєї цурається, хай сам **себе** стидається (*Нар. тв.*). 8. У дзеркало річки дивилось і не могло на **себе** надивитись небо (*За Є. Гуцалом*).

- А. Випишіть із речень виділені займенники, позначивши наголос.
Б. Визначте відмінок вписаних займенників і надпишіть.

Зауважте!

Потрібно розрізняти займенники **са́мий** і **самі́й**.

Уживаємо **са́мий** (*са́мого, са́мому, са́ма, са́ме, са́мі*) у сполученні з іншими словами: *цей са́мий випадок, тією са́мою дорогою*.

1. Прочитайте мінітекст і виконайте завдання.

Нарешті настав травень. Травень звеселяє все навколо. Травню радіють і діти, і дорослі.

- А. Визначте, яку помилку допущено у створенні тексту.
- Б. Чим варто замінити небажані повтори?

Займенники є одним із засобів зв'язку речень у тексті. Вони допомагають уникнути лексичних повторів.

- Щоб оформити питальні речення, послуговуємося питальними займенниками: *Що шепчуть квітки уночі над рікою?* (П. Тичина).
- Для зв'язку частин складного речення вживаємо відносні займенники: *Люблю писати історії, у яких слова грають, як інструменти в оркестрі* (М. Дочинець).
- Паралельний зв'язок у тексті формують особові займенники 1-ї та 2-ї особи: *Цього літа на пластовий вишкіл ми поїхали за кордон. Нас запросили до Болгарії* (З інтернету).
- Допомагають виражати послідовний зв'язок між одиницями тексту особові займенники 3-ї особи: *У груші був тоненький голосочок. Вона в дитинство кликала мене* (Л. Костенко).

Зауважте!

За українською мовною традицією займенник на позначення дійової особи в реченні вживаємо не в орудному, а переважно в називному відмінку: *Головна роль ним зіграна бездоганно. — Головну роль він зіграв бездоганно.*

2. Перепишіть спочатку прості, а потім складні речення.

1. Хто багато говорить, той мало робить (*Нар. тв.*). 2. Скільки ж зірок на небі? 3. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (*П. Тичина*). 4. Я освідчусь тобі, моє рідне село, у любові земній, що сягає до неба (*В. Перевишко*). 5. Що таке шахи? Що змушує багатьох годинами сидіти над маленькими дерев'яними фігурками? (*Ю. Авербах*).

- А. Виділіть кольором займенники, що є засобом зв'язку.
- Б. Перебудуйте речення з питальними займенниками на речення з відносними й запишіть.

Єсть (арх., уроч.) — є.

3. Відредагуйте текст, замінивши повтори займенниками (*усно*).**Шпак прилетів**

Був тихий весняний ранок. Ще не зійшло сонце, тільки небо на сході стало рожевим.

На голій гілочці клена голосно заспівав шпак. Шпак тільки-но прилетів із далекого теплого краю. Знайшов шпачину шпаківню, сів біля шпаківні й радісно сповістив:

— Шпак уже прилетів! Весна настала!

Спів шпака почув у гороб'ячому гнізді горобець. Горобець спав під стріхою в теплому кубельці. Горобцеві не хотілося рано вставати. Та, почувши шпака, горобець стурбувався. Горобець розбудив горобчиху, горобчиха спала в сусідньому кубельці, і сказав:

— Шпак прилетів. Тепер горобцям доведеться раніше вставати, бо за шпаком важко буде якусь їжу роздобути. Шпак скрізь устигне першим...

Горобчиха зітхнула й відповіла:

— Спасибі шпакові, що будитиме тебе, ледаря (*В. Сухомлинський*).

А. Випишіть із тексту складне речення, у якому засобом зв'язку є займенник. Підкресліть у ньому члени речення.

Б. Перекажіть відредаговану казку.

4. Розгляньте подану репродукцію картини та виконайте завдання.

А. Створіть опис картини, використавши для зв'язку речень у тексті займенники (*письмово*).

Б. Виділіть займенники кольором.

К. Білокур. Богданівські яблука

5. Проект «Мова сучасних текстів».

Створіть мультимедійну презентацію (*шість-вісім слайдів*) за результатами дослідження кількох сучасних текстів. *Завдання дослідження:* виписати з пісень, мультфільмів чи відеоігор займенники, визначивши їхні розряди.

6. Запам'ятайте стійкі сполуки слів.

У саме серце — якраз, точнісінько; *у самому соку* — у розквіті сил; *усе інше буде* — решта буде.

7. Напишіть самодиктант відредагованого тексту з вправи 3. Виділіть кольором займенники, що стали засобом зв'язку в тексті.

1. Прочитайте уривки з віршів і виконайте завдання.

Колись житá серпом косили,
Від того й Серпнем звать мене.
Тепер комбайни мчать стосилі,
Їх дядько Серп не дожене.

Цвітуть довкола густо липи
І бджоли мед несуть в село...
Узимку чаю з цвітом випий —
Простуди — наче й не було!

Я відчиняю двері в літо,
Де теплим сонечком зігріто
Повітря, небо, землю, води,
Де все росте і плодородить.

Н. Забрія

- А.** З'ясуйте, про які літні місяці йдеться в поетичних рядках. Запишіть уривки з віршів у послідовності за місяцями.
- Б.** Виділіть кольором у першій строфі прикметник, у другій — іменники, у третій — займенники.
- В.** Виконайте розбір слів кожної частини мови (*на вибір*).

2. Запишіть текст, заповнюючи пропуски та вживаючи слова з дужок у правильній граматичній формі.

У (табір) панувала тиша. Т..мяне (місячний) світло проб..валося крізь щ..линку входу. Я вже заплющ..в очі, коли почув шепіт (Митько):

- Треба, мабуть, піти полякати (дівчата).
- Навіщо? — запитав Славко.

— Тому що в таборах завжди лякають.. , — зі знан..ям справи пояснив Митько. — Ти під..ш, Серього?

Але я вдаю, що сплю: дуже не хотілося вставати з (теплий) лі..ка.

— От ти тільки послухай, який зара.. лемент зчинит..ся, — мовив мій друг і, загорнувшись у простирadlo, вискочив надвір.

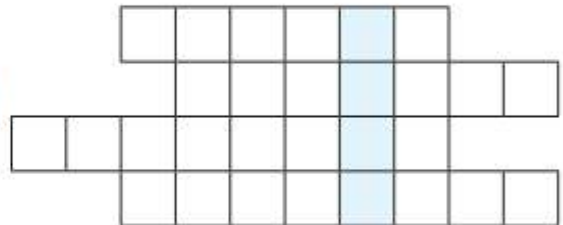
Проте (ніякий) лементу не зчинилося, а за хвилину до (ми) увійшов начал..ник табору, тягнувши за руку Митька.

— Я тобі полякаю! — с..рдито ш..потів він. — Я тобі полякаю! Іще хоч один вибрик — і поїдеш до (тато) й (мама) (*За Я. Стельмахом*).

- А.** Обґрунтуйте написання слів із заповненими пропусками.
Б. Визначте синтаксичну роль слів із дужок, з'ясувавши, до яких частин мови вони належать.

- 3.** Розгадайте кросворд. Визначте, якою частиною мови є слово-відгадка. Розберіть його як частину мови.

- 4.** Виконайте завдання в тестовій формі.

Установіть відповідність між частинами мови та їхніми зразками в реченні.

Неймовірно! Батьки дозволили **(1)** мені **(2)** відпочинок на березі моря вже **(3)** першого **(4)** літнього місяця!

- А** іменник
Б прикметник
В займенник
Г числівник
Д прийменник

- 5.** Напишіть текст-опис природного заповідника «Асканія Нова», використовувши по два-три приклади вивчених частин мови.

- 6.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

відпочивати на морі
 витривале поні
 розбити табір / палатку

Правильно

відпочивати біля моря
 витривалий поні
 ставити табір / намет

- 7.** Складіть план на літні канікули, використовуючи слова вивчених частин мови та дотримуючись правил орфографії.

1. Прочитайте текст. Визначте його основний і допоміжний типи мовлення.

Квітучий степ

Мріли степові кургани. Вони відривалися від землі й зеленими шапками повисали на срібній повітряній течії. А гігантські машини-поливальниці поливали пшениці, здавалося, не водою, а райдугами. Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіми озерами біля них — сокирки, або молоточки, або собачі мордочки. Так їх по-різному називають (*М. Вінграновський*).

- А. Випишіть із тексту іншомовні слова, стилістично забарвлені слова та слова-синоніми.
- Б. З'ясуйте, які спільнокореневі слова утворюють тавтологію.
- В. Розберіть виділені слова за будовою.
- Г. Поміркуйте, який засіб виразності утворюють прикметники на позначення кольору.

2. Перепишіть вірш. Підкресліть члени речення.

Відшукай в білолицім куточку
Милі серцю чарівні ч'яти:
У вишневому віночку
Обриси рідної хати.

В. Перевішко

- А. Доведіть, що в реченні використано лише власне українську лексику (*усно*).
- Б. Поміркуйте, у чому виявляється подібність образів вірша та картини.

*О. Шупляк. Із серії
«Український космос»*

Ч'ати — варта, охорона.

3. Прочитайте речення та виконайте завдання.

1. Магнат, як магніт, кожен добре знає: сей залізо, а той золото притягає (*І. Величковський*). 2. Ми в раї пекло розвели (*Т. Шевченко*). 3. Володар Червоної Русі, князь Данило Романович, був ласкавий для бояр... (*І. Франко*). 4. — Наш Федір зробив си таку файну фляру... (*М. Коцюбинський*). 5. У трюмі було тихо та радісно (*Ю. Яновський*). 6. Журавлі в гніздечку сплять (*І. Жиленко*). 7. Крила дані бузькові, рідній мові, колисці і хвилям пахучим у морі (*Т. Мельничук*). 8. У дисертації розглянуто антропоніми як елементи національного лінгвопростору поета (*З інтернету*).

- Випишіть із речень слова, що належать до різних груп: за значенням, походженням і за сферою вживання. Оформте слова в «хмару», указавши в дужках лексичну групу.
4. Прочитайте фразеологізми. Поясніть їхнє значення, за потреби скориставшись довідкою. Запишіть парами.

Аж за вухами лящить, дудика з'їсти, ні світ ні зоря, за тридев'ять земель, дамоклів меч, вибитися із сил, летіти ковбасою, у свинячий голос, хоч із лиця воду пий, хоч в око стрель.

Довідка. Вродливий, дуже темно, постійна загроза, далеко, смачне, утомитися, зазнати невдачі, дуже рано, поспішати, пізно.

- А. Складіть речення з двома-трьома фразеологізмами (письмово).
 Б. Підкресліть у реченнях фразеологізми як члени речення.

5. Запишіть речення, виправивши мовні огріхи. Аргументуйте редагування.

1. От і завершується учбовий рік. 2. У сім'ї вирішили купити житло в розстрочку. 3. Козак завжди добре орудував ножом. 4. Учителька зробила об'яву. 5. Дівчина зрозуміла, що з ними каші не заварिश. 6. У поході Петрик усіх нагодував доброю кашою.

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

зустрічаються неточності
 підняти проблему
 закривати очі

Правильно

трапляються огріхи
 порушити проблему
 заплющувати очі

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски та знімаючи ризик. Поміркуйте: про слова якої лексичної групи йдеться в тексті.

Одним із виявів само/бутності нашої мови є власні назви на позначен...я прізвищ. Чи/мало українців мають колоритні наз..вання, як-от: Бондар, Коваль, Лимар, Мел..ник тощо. Навряд чи пояснить сучасне пок...ління значен..я цих слів. Зв..рнімося до тлумачного словника. Бондар — р..місник, який виробляє дерев..яні ложки, відра, ді..ки. Коваль — майстер, що куван..ям обробляє метал, виготовляє металеві пр..дмети. Лимар — майстер, який виготовляє ремін..у зброю. Мельник — власник чи працівник мл..на.

Зрозуміло: ці слова є назвами професій далекого м..нулого нашого народу, а їхнє значен..я зб..р..гли саме націонал..ні прізвища.

1. Прочитайте вірш. Випишіть у колонку іменники — назви дитинчат. З'ясуйте, до якої відміни належать ці іменники.

У ластівки — ластовенятко,
В шовковиці — шовковенятко,
В гаю у стежки — стеженятко,
У хмарі в небі — хмаренятко,
В зорі над садом — зоренятко:
Вже народилися,
Лиш зажурилися
Старезна скеля над урвищем
Та дуба всохле стовбурище.

М. Вінграновський

- A.** Запишіть словотвірний ланцюжок до кожного з виписаних слів.
B. Утворіть за допомогою згаданого способу назви дитинчат скелі та стовбурища, запишіть.

2. Прочитайте словосполучення.

Надзоряна далина, безмежний степ, Марків портфель, триповерхова школа, вербовий лист.

- A.** Випишіть прикметники, розберіть за будовою.
B. Визначте спосіб їхнього творення (*усно*).

3. Прочитайте текст. Випишіть виділені слова й розберіть їх за будовою.

Санько стояв посеред двору й обурено сопів носом. Знову мати загадала йому стерегти курчат!

Усі **воронівські** хлопці, мабуть, уже подалися до річки. Хто просто **купається**, хто ловить раків під берегом, а хто взяв камінь і з очеретиною в роті сидить під водою — **вдає**, ніби ховається від татарського набігу.

А Грицик, **найліпший** Саньків товариш, пасе за селом панських телиць. Себто лежить **горілиць** на траві та свистить до неба. Чи розшукує на узліссі грушки-гнилички.

А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти курчат.

— Щоб вам добра не було, — стиха, аби не почула мати, буркотів Санько. — Шуліка б вас схопив!

Хоча йому й загадано **оберігати** курчат саме від шулік (*В. Рутківський*).

А. Поставте іменники *стерегти, свистить, мусить* у 1-й особі однини. Підкресліть приголосні, що змінилися.

Б. Перекажіть текст однокласникові / однокласниці.

Сéбто (заст.) — тобто.

4. Виконайте завдання в тестовій формі.
Установивіть відповідність.

Слова	Спосіб творення
1 вербовий	А складання основ
2 неказанне	Б префіксальний
3 синьо-жовтий	В префіксально-суфіксальний
4 правічні	Г беафіксний
	Д суфіксальний

5. Знайдіть в інтернеті й перегляньте початок мультфільму «Пригоди Котигорошка та його друзів».

А. Визначте спосіб творення імен друзів Котигорошка. Утворіть словотвірні ланцюжки слів на позначення цих імен (*письмово*).

Б. Опишіть зовнішність і характер казкових персонажів (*усно*).

6. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Неправильно

дитя з карими очами
любіте свій край
можно подумати

Правильно

дитя з карими очима
любіть свій край
можно подумати

7. Перепишіть текст, заповнюючи пропуски.

Мандрівці вийшли на бер..г. Заплава, що ві..крилася перед ними, була подекуди покрита латат..ям. За нею в..днівся острів зі звив..стими бер..гами. На ньому гайками росли кр..слаті д..рева. Понад бер..гом зв..сали до води куці в..рболозу та оч..р..ти. У прогал..нах між ними жовтів пісок. За островом, аж до самісін..кого небокраю, виблискувала під остан..іми сонячними пром..нями неозора просторін.. дніпровс..кої води (*В. Рутківський*).

А. Випишіть із тексту слова, утворені способом складання основ, розберіть за будовою.

Б. Підкресліть члени четвертого речення. Надпишіть над словами частини мови.

КОРОТКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Альфа і омега — початок і кінець, основне.
Ахіллесова п'ята — слабе, вразливе місце.

Байдики бити — ледарювати, нічого не робити.
Баяндраси точити — розмовляти про незначне, несерйозне.
Бачити не далі власного носа — бути обмеженим.
Бити лихом об землю — не зважати на сумні обставини.
Брати бика за роги — діяти рішуче.
Брати на кпини — насміхатися.
Бути на коні — мати успіх.

Вавилонське стовпотворіння — метушня, безладдя.
Варити воду — вередувати, знущатися.
Вивести на чисту воду — викрити когось у нечесних діях.
Вилами по воді писано — невідомо, як буде.

Гаряча голова — запальна, нестримна людина.
Годувати жданиками — обіцяти, але не виконувати.
Гріти чуба — тяжко працювати.

Дамоклів меч — постійна небезпека.
Дати драпака — утікати.
Десята вода на киселі — дуже далека рідня.
Душа в душу — жити дружно.

Заговорювати зуби — задурювати кому-небудь голову.
За холодну воду не братися — ледарювати.
З'їсти зуби — мати великий досвід.

Із себе вискакувати — дуже старатися.

Кадити фіміам — улесливо когось звеличувати, прославляти.
Комар носа не підточить — виконати бездоганно.

Міняти шило на швайку — робити зміни без користі.

На голову вилізти — поводитися зухвало.
Накивати п'ятами — утекти.
Ні за цапову душу — цілком даремно.
Ні тепер ні в четвер — ніколи, ні за яких обставин.

Обдерти як липку — усе забрати в кого-небудь.

Обітована земля — заповітна мета, мрія.

Пахне смаленим — загрожує небезпека.

Пекти раків — червоніти.

Покласти зуби на полицю — голодувати.

По струні ходити — підкорятися.

Прикусити язика — замовкнути.

Продавати зуби — сміятися без приводу.

П'яте колесо у возі — щось зайве, непотрібне.

Розбити глек — посваритися.

Руки нагріти — нажитися в нечесний спосіб.

Руки опускаються — втратити інтерес до чогось.

Руки сверблять — дуже кортить.

Сізіфова праця — виснажлива й безрезультатна праця.

Сім мішків гречаної вовни — наговорити дурниць.

Співати дифірамби — вихваляти.

Спіймати облизня — залишитися ні з чим.

У свинячий голос — несвоечасно, дуже пізно.

Хоч в око стрель — дуже темно.

Хоч греблю гати — дуже багато.

Хоч з лиця воду пий — дуже вродливий.

Хоч кіл на голові теши — уперта, неслухняна людина.

Хоч конем грай — дуже просторо.

Через пень колоду — робити щось недоладно.

Яблуко розбрату — причина сварки.

Як горохом об стіну — неможливо на когось вплинути через упертість.

Як із гуски вода — ніщо не впливає, не діє на когось.

Як із рога достатку — невичерпно, у дуже великій кількості.

Як кіт наплакав — дуже мало.

Як мокре горить — дуже повільно, ледве-ледве.

Як сніг на голову — несподівано.

Як у воду опущений — засмучений, розгублений.

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Б

багва́, -и, ж., *діал.* Драговина, багно.

бо́ндар, -я, ч. Майстер, ремісник, який виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра.

бу́льба, -и, ж. 1. М'ясисте потовщення на коренях або взагалі на підземній частині рослини. 2. Кулька на поверхні рідини; пухир, бульбашка. 3. *діал.* Картопля. 4. Білоруський народний дівочий танець-пісня.

В

вельмо́жний, -а, -е, *заст.* 1. Родовитий, знатний, багатий, який має значну владу. У знач. ім. **вельмо́жний**, -ного, ч.; **вельмо́жна**, -ної, ж. 2. У сполуч. зі словами *пан*, *пані* вживали у звертанні до особи (або в розмові про неї), яка посідала високе суспільне становище, мала значну владу.

верв́ечка, *рідко вірв́ечка*, -и, ж. 1. Один із чотирьох мотузків, на яких підвішено колыску; *рідко*. Мотузок. 2. *перен.* Ряд, валка кого-небудь, низка чого-небудь.

ві́года¹, -и, ж. Те, що дає добрі наслідки в чому-небудь, якийсь зиск тощо. *Утрачена (упущена) вигода.*

виго́да², -и, ж. 1. Зручність у чомусь, сприятливі умови. 2. Обладнання, речі, що створюють певні зручності для людини в побуті.

виднокі́л, -колу, ч., *поет.* Те саме, що **виднокі́ло**, -а, с., *поет.* Обрій, овид, небокрай, горизонт. Простір, який можна охопити зором. *На видноколі гронять ся вже хмари, спішать громи на віче гомінке* (Т. Чубай).

водола́зка, -и, ж., *розм.* Тонкий светр із високим коміром.

воркува́ти, -у́ю, -у́єш, *недок.* 1. Видавати своєрідні переливчасті звуки (про голубів, горлиць тощо). 2. *перен.* Ніжно розмовляти з ким-небудь.

Г

глі́ця, -і, ж. 1. Листя деяких дерев — голки, шпильки; хвоя. 2. Велика дерев'яна голка, на яку нанизують листя капусти, тютюну; дерев'яна голка, якою плетуть сіті, килими тощо. 3. *діал.* Поперечна планка, яка що-небудь з'єднує. 4. *діал.* Місток, зробл. із колод; кладка. 5. *архіт.* Те саме, що **баля́сина** — виточений фігурний стовпчик поручнів балкона, сходів тощо.

горі́лиць, *присл.* Обличчям догори; протилежне — ниць.

гре́бувати, -ую, -уєш. 1. Почувати огиду до кого-небудь. 2. Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, гордовито, без поваги, нехтувати кимось, чимось. 3. *перев. із запереч. не.* Бути перебірливим; використовувати всі можливості.

Д

дереві́й, -ю, ч. Трав'яниста запашна лікарська рослина родини складноцвітих.

дерка́ч¹, -а́, ч. Невеликий перелітний птах із жовтувато-бури́м оперенням, який характеризується скрипучим криком.

дерка́ч², -а́, ч. 1. Стертий віник. 2. *перен.* Про щось обсмикане, обірване.

дібро́ва, -и, ж. Листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб.

до́мна, -и, ж. Промислова піч для витоплювання чавуну із залізної руди.

дубі́льний, -а, -е. Такий, що призначений для **дублення** — оброблення шкір або іншої сировини вимочуванням у спеціальному розчині або настої певних рослин.

духівни́цтво, -а, с., збірн. Те саме, що **духовенство** — служителі релігійного культу.

Є

єсі́, рідко, заст. Форма теп. ч. дієслова «є». *Добре єси робиш* (Т. Шевченко). *Вельможно виростає простір, і нескінченний ти єси, одцвів у Видубичах жостір і одлунали голоси* (В. Стус).

Ж

жа́йвороння, -я, с., збірн. до **жа́йворонок** — польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних.

З

за́хідпадо́мкати, -аю, -аеш. Почати **па́дпадо́мкати** — видавати своєрідні уривчасті звуки (про перепелів).

засту́гоніти, -ню, -ниш. 1. Почати стугоніти — ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати тривалий шум, гул. 2. Почати сильно битися, пульсувати (про серце, кров).

збуру́нений, -а, -е. Дієприкм. пас. мин. ч. до **збуру́нити** — здійсмати на воді хвилі, буруни; хвилювати.

К

каді́льниця (каді́ло), -і, ж. Металевий посуд на довгих ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу.

клубо́читися, -иться. 1. Підніматися, зніматися клубами; текти, вируючи, піднімаючись хвилями (про море, річку, струмок і т. ін.). 2. *перен.* Бурхливо, сильно виявлятися (про думки, почуття).

коро́мисло, -а, с. 1. Дерев'яна вигнута палиця із зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо. 2. Рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині тощо. 3. Дитяча гра, сутність якої полягає в тому, що двоє стають одне до одного спиною та, переплівшись руками, по чергово нагинаються вперед, піднімаючи одне одного.

коструба́тий, -а, -е. 1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. 2. *перен.* Невправний, незграбний, недоладний (про стиль, мову тощо). 3. Кошлатий, розкуйовджений, наїжений (про волосся, брови тощо).

кріжень, -жня, ч. Велика дика качка.

крислатий, -а, -е. Який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий.

кубл́о, -а, с. 1. Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво. 2. Місце, житло птахів, зроблене з галуззя, листя тощо, для відкладання яєць, висиджування та виведення пташат. 3. Звірята одного приплоду; виводок. *Вовче кубло*. 4. *перен.* Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів.

Л

ла́ден, -дна, -дне. Схильний, охочий що-небудь робити; готовий до певних учинків; згодний на певну дію, стан.

ле́гінь, -геня, ч., *зах.* Юнак, парубок.

лубо́к, -бка́, ч. 1. Те саме, що **луб** — внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною. 2. Виріб із луба (кузов воза, саней тощо). 3. *перев. мн.* Тверда накладка на місці перелому кістки; шина. 4. Липова дошка для малювання або гравірування картини, звичайно нескладної за виконанням. 5. *тільки одн.* Надрукована з такої дошки картинка з підписом, народна за походженням або розрахована на широкі народні верстви, що характеризувалася простотою образів і примітивністю зображення.

М

масть -і, ж. 1. Забарвлення волосяного покриву у тварин. || *розм.* Колір, забарвлення чого-небудь. 2. Один із чотирьох розрядів, на які поділяють колоду карт за кольором і формою очок.

мимохі́дь, *присл.* 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. 2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим.

мимохі́ть, *присл.* Те саме, що **мимово́лі** — без певного наміру; без участі свідомості; несвідомо; усупереч власній волі, під тиском обставин; хоч-не-хоч.

Н

намі́тка, -и, ж. 1. Покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки. 2. Покривало, що його накладають поверх клобука православні монахи. 3. *перен.* Те, що вкриває, застеляє що-небудь; пелена.

недо́торканий, -а, -е. 1. Якого ніхто не торкався, не чіпав і т. ін. || До якого ніхто не приступав, за якого ніхто не брався (про роботу). || *перен.* Непорочний, чистий, цнотливий. *Недоторкана дівчина*. 2. Який не терпить стосовно до себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень, заперечень тощо; образливий.

недо́торка́нний, -а, -е. 1. Який охороняється законом від посягань кого-небудь. 2. Якого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значущість, важливість тощо.

нестя́ма, -и, ж., *розм.* 1. Стан розгубленості, замішання, хвилювання. 2. Крайній ступінь збудження, несамовитості. 3. Непритомний стан; втрата свідомості.

О

осо́бня, -я, с., *діал.* 1. Незатінене місце, яке освітлює та обігріває сонце. 2. Бокова частина будівлі, освітлювана сонцем.

очі́пок, -пка, ч. Старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки (часто з поздовжнім розрізом ззаду), що його зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся.

П

пала́нка, -и, ж., *іст.* 1. Невелике укріплення в запорожців, обнесене частоколом. 2. Адміністративний округ у запорожців, центральне управління певної частини запорозьких вольностей.

пацьо́рки, -рок, *мн.* (*одн.* пацьо́рка, -и, ж.), *діал.* 1. *тільки мн.* Намисто. 2. Мотузки, нитки, шнурки, пасма тощо; торочки; обірвані кінці, частини тканини.

пересип, -у, ч. Природний вал із піску або гальки, який відокремлює затоку від відкритої частини моря чи озера.

півни́ки, -ів, *мн.* (*одн.* півни́к, -а, ч.). Багаторічна трав'яниста рослина з великими жовтими або фіолетовими квітками та вузьким мечоподібним листям; вирощують як декоративну; використовують у парфумерії; ірис.

підво́да, -и, ж. Запряжений кіньми або волами віз, візок, що використовують для перевезення вантажу, рідше — людей.

пла́вні, -нів, *мн.* (*одн.* пла́вня, -і, ж.). Заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

полони́на, -и, ж. Безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яку використовують для пасовиська та сінокошу.

попру́га, -и, ж. 1. Частина кінської збруї — широкий ремінь, що його затягують попід черевом коня, закріплюючи сідло (чи сіделко). 2. *перен.* Довга вузька смуга чого-небудь.

поро́м, -а, ч., *заст.* Укритий настилом із дощок великий човен (або два човни), баржа, пліт тощо, що звичайно пересуваються на канаті й призначені для перевезення людей, вантажів, машин, возів тощо через річку або озеро.

прі́смерк, -ку, ч. Сутінки.

про́весна, -и, ж. Рання весна, початок весни.

про́ща, -і, ж. 1. Богомілля, паломництво. 2. Відпущення гріхів.

Р

ра́та́й, ра́та́я, ч., *нар.-поет.* Плугатар, орач.

речита́тів, -у, ч., *муз.* 1. Форма вокально-музичного твору, яка інтонаційно та ритмічно наближається до декламації; наспівне декламування. 2. *у знач. присл.* речита́твом — наспівно, протяжно.

- ро́зпірка**, -и, ж. Розріз в одязі, зроблений відповідно до його крою, фасону.
рума́к, -а, ч. Старовинна назва породистого верхового коня в східних народів.
ру́но, -а, с. 1. Густа та довга вовна з овець, яка не розпадається на окремі пасма, а становить одне ціле. 2. *перен.* Густе, пишне волосся.

С

- сват**, -а, ч. 1. Людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних сватає обрану особу; староста у весільному обряді. 2. Батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого; **сваті́**, -ів, *мн.* Батьки одного з подружжя.
свіча́до, -а, с., *поет.* 1. Дзеркало. 2. Підвісний свічник для багатьох свічок.
серпа́нко́вий, -а́нко́ва, -а́нко́ве. Прикм. до **серпа́нок**. 1. Легка прозора тканина. 2. Легка, подібна до диму, паволока, що обмежує видимість, скрадає обриси когось, чогось.
скре́снути, -ає. Звільнитися від криги (про річки, озера тощо). || Ламатися й починати рухатися (про лід).
сті́льнік¹, -а, ч. Лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.
сті́льнік², -а, ч., *діал.* Скатерка.
сті́льнік³, -а, ч. Телефонна мережа, площа покриття радіотелефонним зв'язком, що збільшується завдяки новим ретрансляторам та абонентам, на зразок бджолиних стільників.
сті́льніко́вий, -а, -е. Прикм. до **сті́льнік**. *Стільникові комірки.* || Який міститься в стільнику. *Стільниковий мед.*
стра́дниця, -і, ж. Та, хто зазнає чи зазнала багато фізичних або моральних страждань.
стрига́ль, -я, ч. Робітник, який стриже овець і верблюдів; стрижий.
струг, -а, ч. Інструмент для грубої обробки деревини струганням.
сюрча́ти, -чу, -чиш. Видавати різкі, переважно високі й часто повторювані звуки (про коників, цвіркунів, птахів тощо).

Т

- тра́пеза**, -и, ж. У монастирі — обідній стіл, стіл із їжею та частуванням. || Обід, вечеря за таким столом. || *заст.*, також *жарт.*, *ірон.* Прийняття їжі взагалі; обід, банкет.
трембі́та, -и, ж. Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів.
тйо́лька, -и, ж. Дрібна морська промислова риба родини оселедцевих.

У

угамóвуватися (вгамóвуватися), -уюся, -уешся, *недок.*; **угамувáтися (вгамувáтися)**, -уюся, -уешся, *док.* 1. Заспокоюватися, переставати тривожитися, хвилюватися тощо; ставати тихим, спокійним, без галасу, метушні тощо. 2. Ставати слабшим за силою вияву, дією; припинятися, стихати, зникати. 3. Зменшуватися, задовольнятися (про голод, спрагу тощо). 4. Переставати бушувати, ставати спокійнішим, тихим (про море, річку тощо). 5. Припиняти щось робити, переривати якусь дію. Ставати врівноваженішим, спокійнішим у поведінці, заспокоюватися.

úпряж, -і, *ж.* Сукупність предметів для запрягання коней, волів, оленів та інших тварин // *перен., розм.* Про тяжку, здебільшого примусову працю, службу.

Ф

фіра́нка, -и, *ж.* 1. *заст.* Шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска. 2. Невеличкі засклені дверцята у вікні для провітрювання приміщення.

Х

халабу́да, -и, *ж.* 1. Убога оселя, хата. 2. Рід намету, що має основу із жердя, критого соломою, корою, шкірами тощо; буда, курінь. 3. Критий віз. 4. Невелике крите приміщення для собаки; конура, будка.

ху́га, -и, *ж.* 1. Сильний вітер із снігом; завірюха, хуртовина; 2. *перен.* Чвара, колотеча, сварка.

Ш

ша́нька, -и, *ж., діал.* Торбинка.

шу́йця, -і, *ж.* Ліва рука.

шумові́ння, -я, *с.* 1. Білувата пухирчаста маса на поверхні рідини, яка утворюється від сильного коливання, бовтання, кипіння, бродіння тощо; піна; *перен.* Щось легке, пишне, подібне до такої маси. 2. Сусальне золото; сухозлітка. 3. Декласовані елементи суспільства.

Я

яри́на, -и, *ж.* 1. Сходи або посіви ярих культур. 2. *діал.* Городина, овочі.

яча́ння, -я, *с.* Дія за знач. **яча́ти** — жалібно кричати, квилити (про птахів, переважно лебедів); *розм.* Кричати, гомоніти (переважно про людей). Звуки, утворені цією дією.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А
алфа́віт

Б
бе́шкет
близький
болотистий
боро́давка
босо́ніж
бо́язнь
бурштино́вий

В
ва́ги
вантажі́вка
вида́ння
визво́льний
віпа́док
вирáзний
вісі́ти
відвезті́
віднести́
вірші́
вітчím

Г
гляда́ч
горо́щина
граблі́
гурто́житок

Д
дани́на
да́но
дециме́тр
джерело́
діало́г
добовий
добу́ток
довезті́
дові́дник
до́нька
дочка́
дро́ва

Е
експе́рт

Ж
жалюзі́

З
завда́ння
завезті́
зага́дка
закінчи́ти
залиши́ти
занести́
заробі́ток
зру́чний
зубо́жіння

І
інду́стрія

К
ка́мбала
катало́г
кварта́л
кішка
кіломе́тр
кінчи́ти
ко́лія
корисний
котрий
кропи́ва
куліна́рія
ку́рятина

Л
ла́те
листопа́д
літо́пис
лю́стро

М
ма́бу́ть
мере́жа
металу́ргія
міліме́тр

Н
навча́ння
нанести́

на́пій
на́скрізний
на́чинка
ненáвидіти
ненáвисть
не́сті
но́вий

О

оби́цянка
обру́ч
оди́на́дцять
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
ота́ман
о́цет

П

партéр
перевезти́
перевести́
переля́к
пíалá
пíдлітковий
пíзнáння
пíтний
пíцeрія
по́друга
по́мíлка
по́няття
пoрядко́вий
пocерéдині
про́міжок
псевдо́нім

Р

ра́зом
ре́мінь
ре́шето
ри́нковий
рiвни́на
руко́пис
русло́

С

сантимéтр
серéдина

симетрiя́
сiльськогосподáрський
сiмдеся́т
сли́на
солoми́нка
стoвiдсо́тковий
стриба́ти

Т

текстовiй
течі́я
ту́луб

У

украiнський
уподóбання
урочiстий
усерéдині

Ф

фарту́х
фаховiй
фeно́мен
фо́льга
фо́рзац

Ц

ца́рина
це́нтнер
ци́нник

Ч

чарiвний
черговий
читáння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

Ш

шовко́вий

Щ

щéлепа
щíпці

Я

ярмарко́вий

ЗМІСТ

Від авторів	3
-------------------	---

ВСТУП.

КРАСА ТА БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 1. Милозвучність української мови	4
§ 2. Багатство української мови	6
§ 3. <i>Розвиток мовлення.</i> Складання діалогів відповідно до ситуації спілкування	8

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 4. Словосполучення і речення	10
§ 5. Головні та другорядні члени речення	12
§ 6. Звертання. Вставні слова. Однорідні члени речення	14
§ 7. Складне речення	16
§ 8. Пряма мова. Діалог	18
§ 9. Основні орфограми та пунктограми	20
§ 10–11. <i>Розвиток мовлення.</i> Стили мовлення. Офіційно-діловий стиль. Оголошення	22

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 12. Власне українські й іншомовні слова	24
§ 13. Лексична помилка	26
§ 14–15. Написання іншомовних слів	28
§ 16. Активна і пасивна лексика	31
§ 17. Загальноновживані та стилістично забарвлені слова	33
§ 18–19. Діалектні й просторічні слова	35
§ 20. Професійні слова й терміни	39
§ 21. Пароніми	41
§ 22. <i>Розвиток мовлення.</i> Усний докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму	43
§ 23–24. Фразеологізми	45
§ 25–26. Джерела українських фразеологізмів	49

§ 27. <i>Розвиток мовлення. Твір-роздум про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень у художньому стилі...</i>	52
---	----

СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

§ 28. Змінювання і творення слів.....	53
§ 29. Похідні і непохідні слова. Твірне слово.....	55
§ 30–31. Основні способи словотворення.....	57
§ 32. Зміни приголосних під час творення слів.....	61
§ 33. Суфікси <i>-ськ-, -цьк-, -зьк-</i> і <i>-ств-, -цтв-, -зтв-</i>	63
§ 34. Складні слова. Сполучні <i>о</i> та <i>е</i> в складних словах.....	65
§ 35–36. Правопис складних слів.....	67
§ 37. Написання слів із <i>нів</i>	71
§ 38. <i>Розвиток мовлення. Обмін думками на тему, пов'язану із ціннісними орієнтирами</i>	73

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 39. Самостійні та службові частини мови.....	75
§ 40. Іменник як частина мови.....	77
§ 41. Назви істот і неістот. Іменники конкретні й абстрактні, загальні і власні.....	79
§ 42. Велика буква та лапки у власних назвах.....	81
§ 43. Рід іменників. Іменники спільного роду.....	84
§ 44. Рід незмінюваних іменників.....	87
§ 45. Число іменників.....	89
§ 46. Відмінки іменників.....	91
§ 47. Поділ іменників на відміни та групи.....	93
§ 48. <i>Розвиток мовлення. Письмовий вибірковий переказ художнього тексту, що містить опис приміщення</i>	95
§ 49. Відмінювання іменників I відміни.....	97
§ 50. Відмінювання іменників II відміни.....	99
§ 51. Букви <i>-а (-я), -у (-ю)</i> в закінченнях родового відмінка однини іменників чоловічого роду.....	101
§ 52. Відмінювання іменників III відміни.....	103
§ 53. Відмінювання іменників IV відміни.....	105

§ 54. Особливості написання іменників у кличному відмінку . . .	107
§ 55. Відмінювання іменників, що мають форму тільки множини	109
§ 56. Написання та відмінювання імен по батькові й прізвищ	111
§ 57. Букви <i>e, u, i</i> в суфіксах іменників.	113
§ 58. Написання <i>не</i> з іменниками.	115
§ 59. Правопис складних іменників	117
§ 60. <i>Розвиток мовлення. Усний твір-опис приміщення</i> на основі особистих вражень	119
§ 61. Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	121
§ 62. Якісні, відносні та присвійні прикметники	123
§ 63–64. Ступені порівняння якісних прикметників	125
§ 65. <i>Розвиток мовлення. Докладний усний переказ художнього</i> тексту розповідного характеру з елементами опису природи . . .	128
§ 66. Повні й короткі форми прикметників.	130
§ 67. Відмінювання прикметників.	132
§ 68–69. <i>Розвиток мовлення. Докладний письмовий переказ</i> тексту, що містить опис природи	134
§ 70. Творення прикметників	136
§ 71. Правопис прикметникових суфіксів	138
§ 72. Написання <i>не</i> з прикметниками.	140
§ 73. Написання <i>н</i> і <i>нн</i> у прикметниках	142
§ 74. <i>Розвиток мовлення. Письмовий твір-опис природи</i> в художньому стилі	144
§ 75. Написання складних прикметників.	146
§ 76. Написання прізвищ прикметникової форми.	148
§ 77. Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	150
§ 78. Групи числівників.	152
§ 79. Розряди кількісних числівників	154
§ 80–81. Відмінювання числівників на позначення цілих чисел. . .	156
§ 82. Відмінювання дробових числівників	160
§ 83. Відмінювання збірних числівників	162
§ 84. Відмінювання та написання порядкових числівників	164

§ 85. <i>Розвиток мовлення. Аудіювання повідомлення, яке містить числівники</i>	166
§ 86. М'який знак у числівниках	168
§ 87. Узгодження кількісних числівників з іменниками	170
§ 88. Правильне вживання числівників на позначення дат і часу	172
§ 89. Займенник як частина мови	174
§ 90. Розряди займенників за значенням	176
§ 91. Особливості визначення розряду займенників <i>його, її, їх — їхній</i>	178
§ 92–93. <i>Розвиток мовлення. Твір розповідного характеру з елементами роздуму в художньому стилі з використанням займенників, що належать до різних розрядів</i>	180
§ 94. Відмінювання займенників. Приставний <i>n</i> у формах особових займенників	184
§ 95–96. Відмінювання займенників (<i>продовження</i>)	186
§ 97. Типові помилки у вживанні займенників	190
§ 98. Уживання займенника <i>ви</i>	192
§ 99–100. Написання заперечних і неозначених займенників	194
§ 101. <i>Розвиток мовлення. Написання есе світоглядного змісту.</i>	198
§ 102. Наголошування займенників	200
§ 103. Використання займенників для зв'язку речень у тексті	202
§ 104. Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі. Морфологія. Орфографія	204
§ 105. Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі. Лексикологія. Фразеологія	206
§ 106. Повторення та узагальнення вивченого в 6 класі. Словотвір. Орфографія	208
Короткий фразеологічний словник	210
Короткий тлумачний словник	212
Короткий словник наголосів	218

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович,
ТИЩЕНКО Зара Робертівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

*В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі.*

Редакторки *Н. Забаштанська, С. Бабич*
Художнє оформлення, макет, обкладинка *Н. Антоненко*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Технічна редакторка *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *О. Руденко*
Коректорки *І. Барвінок, С. Залозна*

Формат 84×108/16.
Ум. др. арк. . Обл.-вид. арк. .
Наклад прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

